

ДРУШТВЕНЕ И ХУМАНИСТИЧКЕ НАУКЕ У СРБИЈИ

УРЕДНИЦИ | АКАДЕМИК ЉУБОМИР МАКСИМОВИЋ | ДР ГОРАН БАШИЋ

зборници

ИНСТИТУТ
ДРУШТВЕНИХ НАУКА
ИСТОРИЈА И КУЛТУРА
ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНО

Проблеми у нашим друштвеним наукама су дубоки, укоренењени у различитим системима и друштвеној свести која обухвата и свест научника о сопственој улози у науци и друштву. Популизам, псеудонаука, занемаривање основних истраживања и научне методологије, дезоријентисане јавне политике и незаинтересованост научника за науку најупечатљивији су, али не и сви проблеми са којима се суочавамо, настојећи да одговоримо на питање да ли друштвене науке могу бити практичне. Друштвеним наукама недостаје парадигма из које би одговориле на изазове савременог друштва. Следећи Кунову мисао полазишна тачка промене парадигме је уочена грешка од које се стање на основу нових идеја, мишљења, метода мења у потпуно новом правцу. Стандарди у оквиру нове парадигме би свакако требало да буду потпуно различити од „буразерских“ односа и искривљених вредности садашњег стања у нашим друштвеним наукама; засновани на начелима међу којима су једнако значајни и слобода научног рада и позитивистички метод. Примена првог начела би требало да елиминише површност у научноистраживачком раду и да обезбеди одсуство страха у вези са саопштавањем резултата тога рада, а друго начело би требало да омогући доследну примену егзактних метода у друштвеним истраживањима. Постизање равнотеже између теоријског и емпиријског научног рада је, међутим, најзначајније за унапређење стања и истраживања у друштвеним наукама јер омогућава друштвеним наукама како преиспитивање и критику стварности, тако и чињенице на основу којих се појаве предвиђају, јавне политике коригују и управља развојем.

Горан Башић

ДРУШТВЕНЕ И
ХУМАНИСТИЧКЕ НАУКЕ
У СРБИЈИ

ИЗДАВАЧИ

Српска академија наука и уметности
Институт друштвених наука
Београд, 2022

ЗА ИЗДАВАЧЕ

Академик Владимир С. Костић
др Горан Башић

РЕЦЕНЗЕНТИ

Академик Јасмина Грковић Мејџор
Академик Коста Чавошки

ЕДИЦИЈА

Зборници

УРЕДНИЦА ЕДИЦИЈЕ

др Мирјана Докмановић

зборници

ДРУШТВЕНЕ И ХУМАНИСТИЧКЕ НАУКЕ У СРБИЈИ

УРЕДНИЦИ

Академик Љубомир Максимовић
др Горан Башић

СРПСКА АКАДЕМИЈА
НАУКА И УМЕТНОСТИ

ИНСТИТУТ
ДРУШТВЕНИХ НАУКА
Институт од националног значаја
за Републику Србију

САДРЖАЈ

- 6**
Реч Владимира С. Костића,
председника Српске академије
наука и уметности
- 8**
Љубомир МАКСИМОВИЋ
Изазови друштвених и хуманистичких
наука
- ИДЕОЛОГИЈА, ПОЛИТИКА И ДРУШТВЕНЕ**
И ХУМАНИСТИЧКЕ НАУКЕ
- 18**
Алпар ЛОШОНЦ
(Не)аутономија друштвених наука у
глобализацији која није глобална
- 44**
Владимир МИЛИСАВЉЕВИЋ
Наука као јавно добро
- 70**
Тибор ВАРАДИ
Друштвене науке и изазов мерљивости
- ВРЕДНОСТИ И УТИЦАЈИ**
- 86**
Јован БАБИЋ
Етика у друштвеним и хуманистичким
наукама
- 110**
Александар КОСТИЋ
Вредновања научног рада у друштвеним и
хуманистичким наукама
- УСЛОВИ И ОГРАНИЧЕЊА**
- 122**
Снежана СМЕДЕРЕВАЦ
Услови за развој друштвених и
хуманистичких наука
- 140**
Милош МИЛЕНКОВИЋ
Контраиндикације критеријума
вредновања академског рада у
друштвеним и хуманистичким
наукама у Републици Србији у 21. веку:
ПРЕЛИМИНАРНИ РЕЗУЛТАТИ КВАЛИТАТИВНОГ
АНТРОПОЛОШКОГ ИСТРАЖИВАЊА
- 154**
Павле МИЛЕНКОВИЋ
Општи и индивидуални интерес у односу
на друштвене и хуманистичке науке
- 168**
Сузана ИГЊАТОВИЋ, Жељка БУТУРОВИЋ
Свет и ми: положај научне професије са
освртом на друштвене и хуманистичке
науке
- ПЕРСПЕКТИВЕ ДРУШТВЕНИХ И**
ХУМАНИСТИЧКИХ НАУКА У СРБИЈИ
- 194**
Бојан ТОДОСИЈЕВИЋ, Љубомир ХРИСТИЋ
Big data, дигитализација и нови путеви
развоја истраживања у друштвеним и
хуманистичким наукама
- 220**
Мирјана РАШЕВИЋ
Друштвене и хуманистичке науке у
сутрашњем научном систему Србије
- 234**
Горан БАШИЋ
Могу ли друштвене науке бити
„практичне“?

Реч Владимира С. Костића, председника Српске академије наука и уметности

Наравно, све што неко исказе може да буде у тренутку процењено као форма, куртоазија и сл., али претпостављам да, ако је неко пратио последњих четири-пет година рада ове Академије, ипак мора да закључи да је став који имамо да су друштвене и хуманистичке науке, не само потребне, већ прецизније, неопходне. Неопходније можда и од техничко-технолошких наука за разумевање света у коме живимо и околности које нас непрекидно изненађују. У том смислу ми смо покушали раније да организујемо овакве или сличне скупове; сећате се можда састанка о евалуацији научноистраживачког рада у друштвеним и хуманистичким наукама, када смо сви сведочили о нечему што је заправо прича о псеудоегзактности, којој сте добрим делом и ви кумовали. Негде сте и ви, представници друштвених и хуманистичких наука, свесно гајили тај осећај некакве сопствене инфериорности у односу на нас који се бавимо егзактним наукама у којима се све може мерити некаквим бројкама, што се делимично такође показало као слепи пут. Оно што ми меримо заправо је рефлексија одређеног тренутка технолошког развоја и најчешће, на крају крајева, у врхунским истраживањима долазимо до зида где нам је очајнички потребан *Deus ex machina*. У том смислу и оно што ви радите није ништа мање сцијентно или научно, без обзира што врло често из ваших уста чујемо да ту има доста спекулације – будите убеђени има их и у најегзактнијим наукама. Када су у питању спекулације, лично жалим сваку науку која у себи нема додир метафизике, али да сада не улазимо у то.

Ми смо пре извесног времена заузели став да је сваки проблем, чак ако хоћете проблем зупчаника, мултидисциплинарни и да без друштвених и хуманистичких наука ми не можемо имати целину доживљаја, ни времена, ни околности, ни контекст у ком живимо. И да су оне управо потребне да би се тај контекст и та целина успоставили. У том смислу, да сад ја даље не бих говорио досадан и сам себи, волео бих да овај састанак не схватимо као један од састанака којима ћемо се китити. Наша сарадња са Институтом друштвених наука, рецимо у пољу демографских питања, је већ на изваначан начин добила димензије традиционалних састанака и симпозијума, али ево прилике да и са овим проблемима покушамо да се заједнички изборимо, првенствено за достојанство друштвених и хуманистичких наука. Још једанпут

понављам, дубоко сам убеђен да овом друштву више од техничко-технолошких наука данас требају друштвене и хуманистичке науке за разумевање ситуације у којој се налазимо при избору путева којим ћемо поћи. Желим вам срећан рад.

ЉУБОМИР МАКСИМОВИЋ

Српска академија наука и уметности, Београд

Изазови друштвених и хуманистичких наука

Чињеница је да данашњи свет пролази кроз револуционарне промене, уз то у непрекидном убрзању, које су без преседана у историји људских друштава. Узмемо ли за пример само последњи миленијум европске историје, лако ћемо уочити да, упркос неким нитима препознавања мањих или већих трагова традиционалности, Европа 20. века у материјалном погледу и начину живота има мало шта заједничког са европским светом 10. века. Технолошки развој томе је дао једну врсту доприноса, политички развој, револуционаран или не, другу врсту доприноса. Али неке од основних, готово ванвременских друштвених поставки, мало су се мењале, као нпр. однос између полова, однос између генерација, однос између надређених и подређених, однос између друштвених слојева, однос међу (трајним) професијама. Данас, почетком 21. века, сви ови односи су постали односи неодређених обриси и међусобно нејасних граница. То ствара једну сасвим нову друштвену климу у којој све изгледа достижно и могућно. Осећање да живимо у свету готово безграничних могућности појачано је до невероватних размера средствима комуникације, која стварно чине виртуелним, а виртуелно стварним. Ако томе додамо достигнуће постмодерне да је дискурс посматрача приоритетнији од самог посматраног феномена, онда се поставља питање каква је улога науке у креирању данашњег начина живота. Да оставимо по страни будуће могућности, јер их је при оваквом стању ствари, заиста тешко предвиђати и са минимумом извесности.

Природне, техничке и медицинске науке дале су и дају несумњиво изузетно значајан обол општем развоју, немерљив по вредностима и доприносима, с тим што су технолошки развој и технолошке иновације постале мерило напретка. Последице су вишеструке. С једне стране, по цену бржег развоја занемарене су, упркос многим упозорењима, негативне пратеће појаве технолошког универзума, као што су климатске промене и промене биодиверзитета. У ужем научном смислу, занемарена су, у већој или мањој мери, зависно од културне средине и научне области, али углавном јесу занемарена, основна истраживања за рачун примењених истраживања и иновација, које, чак, не морају увек да имају изразиту научну подлогу. Све се то дешава у глобалним размерама, са негативним последицама које у малим и/или сиромашним земљама

могу добити посебно опасне размере. У крајњој линији, што су мања и мање потпомагана основна истраживања на разним странама, то је већа пандемијска производња лиценци. Одлив мозгова је једна од опасних, а логичних последица.

Разуме се да друштвене и хуманистичке науке морају да буду у овој или оној мери погођене оваквом општом ситуацијом, а не тако ретко, на жалост, и уназађене, макар само чињеницом да недовољан напредак или тапкање у месту по правилу проузрокује заостајање. С тим што све ове науке нису у истом положају. Треба напоменути да се по нашим досадашњим и још увек актуелним класификацијама групација хуманистичких наука често сагледава заједно са друштвеним наукама, што не користи ни једнима ни другима, без обзира на то да ли обе групације посматрамо као сличне и паралелно постављене или их, што је гора варијанта, доводимо у непосредну везу синтагмом друштвено-хуманистичке науке. Такво сврставање чини се да је, бар код нас, идеолошки реликт неког ранијег времена, а не одговара устаљеној пракси у западном, пре свега англосаксонском свету, према чијим се обрасцима данас углавном обликује планетарна политика развоја науке. Подсећам да су друштвене науке у англосаксонском свету обухваћене општим називом *science* слично природним наукама – дакле *social sciences*, док се хуманистичке дисциплине издвајају као *humanities*. За то свакако постоје добри разлози. Друштвене науке као што су: право, економија, психологија заиста се, и у погледу метода истраживања, начина публиковања, брзине и ширине одјека својих резултата, битно разликују од хуманистичких наука, а те разлике их умногоме приближавају природним наукама. За поједине дисциплине унутар садашње групације друштвених наука (нпр. за филозофију и етнологију/антропологију) то отвара питање самоодређења и самоопредељења, које би требало препустити процени њихових носилаца. Не смемо заборавити да је у питању једна од последица преласка са немачког посматрања свих ових области истраживања које су називане *Wissenschaften*, на чему је још у 20. веку дуго почивао велики део европске научне традиције. Прелаз на англосаксонско виђење ствари оствариван је некако упоредо са револуционарним променама данашњице, о којима сам говорио на почетку.

Како било, читав научни сегмент који имамо у виду погођен је у мери у којој су уопште погођена основна истраживања, преусмеравањем бар неких делова интереса научне политике и њених подстицаја на истраживања која доносе

брзо исплативе резултате. А то су ретко основна истраживања, поготову она у оквирима реченог сегмента. Јер, ту се ради по дефиницији о истраживањима која махом не могу да имају глобално-пропулзивни карактер. И то постаје један од највећих проблема у данашњем свету науке, који је уочила и Унија европских академија (ALLEA), уставши на својој скупштини у Будимпешти 2017. године против стављања свих научних области пред зид глобалне унификације. Негативне последице видљиве су нарочито у домену процењивања научних резултата, а последично и њиховог финансирања.

Протеклих година у свету, а и код нас, приметне су тежње ка мењању и побољшавању начина вредновања научних достигнућа, у најтешњој вези са критеријумима за финансирање научних радника, установа, пројеката и публикација. Проблеми са којима су се ранији покушаји на том пољу суочавали допринели су да се искристалише свест о потреби да се настоји на што бољем сагледавању и максималном уважавању специфичности сваке поједине научне области, каткад и дисциплине. Алтернативна опција, која већ више година добија на замаху, да се за све научне гране и области уведу више-мање једнообразна мерила, више шкоди него што доприноси крајњем циљу, а то је равномерно подизање и уједначавање нивоа објективности при просуђивању научних резултата у целокупном спектру науке.

Специфичности појединих дисциплина и области о којима ваља водити рачуна при одређивању објективних мерила за вредновање њихових резултата произлазе из њихових различитих методолошких приступа и предмета изучавања. Са те тачке гледишта се између осталих доста јасно издваја групација хуманистичких наука и део друштвених наука. Хуманистичким наукама је од самих почетака научног мишљења својствен историјскофилолошки приступ, који, најопштије речено, појаве и развоје сагледава у дијахроној перспективи полазећи од прворазредних извора. Са модерном фазом од бар два столећа, историјскофилолошка проучавања непрестано су се усавршавала, развијањем својих властитих методолошких поступака и интердисциплинарним уважавањем метода и постигнућа других наука. Та проучавања ће остати важан саставни део интелектуалне делатности, једини ваљан коректив колективног памћења као једне од најбитнијих антрополошких одредница, а истовремено брана против искривљавања прошлости за потребе садашњости или будућности, са свим његовим друштвенополитичким последицама. У тим проуча-

вањима, као њихова основа, достигнут је такав методолошки ниво за који се чини да је врхунац од којег се даље не може. Разуме се, ниједан развој не може имати такав недодирљиви врхунац, као што је лепо показао Фукујамин промашај са теоријом о крају историје. Али се онда поставља питање: куда даље? Јер, неки од одговора који се обликују у данашње време не доказују напредак основних истраживања, него њихово потискивање, па и замењивање, примењеним облицима научног прилаза. Навешћу само један, али кључан пример. У дисциплинама, историјским и другим, које су окренуте изучавању прошлости постаје приметан отклон од читања оригиналних извора, па понекад чак и њихових превода, уз прелажење на преузимање изворних података из секундарне литературе. Ово је изазов бременит највећим опасностима, јер дерогира саму суштину научног истраживања. Да не говоримо о спецификуму, никако безначајном, да је секундарна литература због дуготрајног развитка ових наука публикована на разним језицима, што се претвара у нову препреку за генерације које су образоване у складу са „инстант“ науком. Да ли онда заиста изненађује чињеница да чак и Википедија постаје у неким случајевима релевантан извор.

Докле год се ово што је изнад речено не спори, а нисам сигуран да се већ не спори, и док се начелно прихвата неопходност опстанка и даљег развоја хуманистичких и друштвених наука, треба имати у виду оно што се одувек и свуда издваја као њима својствено и специфично у односу на друге, добрим делом знатно млађе науке. Наиме, њихова остварења не застаревају ни приближно оним темпом као у природним наукама, и до данас остају употребљиви многи резултати објављени у прошлим деценијама, па и који век раније. Са гледишта савремене „сцијентометрије“, то би значило да њихов утицај („импакт фактор“) сеже, по правилу, не само преко нумеричких величина прихваћених као релевантне од стране неких других наука („рок трајања“ литературе две године, пет година и сл.) него, често, и преко више научних нараштаја. Просто речено: нити неко откриће тако брзо одјекне широм света, нити се његов одјек тако брзо губи, као, на пример, у биохемији; овде су године, каткад и месеци, одређујући чинилац употребљивости, док за *humaniora* научна релевантност по правилу траје бар неколико година, деценију, каткад и више деценија.

Друга специфичност коју треба уважити јесте начин публикавања резултата у хуманистичким наукама, и то у два погледа: што се тиче врсте публикација и радова и што се тиче

језика на којима се резултати објављују. Ово друго пак је у најтешњој вези са конкретним предметом њиховог изучавања.

Предмет научног истраживања у хуманистичким наукама најдиректније одређује бројност циљне групе, а тиме посредно и број потенцијалних цитата. Постоје „планетарне“ дисциплине, којима се у свету баве хиљаде људи, а и оне „егзотичне“, где се број правих стручњака своди на десетине, каткад и мање бројеве. Оне прве претежно су у домену природних, делом и друштвених наука, у ове друге спада највећи део хуманистичких дисциплина. Имајући то у виду, мерити индекс цитираности, на пример, једнога (водећег) атомског физичара са индексом једнога хунгаролога (стручњака за мађарски језик, историју и културу) подједнако је бесмислено као када бисмо, да се послужимо једним поређењем из свима блиског света спорта, правила игре популарног фудбала примењивали на друге, мање популарне игре лоптом. Или, у домену индивидуалних спортова: да ли је могућно резултат спринтера на 100 метара упоређивати са резултатом пливача леђним стилем, такође на 100 метара? Чини се да је одговор прилично јасан.

Због свега реченог логично је то што је European Science Foundation, са придруженим чланицама, одбацила апсолутизовање цитатометрије у хуманистичким наукама и делу друштвених наука (в. сајт: www.esf.org). Искључиво квантитативна процена, и то у једној општој равни која не сагледава структуру научног стваралаштва у појединим областима, мора имати незадовољавајуће последице. Да оне не би постале и изразито опасне, процена резултата истраживања у реченим наукама мора много више водити рачуна о стварном доприносу који у тим наукама може бити обрнуто сразмеран њиховом квантуму. То значи да мишљењу квалификованих рецензената и стручних жирија треба да буде поклањана посебна пажња. Управо онако као што се то ради у западноевропским земљама. О начину формирања ових тела и ангажовања појединаца може се разговарати, при чему би страна искуства у овом смислу била врло инструктивна.

Са предметом истраживања најнепосредније је повезан и језик на којем се оно објављује. Апсолутна превласт англофоније у природним и друштвеним наукама, у хуманистичким дисциплинама се, бар засад, и различито у свакој појединој, може (и мора) релативизовати из разлога о којима је малочас било речи. У већини њих радови се могу и даље пласирати на другим светским језицима: француском, немачком, па и италијанском, шпанском, делом и на руском. Конкретним предме-

том истраживања тај избор се шири и на језик(е) за који/које је он непосредно везан. Да останемо на примеру хунгарологије, којом се у свету бави ограничен број људи, и сви они, уз светске језике, знају мађарски. Дакле, хунгаролог неће промашити сврху, ако свој резултат објави на мађарском, византолог – на новогрчком итд. Слависта свој рад, ако је намењен искључиво његовим колегама – славистима широм света, може објавити на било којем светском, али и на било којем словенском језику, укључујући српски – подразумева се да сви, ако већ не говоре, бар читају све. И публикације које се баве српском историјом, ако су на српском, неће остати изван видокруга специјалиста за ту област у свету, јер они по дефиницији српски знају. Или би требало да га знају, што наведени отклон од строго изворног приступа, који је данас све видљивији, доводи у питање. Укратко: у хуманистичким наукама, делом и друштвеним, неопходност публикавања на енглеском не треба да важи за основна истраживања, него да се јавља више на некој од секундарних равни научне популаризације – коју, наравно, не треба занемаривати и у одређеним случајевима треба стимулисати, али која никако не сме имати првенство у научној политици једне земље која не жели да постане културна колонија. Поново да споменем Европску унију академија (ALLEA); већ више од годину дана она декларативно признаје да поједине научне области, због своје тематике и историјског развоја, не морају обавезно бити „англофоне“ да би се постигла интернационална видљивост њихових резултата.

Предмет истраживања оваквих научних области може бити, условно речено, националан или наднационалан. Данас видимо да се области о којима је реч у великој већини земаља развијају од националног ка интернационалном. У свим случајевима где је заступљена права наука ради се о дефинисању културно-историјских идентитета и њиховом повезивању са појавама које превазилазе политичке и географске границе. За нашу земљу, тај статус свакако морају имати научна истраживања у области српског језика, историје и културе српског народа, његовог друштвеног бића јуче и данас, као и за наслеђе других култура на овом тлу. Листу приоритета на том пољу није тешко саставити, јер се зна које послове један културно зрео народ треба сам да обави да би себе духовно утемељио и да би испунио свој дуг према светској науци. Не би се при одређивању приоритета смеле заборавити ни поједине наднационално оријентисане хуманистичке дисциплине (славистика, класична филологија, византологија, балканистика и др.) које код

нас имају традицију, поставши одавно нека врста нашег брэнда у свету науке, и које доприносе нашем самосагледавању у ширим културноисторијским контекстима: балканском, општесловенском, европском.

Ових неколико наведених принципа, којих би се ваљало држати приликом вредновања доприноса већине друштвених и свих хуманистичких наука, могу у сваком тренутку бити разрађени у облику једног правог, опсежног елабората. Подсећам да су многи од тих начелних ставова у ширем облику већ бивали презентовани јавности, како у Српској академији наука и уметности, тако и у телима ресорних Министарстава, па и на другим релевантним местима. На жалост, потреба да се они, у овом или оном виду, стално понављају, сведочи о томе да наша научна политика није још увек поставила чврсте стратегијске параметре, засноване на логици науке, него да трпи ефемерне, али снажне утицаје из других сфера живота. Ти утицаји, иако понекад оправдани, широко отварају врата замењивању теза и упливу разних интересних група, што може битно одвојити стратегију научне политике од њених правих корена. Проблеми у вези са евалуацијом научних резултата речито говоре о тој појави.

Укратко, друштво мора да нађе одговоре на многа питања у вези са својим односом према наукама којима смо се овде бавили, а оне саме морају да нађу методолошке путеве који би више проистицали из њиховог бића него из угледања на разне спољне чиниоце. Јер, у последњих неколико деценија, оба ова постулата не дају жељене резултате. И то не само код нас.

**ИДЕОЛОГИЈА,
ПОЛИТИКА И ДРУШТВЕНЕ И
ХУМАНИСТИЧКЕ НАУКЕ**

АЛПАР ЛОШОНЦ

Универзитет у Новом Саду

Српска академија наука и уметности

alpar@uns.ac.rs

(Не)аутономија друштвених наука у глобализацији која није глобална

„Тешко је замислити да бих у данашњој академској клими икада имао довољно мира да урадим оно што сам некад реализовао.“

Питер Хигс (Peter Higgs),
добитник Нобелове награде за физику

Апстракт

У раду тематизујем позицију друштвених наука у оквирима глобализације. Рад се састоји из три дела. У првом делу показујем да је глобализација упркос фреквентном коришћењу појам који садржи различите антиномије. Посебно узимам у обзир чињеницу да су одговарајући аспекти глобализације социјално конструисани, и да они садржавају елементе асиметрије и хегемоније. У другом делу тврдим да се поменуте антиномије рефлектују и у односу на друштвене науке. Посебно обраћам пажњу на проблем интерференције између научних и ненаучних аспеката у друштвеним наукама. Делимично се ослањам на двојни критеријум Роберта Мертона који апликује „комунистичку норму“ дистрибуције научних резултата, али и динамику жеље за признањем што важи као мотивацијски ресурс за учинке у друштвеним наукама. Постављам питање како се ови критеријуми рефлектују у склоповима глобализације? Назначујем критичке примедбе у односу на оне аспекте праксе друштвених наука који ослабљују могућност постизања рефлектованог консензуса у истим наукама. Исто тако, критикујем миметички однос друштвених наука према модалитетима тржишне рационалности. У трећем делу рада анализирам феноменологију објективности у глобалним оквирима и показујем да питање објективности показује аспекте поменуте антиномије. Нарочито тематизујем статус знања у друштвеним наукама с посебним освртом на фабриковање незнања, и на резултате критичких истраживања агнотологије. Анализирам на основу инволвираности друштвених наука у интерпретацији климатских промена и кризе из 2007. године како се изнова јавља питање интригантних односа између објективности и глобалних релација. Закључујем да постоји напетост између тржишно дириговане глобализације и идеала објективности у друштвеним наукама који би требало да се оствари помоћу рефлексивне комуникације чланова научне заједнице.

Кључне речи: глобализација, друштвене науке, квазитржишна организација, објективност, научна истина

Домети глобализације су неизвеснији но што мислимо

Упркос томе што се барем од пада берлинског зида интензивно говори о глобализацији, што постоје и одговарајуће студије, чак ни најосновнији појмови у вези са глобализацијом нису стекли статус евидентности. Постављају ли се релевантни проблеми у вези са темом, одмах се јављају знаци питања, и истовремено се назначава и несигурност. Према томе, без обзира што се рутински користе различити изрази који садржавају значења „глобалности“, чим покушавамо ригорозније да артикулишемо сам феномен, јављају се недоумице. Не можемо спорити да постоје процеси који носе на себи печат глобалности, али желимо да будемо опрезни, односно, не намеравамо да аргументе претворимо у пароле.

После распада социјализма многим интерпретаторима, као и управљачима света се чинило да су настали друштвени услови погодни за повезивање света у једну целину. Глобализација је носила обећање једног света у којем сви делови припадају истој целини, односно, да ће настати досада невиђено заједништво. Она је подгревала проширење тржишних норми на цео свет, смањивање, или нестанак различитих баријера на основу државних граница, дакле једну нову просторну конфигурацију. Иста обећања су потврђивана и на основу упућивања на широка и свеобухватна економска кретања капитала, рада, али и на основу технолошке синхронизације која је требало да осигурава свеопшту комуникацију, подразумевајући и науку. Најава глобализованог друштва је пројигирала брзу, неометану комуникацију, која ће уприличити и светску научну коегзистенцију. У једном свету који је обједињен глобализацијом постојало би неограничено-бесконечно кретање, јавиле би се различите мреже (Knox, Savage, Harvey, 2006: 113–140) које би прекриле читаву планету у колаборативним пројектима, најзад непрестана циркулација би омогућила интензивни ритам транснационалних форми повезивања.

Али, дилеме почињу већ на терену историјске анализе. Мада већина тумача истиче да је глобализација изузетно знапредовала, те пишу о различитим формама светске међусобне повезаности, анализе које се удубљују у историју показују неоправданост таквих тврдњи: *нити је наша епоха никаква врста финализације ранијих напора у погледу обједињавања света, нити она може да ужива ореол изузетности*. Тако је период који се завршио са избијањем Првог светског рата показивао много интензивније црте и карактеристике глобализованости:

проходност граница, кретање радне снаге итд. Недвојбено је да садашња епоха предњачи у погледу технолошких оквира комуникације, али то је тек један аспект који не може извештавати о смислу целине. Осим тога, када се говори о технологији као о медијуму глобализације, фаворизују се информацијске технологије, које исто тако не могу сведочити о целини, него захватају тек један део. Кратко подсећамо на чињеницу да су и раније постојали значајни скокови у динамици технологије (телеграф и сл.), те да садашња епоха ни по томе није уникатна у историјској перспективи. Најзад, економска историја интензивно расправља о почецима глобализације, као и о томе да данашњи обрасци представљају тек једну фазу у динамици глобализације, те да су нпр. чак и такви, иначе слављени, индекси као међународна трговина/GDP нису никаква новина (Chandy, Seidel, 2016). Дакле, овакви подаци наводе на опрез, пре се може говорити само о различитим таласима глобализације која јесте иманентни део модернитета/капитализма, али не одговара свом појму.

На основу овако (кратког) описа се назире закључак да се садашњој глобализацији не може приписати ни епитет новине, ни карактер неповратности (да не постоји никаква врста иреверзибилности то би се могло лако доказивати са указивањем на политичке процесе у последњој деценији; такве појаве као што су Brexit или политика садашњег председника САД-а су очито знаци обртања смера глобализације, јер су изведени под заставом повраћаја националног суверенитета, (Nölke, 2017).

Дилеме постоје и на концептуалном нивоу. Такоређи сваки део концептуалног репертоара глобализацијских теорија се може подвргнути критици. Спрам разматрања која су истицала глобализацију као уједначени простор са спритуализацијом граница и са бескрајним могућностима премештања, односно као експанзију „токова“ спрам ригидних-фиксираних граница, јављају се оправдане критике (Telman, Opitz, Stacheli, 2012). Спрам идеалистичких пројекција о непатвореним космополитским-наднационалним квазиутопијама које подразумевају хомогенизовани простор светске географије, нестанак границе између „њих“ и „нас“, као и брисање онога „унутар“ и „изван“, износе се озбиљне критике (Braun и Whatmore, 2010; Brenner, 1999: 10). Ако су пропоненти глобализације мислили на напредовање на просторној матрици која подразумева апсолутну детериторијализацију онда су добили нову комплексност. Настале су нове компликације у погледу спацијали-

зације; како истраживања показују уметнуте су нове границе унутар градова између богатих и сиромашних, створени су нови зидови који раздвајају државе; према томе, ако је дошло до детериторијализације истовремено је долазило и до ретериторијализације, деблокирање је праћено реблокирањем, ренационализација је уследила после денационализације (Brown, 2010).

Односи између држава и глобализације су исто тако донели комплексност. Неоспорно, онипотентност државе је деконструисана са транснационалним динамикама пуштених у погон помоћу глобализације. Али не постоје једнозначне, линеарне тенденције, државе се понекад сукобљавају са транснационалним снагама које их детронизују, но понекад се постављају као њихови савезници. Под овим околностима не може се спорити да осим националних држава постоје и такви субјекти (NGO-и, корпорације, супранационалне институције, регулативна тела, итд.) који се одиста умножавају на глобалној сцени, али то не значи да је држава истиснута. Чак и онда када се исписује драматургија да се глобализоване финансије незауостављиво крећу преваљујући све предграде и супсумирајући себи принцип територијалности, не треба заборавити да оне ступају у компликовани однос са државама које могу да буду, дакако, и слабе, те могу да постану тек преносници спољних принуда. Али су и дотичне политичке јединице – државе.

Према томе, ако покушавамо да обухватимо билансе територијалних конфигурација тада добијамо сложenu слику у којој се истовремено јављају и интеграције и фрагментације, односно, јавља се глобализација као реорганизација света у целини, али и територијализација (Baumann, 1998). Неки коментатори сматрају да иза глобализације која предсказује безрезервну заједничкост постоји заправо серија регионалних-спацијалних померања која не дозвољавају закључак који би одговарао концепту глобализације (Boyer, 2001). Не случајно, ентузијазам у односу на глобализацију је праћен истовремено и широким интересовањем за регионалне секвенце, регионалну детериторијализацију, мултилокалне мреже које испресецају глобални простор (Sugden, Wilson, 2005).

Но, у последњем реду глобализација се сукобљава са сопственим обећањима стога што она није тако неутрална како се сугерише. Наиме, глобализација као неутрални термин ствара утисак да се преко ње ствара нова географија у којој сви имају исту стартну тачку и наступају као истозначни субјекти посвемашње конкуренције. Но, иако таква идеалистичка сли-

ка не погађа, расположиви примери то убедљиво показују. Рецимо, једно истраживање показује да око 40% профита мултинационалних компанија се завршава у тзв. пореским рајевима који представљају истовремено и унутрашњи део и спољашњост у односу на глобализацију; на основу таквих ниша се може стећи становита предност (Tørsløv, Wieg и Zucman, 2020). Наравно, тиме се проблем не исцрпљује, али се надамо да смо довољно рекли.

Треба приметити да се у последње време појављује и нови термин – касна глобализација (Tugan, 2016). Исти термин уноси новину у томе што глобализацију посматра у перспективи животних циклуса. По томе „глобализација“ представља пресек различитих технолошких, културних и економских образаца; наравно, то по себи још не представља никакав новум, него су одговарајући истраживачи заинтересовани да прате динамику истих образаца у дужем пресеку времена и на основу еволуцијске темпорализације тематизују садашње форме глобализације. Другачије речено, ова теоријска оријентација води рачуна о трансформацијама унутар већ узнапредовалих глобализацијских процеса и показује слику у којој се смењују различите фазе као у случају реализације једног животног циклуса. Но, чак и ако дотични термин феноменолошки може да допринесе обогаћењу нашег разумевања глобализације, то не мења основне правце наше аргументације.

Да резимирамо шта је досада речено да бисмо фиксирани оквире нашег приступа. Указали смо на противречности концепта глобализације иза њеног идеолошког омотача. Не споримо да постоје одређени процеси који носе на себи жиг глобалности, рецимо, не може се доводити у питање да је електронска технологија развила глобалне комуникацијске форме (Nikhilesh, 2018, поглавље 12). Али, глобализација се може третирати само као извесна врста процесуалности, без икакве финалности. *Нити је она весник нечег новог у историји, нити она одговара замисли о телеолошкој прогресији.* Постоји извесна врста индистинкције између националне државе и глобализације, јер глобализација се одвија посредством ансамбла исте државе, дакле, нема глобализације с оне стране државе. Утолико глобални ниво одиста није нешто што је априори „веће“ од државног нивоа. Противречности глобализације су неке истраживаче довеле до тога да предлажу формални термин „конективности“; она се „реализује од тачке до тачке и превазилази кратке спојеве различитих нивоа на основу граничења (*contiguity*)“, односно оно глобално је „удубљени прос-

тор који комбинира различите нивое“ (Telman, Opitz и Stacheli, 2012: 213).

Ово поентирање на „конективности“, што је више оперативни појам, представља много скромније одређење глобализације од јако напетог и овде критикованог појма. Ипак, чак и овако оперативно проматрану глобализацију посматрамо као ненеутрални процес који је испресецао различитим асиметријама, а које се могу препознати и у домену друштвених наука.

Друштвене науке: миметички однос према ваннаучним критеријумима

Друштвене науке су настајале у дугом времену, и у међувремену су претрпеле многобројне промене. Многе дисциплине нису имале име које данас носе (рецимо „*moral sciences*“ у енглеској традицији не постоје данас у номенклатури), или су неке дисциплине биле рођене тек у склоповима модернитета („економија“ нпр. која је у осамостаљеном виду модерна дисциплина), те нису имале одговарајућу традицију. Делује плаузибилно тврдња да су друштвене науке настале у контексту управљања на основу промена које су иманентне модернитету, што је повећало „потражњу“ у односу на компетентне субјекте; друштвени актери који су дириговали динамиком модернитета нити су намеравали да се ослањају на знање које је кумулирано у аристократским породицама, нити су желели да се ослањају на „популарну репутацију“ датог појединца, него се поводећи за меритократским критеријумима тражили субјекте који ће учествовати у рецепцији и продукцији знања на основу заслуге (износи се теза да је постојала конгруенција између либералног реформизма и генезе друштвених наука, Wallerstein, 1999: 148). Тако настају социјалне форме одговарајућих наука које омогућавају кумулацију знања.

Сада је модерно друштво упућено на учинке друштвених наука које постају агенси друштвене динамике. Друштвене науке покушавају понудити сплет разумевања и објашњења за друштвене појаве, оне ће касније нудити и механизме предсказивања. Исте науке временом су институционализоване и њихов рад одређују институционално кодификована правила која омеђују начине понашања актера, облике научне комуникације, критеријуме научности, мерила која разграничавају новум од компилације. Самим тим друштвене науке стичу из-

весну врсту аутономије, потенцијал за самоорганизацију посредством унутрашњих правила, сопствених образаца наступа, те и услове за регулацију приступа изабраним предметима. Истовремено, ради се тек о *релативној* аутономији која увек, односно, изнова поставља питање домета исте аутономије (односно хетерономије). Да ли располажемо са критеријумом аутономије? Да ли су друштвене науке икада успеле да стабилизују такве критеријуме? Поводом тога, суочавамо се са одређеним проблемима, односно, треба, макар кратко да контекстуализујемо наступ друштвених наука.

У XIX веку (и касније) је изнета идеја о друштвеним наукама које истрајно производе „чисто знање“ те се могу размотрити као „произвођачи корисно некорисног знања“ (Flexne, 1939, 2017; Clark, 1998: 469). Касније је иста идеја окарактерисана као претерано елитарна, која се коси са принципима демократије (Steinmetz, 2018: 284). У сваком случају, наука, тако и друштвена наука, би требало да свој интерес покаже као објективан у смислу тога да су њени резултати рефлексивни изрази „објективно постојећих тенденција“ у друштву. Али, код друштвених наука морамо очекивати у најмању руку две круцијалне тешкоће у погледу могућности сазнања. *Прво*, друштвене науке су двоструко рефлексивне: истраживач је и сам упрегнут у друштвене односе које представљају предмет његових анализа, те већ унапред тумачи она значења која представљају хоризонт његовог/њеног истраживања. Али, и његови/њени предмети, то јест социјализовани субјекти су увек већ саморефлексивни, то јест имају саморазумевање у погледу друштвене динамике. *Друго*, не случајно, увек се изнова поставља питање научности друштвених наука, односно, могућност афирмације законитих свеза у друштву; између осталог и због тога што друштвени научник не селектира само одређене проблеме у погледу истраживања, него их може уједно и проблематизовати. Можемо и тако да кажемо да критички расположене друштвене науке намеравају да „стратешком провокацијом“ прекидају континуитет друштвене праксе (Boltanski, 2001).

У ствари, иста она епоха која је изродила друштвене науке доделила јој је и могућност критичких потенцијала, штавише може се говорити о томе да је динамика истих наука загарантована уприличавањем критике (не случајно, друштвене науке могу да буду оријентисане и наступима социјалних покрета који износе критичка запажања о стању друштва и условљавају и артикулације друштвених наука, Heller, 2016). Али,

тима се добија ситуација да су друштвене науке увек ситуиране између критеријума научности и критике као модерног начела: „теорије у друштвеним наукама осцилирају између идеала научности и идеала критичности“ (Balibar, 2014: 45). Није реч о томе да између њих аутоматски постоји противречност, као ни о томе да између њих постоји аутоматска конвергенција – једино позитивизму, који скрађује проблем истине, измиче овај проблем.

Но поводом ситуираности у пољу које је одређено критеријумима научности и критике као акта просуђивања разврставају се различите оријентације у друштвеним наукама. Пре се може говорити о њихању клатна у пољу које је избрзвано мерилима научности и интенцијом критике. Тако постоји дуга традиција давања савета носиоцима власти (или таквим субјектима као што су корпорације) од стране актера друштвених наука (немачки камерализам односно *Polizeiwissenschaft* нпр. Olson, 1993: 3). У том случају друштвене науке евидентно адресирају власт да би понудиле научно утврђена правила у погледу бољег управљања и практиковања власти; власт као адресат се појављује као клијент друштвеним наукама (неки тумачи то зову „експертном“ друштвеном науком; Steinmetz, 2018: 293, поред ње постоје „интелектуалне друштвене науке“ које утичу на усмеравање праваца друштва, или „дисциплинарне друштвене науке“ које дебатују о интерним проблемима дате науке).

Према томе, постоји проблем односа неутралности и ненеутралности друштвених наука, односно, постоји питање алтернативног формулисања/артикулације самог друштвеног проблема; тако егзистирају ортодоксија и хереза. Чак и оне науке које развијају високу формализацију наилазе на ово питање (рецимо, економске науке које су се заклињале у последњим деценијама на формализоване математичке процедуре и у великој мери су преузимале методе искуствених наука поводом кризе 2007. године су се на интензиван начин судариле са дотичним питањем доживљавајући и саме дубоку кризу сопствене рефлексije, Aglietta, 2010).

Наставимо ли започету аргументацију, наилазимо на проблем интерференције између научних и ненаучних сфера. Без сумње, спољно уплитање у друштвене науке у циљу њиховог дириговања за идеолошке циљеве се лако може осудити. Али, проблем је много сложенији, и појављује се на површини поводом многобројних испољавања друштвених наука. Тако не одговара стварности да ваннаучни критеријуми и моменти

тек из спољних сфера приспевају у науку, него и сами актери друштвених наука се могу ослањати на ваннаучне ауторитете, односно, на ваннаучне механизме, како ћемо то одмах и приказати поводом увођења квазитржишног механизма у сферу друштвених наука. Да спољни моменти играју конститутивну улогу у науци, то би нас већ историја настанка различитих научних институција могла подучити (ослањање на ненаучне ауторитете се иначе не односи само на друштвене науке, Sharpin, 1994).

Присуство ненаучних критеријума се може показати већ на нивоу мотивацијских ресурса практиковања друштвених наука. Психологизована слика о научнику кога мотивише импулс за афирмацијом истине не погађа сложеност констелације. Не може се иста сложеност поједноставити на субјективне одлуке, колико се мора размишљати о објективној констелацији у којој се формира структура знања. Роберт Мертон (Robert Merton), који је систематично истраживао праксу наука, (Merton, 1973a и 1973b, поглавље 15; у погледу отворености и тајне у научној продукцији, Resnik, 2006) изнео је предлог да се прво мора узети у обзир интенција да се безрезервно деле постигнути научни резултати са свима у оквирима научне заједнице. То он назива „комунистичком нормом“. Иста интенција је, тврди Мертон, у епистемолошком смислу бенефитна за поменути заједницу, сходно томе дотична норма се поставља на нормативни ниво. Истовремено у оквирима научне праксе се јављају и инхерентни механизми награђивања што се крунише као „професионално признање“, односно, мотивацијска снага више није тражење истине, колико признање које се институционализује у оквирима дате научне заједнице. Они који су настављали Мертоновим стопама (Hagstrom, 1982: 21–34) додавали су различите феномене као „механизми размене“ у науци, „хијерархија престижа“ – научник је мотивисан да понуди „компетентан одговор“ на импулсе који циркулишу унутар научне заједнице.

На основу овакве аргументације добијамо слику у којој постоји непрестана интеракција између „комунистичких норми“ (неки то тумаче као давање „поклона“ у научној комуникацији) и „лова на признавање“. Или, ако желимо да применимо ову назнаку у односу на глобализацију, онда можемо рећи да је глобализација као терен горе поменуте конективности оквир за интеракцију између дељења научних резултата и настојања постизања признања.

Не намеравамо да се исцрпно бавимо мертоновском

оријентацијом. Нама је најбитније да смо са овом аргументацијом избили на терен који је важан за нас. Неки поменути истраживачи говоре о томе да се оријентација на признавање у друштвеним наукама може моделирати као одраз тржишног надметања за профит. Наравно, исти истраживачи веома добро знају да таква конкуренција производи различите спојеве између знања и моћи, те да се друштвене науке истовремено описују као сплет консензуса, али и као бојно поље у којем се очитује жеља за разликовањем, или за реализацијом утицаја. Ипак, међу њима постоји и убеђење да „комунистичка норма“ и одговарајућа институционализована правила у погледу струјања поклона између чланова научних заједница могу да пацификују, односно, да каналишу ефекте динамике моћи.

У сваком случају, увек постоји испреплетаност између интерних образаца друштвено-научног приступа социјалној стварности и екстерних социоекономских и социокултурних тенденција. Но, ако је тако онда се поставља једно питање које нас адресира и у погледу утканости друштвених наука у глобализацијским процесима. Друштвене науке су наравно тек део једног широког комплекса у којем партиципирају и делови државног ансамбла, економски субјекти као корпорације и милитарни субјекти (у САД су многобројна истраживања у пољу друштвених наука била финансирана од стране милитарне сфере; може се доказати да је постојао милитарно-научни „картел“ који је утицао и на унутрашњу логику одређених научних дисциплина, односно адаптирао је исте науке у односу на своје сопствене образце, Mirowski, 2018: 203), NGO-i, итд. Заправо, треба да поставимо питање на следећи начин: да ли је глобализација померила односе између „комунистичких норми“ и „трке“ за форме признатости унутар друштвених наука? Да ли је она трансформисала предочене могућности пацификације, то јест, да ли је глобализацијом ослабљена оријентација у погледу каналисања, да тако кажемо, „не-комунистичких норми“ унутар науке? Или можемо питати и на следећи начин: да ли је глобализација појачала услове аутономије или хетерономије у односу на друштвене науке? Да ли је глобализација уздигла друштвене науке на ниво универзалности, или их је провинцијализовала?

Глобализација се јавља у двоструком виду за друштвене науке; она је предмет могућих истраживања у истим наукама, али су исте науке и саме обухваћене глобализацијским процесима. Но без обзира како ћемо оцењивати домете садашње глобализације она извесно подразумева интензификацију

тржишних процеса који улазе у различите поре друштва и са-вијају критеријуме према себи. Тако се интензивира присуство истих критеријума и у домену друштвених наука – додуше ми смо раније наводили да се афирмисање тржишта као референтне тачке за самовредновање науке појавило и на хоризонту теоретичара науке. Наш став према статусу друштвених наука у глобализацији онда зависи од тога како оцењујемо значење тржишта за организацију колективног живота, и посебно за организацију друштвених наука. Могуће је заузети став на основу којег је тржиште (скоро) савршена машина за посредовање информација, за трансфер знања, као што оно презентује перфектност у погледу алокације ресурса. Али, могуће је заузети и много критичнији став који у тржишту не види априори неутралан механизам, колико социјалну контрукцију (Samuels, 2004) која сажима у себи различите спојеве знања/моћи, тако и асиметричне релације – и у пољу друштвених наука.

Критика спрам садашње глобализације полази од тога да је данашња светска конфигурација друштвених наука, доспела у хетерономну позицију. *Миметички однос према тржишним, ваннаучним критеријумима преузима и исходе, начине деловања комплекса држава/тржиште* (узимајући у обзир државни утицај на конструкцију тржишта) *које је у центру глобализације.*

Не можемо детаљно извештавати о феноменологији критике која стиже на адресу данашњих позиција друштвених наука, наступаћемо селективно. Тако по критичким (и егзактним подацима опремљеним) описима „материјална производња тржишне моћи“ (редистрибуција средстава за истраживање итд.) и „симболичка конструкција ексклузивности“ доводи до стварања монополистичких позиција, картела, те преноси друштвене науке у сферу испољавања ненаучних критеријума са аспекта неједнакости; лансира предузетничке универзитете који подређују ендogene критеријуме науке аспекта позиционирања на тржишту (већ и крајње полемички израз „академски капитализам“ говори за себе, Münch, 2011, 23; Slaughter, Rhoades, 2004). Анализе показују да настали монополистички механизми (као резултат интерференције поменуте „материјалне моћи“ и „симболичке ексклузивности“), те организацијске концентрације представљају основу и за дељење научних ресурса, што значи да настала ситуација постаје неповратна. Кумулација монополистичких (или олигополистичких) позиција истовремено перпетуира неједнаке позиције у погледу научног сазнавања; ствара се „образац“ који

се може наметати као хегемонски (можемо аргументовати да постоји епистемолошка праведност (Anderson, 1995) која значи једнак приступ креирању епистемолошког поља; то се очигледно крши са асиметричним позицијама у науци). При томе, асиметричне позиције се могу јављати и на нивоу појединца, научне групе или чак и на нивоу различитих земаља (Espeland и Sauer, 2007). Истраживања, међутим, указују и на ефекте које исте позиције изазивају с обзиром на институције у којима се стварају друштвене науке. Тако бележимо истраживања која тврде да ситуација која је изнета поводом монополистичких позиција штети академској слободи, да постоји „колонизација производње друштвених наука од стране менаџмента“ (развија се „паноптикон“ тј. образац) који руководи предузетничким универзитетима, да се уместо најављене слободе интензивира циљана контрола над академском слободом и над производњом знања (Logenz, 2012).

Стизање до одређених позиција на овако формираном квазитржишту друштвених наука се фиксира формираним квантитативним критеријумима. Интегрални део данашње глобализације у сфери науке јесте утврђивање различитих квантитативних мера која имају за циљ да објективно презентују позицију датих субјеката науке и да у квантитативно-метричкој перспективи осветљују статус у датом систему. Али, треба рећи да *реификација* квантитативних критеријума је исто тако подвргнута озбиљним критикама. Оне истичу да такви критеријуми као што је импакт фактор (по некима, аутентични индекс глобализованости неког научног учинка) одражавају премоћ ваннаучних критеријума у односу на интерну логику друштвених наука које су преузеле критеријуме иначе неадаптираних на унутрашњу логику истих наука. Метрика која је приписана друштвеним наукама (погледај настанак импакт фактора, Vensman, 2007) већ је много пута критикована; презентовано је да се ради о „церемонијалном акту“ (Macdonald, Kam, 2007) који омогућава стварање квантитативног фетишизма, али социјална инерција, везаност за оквире већ пређене стазе у погледу управљања над праксом друштвених наука, одржава исти феномен у животу. Елементи арбитрарности која се огледа у коришћењу фетишизираних квантитативних фактора су подређени критици, јер не помажу динамици друштвених наука; осим тога подгревају ауторитарни менталитет и обесхрабрују истраживања која показују интенције ка деконструкцији владајућих парадигми. Сличне критике се упућују и на рачун „*peer-review sistem*“ (Bal, 2019) који иначе функционише као иницијација за улазак у сферу друштвених наука. Сход-

но томе, објективност која се реализује помоћу квантитета стоји на стакленим ногама. Мимеза глобалне тржишне рационалности производи „перверзне мотиве“ (Edward и Rou, 2015) у погледу такмичења за фондове, развијања квантитативне метрике и са нуспродуктима који ограничавају „научни прогрес“ и производе реификацију квантитета спрам квалитативних критеријума. Питање је да ли је могућ рефлексивни консензус између чланова научне заједнице, односно расправа о алтернативним интерпретацијама стварности у ситуацији када поменути мотиви добијају на снази?

Глобализацији као неспонтаном процесу припада и „американизација“ наступа друштвених наука (Gerhardt, 2007). Овде не би требало мислити на нерелективне критике на рачун САД колико на структурално одређену ситуацију која садржи могућност „неједнаког развоја“. Глобализација се на нивоу парола неопрезно изједначава са флоскулом „отворености“ (чак се синтагма „отворена наука“ често поистовећује са глобализованом науком), али иоле дубља анализа указује на оне моменте који деконструирају исту „отвореност“. САД наступају на глобалном тржишту друштвених наука са већ интегрисаним тржиштем часописа, са језичком хегемонијом англификованог света и са ослањањем на знање о „американизованом знању“ (Münch, 2009; Hollingsworth, 2006) – упркос томе што управо у САД постоји дуготрајна традиција критике симбиозе између таквих носиоца друштвених наука као што су универзитети и корпорације (Scott, 2009).

Да сумирамо – биланс глобализованих друштвених наука је амбивалентан. Глобализацијом се предвиђа мобилизација знања на светском нивоу, кретање субјеката друштвених наука преко државних граница, могућност публикације широм света, неограничена научна комуникација, односно, побољшане шансе у погледу прекограничне колаборације, могућност ситуирања „периферних“ или „полупериферних“ земаља у светским оквирима, превазилажење ранијих баријера. Истраживања одиста и показују одређене резултате у том погледу (Martinez, 1998; Mosbah-Natanson и Gingras, 2006). Али, многе тенденције осенчавају продор глобализације, односно, ломе њена обећања. Перпетуирање неједнакости на нивоима глобализације, систем вредновања који штети епистемолошким новинама и демотивише научну храброст разлагања окошталних образаца, сужавање поља алтернативних артикулација, хетерономна позиција друштвених наука у односу на одређене ненаучне критеријуме обележавају насталу ситуацију.

Слика, је наравно, одређена многобројним тенденцијама, сходно томе постоје и контратенденције. У ствари, досадашњој анализи би требало додати да, почев од Мертона, било је увек и упозорења барем на одређене опасности које се јављају поводом моделирања колективне организације наука на основу тржишних референци. Исти интерпретатори су се, међутим, надали да ће увек постојати и противтенденције које ће балансирати евентуалне негативне ефекте (Мертон је, рецимо, предвиђао исцрпљивање одређених хегемонских образаца на основу „епигонства“, односно, на основу рада оних који само имитирају и дорађују оригинални образац и очекивао је много од пристизања моћних конкурената који ће уравниотежити). Али, структуралне законитости глобализације су довољне јаке да се опиру контратенденцијама. Констелација друштвених наука, *mutatis mutandis*, али потврђује нашу горе изнету дијагнозу поводом глобализације која је тек парцијална, и обележена знацима асиметрије, траговима ваннаучних момената. Димензија глобалности је конститутивно присутна и у друштвеним наукама, али одражава сличне „антиномије“ (Madra, 2015) као у случају социоекономских и социокултурних процеса.

Подрхтавање критеријума објективности у друштвеним наукама: објективност у глобализацији

Проблем објективности је одавно присутан у друштвеним наукама, и има многобројне интерпретације. Помоћу ње оне оправдавају свој подухват. Али, да ли је реч о непартијности, о наиндивидуалној рефлексивности, о одрицању од интереса, или вредносних образаца? (Ritsert, 1999). Да ли је реч о методолошком приступу, или о етичком ставу? Питање никад није коначно разрешено и оно добија нове подстицаје. Тако, друштвене науке које су се поуздале у математичке технике емпиријских наука, те су на основу тога претпостављале да су обезбедиле себи идеал објективности показале су колебање, чак су у извесним тренуцима запале у епистемолошку кризу.

Нама се питање појављује у смислу тога како глобализација утиче на статус објективности у друштвеним наукама? Ако је наша претпоставка тачна да се глобализација не може разумети без интензивирања релевантности тржишних норми као регулатора, онда се то мора рефлектовати и у погледу ста-

туса објективности. Учестале расправе о смислу и позиционирању друштвених наука то потврђују. Тако се дебатује о томе да ли друштвене науке производе тек опосебњене језичке игре (Baker, Oreskes, 2017; Fuller, 2017) са перформативним ефектима и то без икаквог ослањања на објективност која се сада замењује логиком уверљивости. У таквом случају еволуција друштвених наука иде ка потпуном стапању са тржишно формираним „играма“ без икаквих могућности да исте науке нормативно рефлектују на свој статус као и на уиграна мерила својих поступака. Да ли се онда уопште можемо позивати на „истину“ као ултимативни критеријум за друштвене науке, да ли се онда уопште може рећи да су „друштвене науке јавно добро“? (Callon, 1993).

Погледајмо сада одређене проблеме, и то на примеру екологије која може да буде узорна за наша питања, јер је реч о домену који се распростире на планетарне димензије, те изискује и глобализацију рефлексивности у оквирима одговарајућих наука. Тачније, екологија са њеним глобалним аспектима вишеструко изазива рефлексивност друштвених наука. Оне су, рецимо, доста несигурно и са дозом кашњења реаговале на парадигматичну појаву климатских промена (Chakraborty, 2009, 2017); треба приметити да су и оне саме у контексту још увек незавршених научних и ненаучних расправа о модалитетима људске уплитаности у динамику истих промена. Ако се искључује хумана инволвираност онда дакако друштвене науке могу да се држе по страни, ако се рачуна на хумани утицај уз преиспитивање односа између подруштвљених људи и природе, тада би друштвене науке требале да се снажно заузму за тематизацију дотичне теме. Индикативно је на који начин доспева исто питање у контекст надирања сумње и неизвесности, тачније треба сагледати како се стратешки ствара неизвесност око могућности расправљања кључних оријентација човечанства. Меродавне студије нпр. доказују да тако значајан корпоративни субјект као Ексон Мобил (Exxon Mobile) у својим интерним документима полази од антропогеног утицаја на климатске промене, али у јавним формама комуникације наступа на тај начин да уноси несигурност у погледу рецепције дотичног феномена (Surpan и Oreskes, 2017).

Стварање несигурности у погледу искуства и тумачења одређених круцијално значајних феномена, нарочито у домену климатских промена – много више је то од контингентног феномена. *Пре ће бити да се ради о стратешки битној ситуацији која баца светло на положај друштвених наука спрам глобали-*

зације у којој су корпорације надасве битни актери. Не треба заборавити да се продукција знања (која је ионако увек истицана као битна компонента глобализације) данас не одвија само у јавној сфери, него све више и у приватним доменима. Тако су корпорације посредством различитих канала уједно и субјекти који финансирањем различитих истраживања, утицајем на медијуме научног изражавања условљавају токове рефлексивности друштвених наука.

Желимо ово да контекстуализујемо. Наиме, поводом описане ситуације произведене несигурности битно је забележити значајну чињеницу експанзије систематичног размишљања о *не-знању*. Феномен ионако заслужује пажњу; како се може објаснити да у друштву које има саморазумевање у смислу „друштва знања“ и које испишује као свој врховни слоган „знања“ теоретичари налазе за сходно да тематизују не-знање? Како се дотична тема „инфилтрирала“ у озбиљне научне дискурсе (Peels, 2019; El Kassab, 2018)?

Незнање овде не треба разумети као негативну страну знања, не ради се о когнитивној грешци. Посреди је дубљи облик незнања који се не може поједноставити на негацију знања (Јосифидис и Лошонц, 2013; Лошонц, 2017). Наиме, не-знање стварности, или будућности је феномен који припада самој егзистенцијалној структури човека, мада, како то релевантна истраживања показују, сложена релација између знања и незнања се разумева на различите начине у различитим дисциплинама (Gross и McGoeу, 2015). Пре више од једне деценије један значајан теоретичар науке, Роберт Проктор (Proctor), отворио је нову перспективу (чак се може рећи да је промовисао нову дисциплину), која се зове агнотологија (Proctor и Schiebinger, 2008). Она управо отеловљује систематично бављење динамиком не-знања. Изразито критички настројен Проктор (као и многи после њега који су наставили логику агнотологије у истраживању друштвене праксе наука) су високо уважавали чињеницу приватизације науке и знања, те су желели истраживати констелацију не-знања у ситуацији у којој је наука све мање јавно добро него се подређује приватизованим мерилима, обрасцима „пуких тржишних игара“.

Поменуто истраживања у различитим доменима показују многобројне примере где се не-знање интенционално производи. Но, овде се појављује питање како се одређене оријентације у друштвеним наукама односе према дотичном проблему и на који начин разумевају не-знање у оквирима друштвених односа. Наиме, иницијалне агнотолошке студије

су биле усмерене на фармацеутску индустрију, или на индустрију дувана (која је систематском релативизацијом стварала неизвесност поводом могућих негативних ефеката конзумирања дувана), али касније је дошло до проширења и на друге области, подразумевајући и климатске промене. Следствено томе то тангира и ситуираност друштвених наука, јер су облици интерференције између знања и не-знања предмет истих наука.

Нека прегнантна усмерења (Науек, 2009) у друштвеним наукама која се ослањају на тип објашњења који се заснива на логици „невидљиве руке“ подижу не-знање на конститутивни ниво: тржиште може да функционише само тако што његови субјекти не знају *ex ante* исходе тржишних процеса. Сходно томе, не-знање има стратешку функцију за функционисање тржишта Ендрју Алдан (Andrew Haldan), извршни директор Bank of England, је 2010. године, дакле усред кризе, цитирао теорију комплексности (Cooper, 2011) и упутио је на нелинеарне везе као на контексте из којих се неминовно „рађа“ незнање; изнео је став да је то адекватни оквир за размишљање о облицима неизвесности у кризи, мада Алдан није теоретичар који је оставио трагове у оквирима друштвених наука, с правом нас је упутио према теорији комплексности која већ одавно упозорава на релевантност незнања.).

Али, код агнотологије реч је о нечем другом, наиме, овде није реч о томе да претпостављени спонтани тржишни поредак изискује не-знање крајњих резултата, него је овде посредни да се интенционално, стратешки производи не-знање које се „маскира као експертиза“ (Davies и McGoeу, 2012). Далеко од тога да се свако истраживање које је подстицано од стране глобализованих корпорација мора третирати као терен за агнотологију, али је симптоматично да су корпоративно-комерцијално подстакнута истраживања фреквентни предмет агнотолошких студија (Pinto, 2015; Lave, Mirowski и Randalls, 2010). Тиме се фабрикује незнање, или као у случају климатских промена „тргује се са скепсом“ (Oreskes) ради релативизације и устаљивања несигурности, неодлучности, или ради „одвраћања“ (Oreskes, 2019: 4) од суштинских питања.

Тако су уздрмани хоризонти објективности и у друштвеним наукама. Интерпретације које су покушавале одвагати ситуацију друштвених наука у склоповима глобализације пронашли су израз пост-истине, што би подразумевало да истина као мерило објективности није нормативни образац, или да истина ишчезава са хоризонта, јер више не навиги-

ра напоре актера друштвених наука. Филип Миrowsки (Philip Mirowski) је, примера ради, служећи се резултатима агнотологије, тематизовао епистемолошку ситуацију поводом кризе из 2007. године (Mirowski и Nik-Kahah, 2013; Mirowski и Sent, 2008). Његова, иначе оштра, анализа узела је на нишан однос економиста према истој кризи који су различитим испољавањима стратешки-интенционално уносили елементе конфузије и не-сигурности у погледу тумачења кризних тенденција. Део исте анализе је и утканост дате дискурзивне ситуације у сплет који је одређен корпоративним интересима: „релативизација кривице“ за ерупцију кризних токова је давала оправдање онима који би требали иначе да буду предмет санкционисања (као Goldman Sachs; наравно, овде остајемо у контексту САД, али ситуација је парадигматична и шире, дакле, глобално, Tooze, 2019: 39). Оријентација коју многи називају „неолиберализмом“ (тако и овде помињани тумач) је лансирала мисао да је тржишни поредак епистемолошки супериоран у односу на сваког појединца-тржишног субјекта, и да је тржиште савршена машина за процесуирање информација. Миrowsки ће у односу на овако конципирано безгрешно тржиште промовисати тезу да тржиште као систем многобројних интеракција треба анализирати у овде већ артикулисаног агнотолошкој перспективи; наиме, тржиште може да буде и скуп таквих места где се интенционално производи не-знање. Миrowsки, износећи многобројне примере, показује одговарајуће друштвене научнике као произвођаче не-знања о кризи и о модалитету функционисања тржишта уопште: при томе инсистира на томе да се брижљиво демаркира „пропагодна активност“ од агнотологије. По њему, овде се ради о „мултидимензионалном наступу који представља интервенцију на тржишту идеја“. Тако и старо питање друштвених наука, наиме, однос између интереса и објективности добија ново значење – критички опис који третира кризу из поменуте године, додуше важи тек као пример, али ипак парадигматично презентује снажно присуство рефлексивности која се може повезати са одређеним модалитетима глобализације (Sismondo, 2017). И не треба изједначити опште познати појам „манипулације“ са производњом незнања; прво подразумева неку централну инстанцу, друго децентрализоване облике фабриковања незнања који се везује за различите (тржишне) субјекте (Lynch, 2017).

У сваком случају, ако се изворно агнотологија односила на истраживања у домену природних наука, или на форме примењених наука, сада се она распростире и на оне домене који представљају предмет друштвених наука: тако се у овом слу-

чају економски дискурс који је производио форме не-знања и сам се уплео у кризу. Констелација пост-истине одређује услове наступа и друштвених наука у односу на глобални феномен климатских промена, но и екологије у целисти. Али, екологија која је ионако услед интензивирања нерутинске неизвесности у њој названа постнормалном науком је само један (мада прегнантан) пример за инволвираност једне сфере које је битна за друштвене науке.

Али, утканост друштвених наука у кризу 2007. године је избацила на видело и крхкост ослањања на факте који су од стране позитивизма увек истицани као ултимативни критеријум истине, односно, веродостојности. Наиме, струјање скепсе и фабрикованог не-знања увлачи у вртлог и факте као материјале за концептуалне закључке. Наравно, свака критика позитивизма бележи да су факти увек већ унапред тумачене чињенице до којих се долази селекцијом и интерпретацијом. Али, овде је реч о томе да нас истраживања извештавају о постојању снажне комерцијализације стварања факата, те се говори о „кризи регистрације факата“ и статистике као медијума који региструје и класификује податке (Davies и McGoeу, 2017). Ова криза „поверења“ погађа и друштвене науке. Релативизовани статус факата ослабљује важење когнитивних исказа друштвених наука. Тако, важан термин у одговарајућим дискурсима постаје „амбивалентност“ (Best, 2012); то јесте термин који презентује *оклевање и парализује доношење одлука*. Желели смо да покажемо да ова амбивалентност није неутрална, него се мора тумачити у пољу одређених интереса.

Да сумирамо, нужно је сагледати противречне аспекте глобалне динамике знања друштвених наука: она је увучена у конфигурацију различитих интереса, тако и у интересну сферу где постоји интерференција знања и не-знања. Агнотологија нуди критичке аргументе за тематизацију глобалних испреплитања знања и не-знања с посебним освртом на трансформацију знања у тржишни улог. Тиме се слаби објективност као инхерентна самовредност науке, дакле, моменат који је некада био много слављен, али данас се увлачи у колотечину несигурности и тиме се ослабљује и знање које би требало да делује као оријентир. „Продаја и куповина скепсе“ (Oreskes, Conway, 2010) спрам објективности, уноси скепсу и у несталне односе између знања и не-знања, односно, глобализована комерцијализација производње знања слаби шансе за објективност у друштвеним наукама. То јесте карактеристика глобализације која није довољно „глобална“.

Најзад, не бисмо требали заборавити да „глобализација“ није термин који се може саморазумљиво користити. Глобалне димензије се стварају, оне нису дате. У том контексту се јављају и друштвене науке, тек као један чинилац конструкције глобалности, али не и најутицајнији фактор.

ЛИТЕРАТУРА

- Aglietta, Michel. (2010). *La crise – Les voies de la sortie*. Paris: Michalon éditions.
- Anderson, Elizabeth. (1995). The democratic university: The role of justice in the production of knowledge. *Social Philosophy and Policy* 12 (2), 186–219.
- Bairoch, Paul, Richard Kozul-Wright. (1996a). *Globalisation myths: some historical reflections on integration, industrialisation and growth in the world economy*. UNCTAD discussion paper UNCTAD/OSG/DP/113 March.
- Bairoch, Paul. (1996b). Globalization, myths and realities: One century of external trade and foreign investment, y: R. Boyer and D. Drache, (yp.), *States Against Markets: The Limits of Globalisation*. London: Routledge.
- Baker, Eric, Naomi Oreskes. (2017). It's No Game: Post-Truth and the Obligations of Science Studies. *Social Epistemology Review and Reply Collective*, 6 (8), 1–10.
- Bal, Mieke. (2019). Let's Abolish the Peer-Review System, <http://mediatheoryjournal.org/mieke-bal-lets-abolish-the-peer-review-system/>, приступљено: 28. 4. 2020.
- Balibar, Étienne. (2014). What Does Theory Become? The Humanities, Politics, and Philosophy (1970–2010): Reflections and Propositions. *Crisis/Critique*, 7, 41–56.
- Baumann, Zygmunt. (1988). On Globalization for Some, and Glocalisation for Others. *Thesis Eleven*, 54 (1), 37–49.
- Bensman, Stephen J. (2007). Garfield and the Impact Factor. *Annual Review of Information Science and Technology*, 41, 93–155.
- Best, Jacqueline. (2012). Bureaucratic ambiguity. *Economy and Society*, 41 (1), 84–106.
- Boltanski, Luc. (2001). *On Critique: A Sociology of Emancipation*. Cambridge: Malden, Polity Press.
- Boyer, Robert, Souyri, Pierre F. (yp.) (2001). *Mondialisation et regulations*. Paris: La Découverte.
- Braun, Bruce, Sarah J. Whatmore. (2010). Political matter. *Technoscience, democracy, and public life*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Brenner, Neil. (1999). Globalisation as reterritorialisation. The re-scaling of urban governance in the European Union. *Urban Studies*, 36 (3), 431–51.
- Brown, Wendy. (2010). *Walled states, waning sovereignty*. New York: Zone Books.
- Busino, Giovanni. (2006). Les sciences sociales et les défis, de la mondialisation. *Revue européenne des sciences sociales*, Tome XLIV, 134, 33–44.
- Callon, Michel, Geof, Bowker. (1994). Is Science a Public Good? Fifth Mullins Lecture, Virginia Polytechnic Institute, 23 March 1993. *Science, Technology, & Human Values*, 19 (4) 395–424.

- Chakrabarty, Dipesh. (2017). The future of the human sciences in the age of humans: A note. *European Journal of Social Theory*, 20 (1), 39–43.
- Chakrabarty, Dipesh. (2009). The climate of history: four theses. *Critical Inquiry*, 35, 197–222.
- Clark, William. (2007). *Academic Charisma and the Origins of the Research University*. Chicago: University of Chicago Press.
- Clark, Burton R. (1998). *Creating entrepreneurial universities. Organizational pathways of transformation*. Oxford: Pergamon.
- Cooper, Melinda. (2011). Complexity Theory After The Financial Crisis. *Journal of Cultural Economy*, 4 (4), 371–385.
- Davies, William, Linsey, McGoey. (2012). Rationalities of ignorance: on financial crisis and the ambivalence of neo-liberal epistemology, *Economy and Society*, 41 (1), 64–83.
- Dong, Yuxiao, Hao, Ma, Zhihong, Shen and Kuansan, Wang. (2017). A Century of Science: Globalization of Scientific Collaborations, Citations and Innovations. In *Proceedings of KDD '17*, August 13–17, 2017, Halifax, NS, Canada.
- Edwards, Marc, Siddhartha, Roy. (2017). Academic Research in the 21st Century: Maintaining Scientific Integrity in a Climate of Perverse Incentives and Hypercompetition. *Environmental Engineering Science*, 34, 1, 616.
- El Kassar, Nadja. (2018). What Ignorance Really Is: Examining the Foundations of Epistemology of Ignorance, *Social Epistemology*. DOI: 10.1080/02691728.2018.1518498.
- Espeland, Wendy N., Sauder, Michael. (2007). The reactivity of rankings: how public measures recreate social worlds. *American Journal of Sociology*, 113, 1–40.
- Flexner, Abraham. (2017). *The Usefulness of Useless Knowledge*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Fuller, Steve. (2017). What are You Playing At? On the Use and Abuse of Games in STS. *Social Epistemology Review and Reply Collective*, 6 (9), 39–49.
- Gerhardt, Uta. (2007). *Denken der Demokratie. Die Soziologie im atlantischen Transfer des Besatzungsregimes*. Stuttgart: Steiner Verlag.
- Gross, Mathias, L. McGoey (yp.). (2015). *Routledge International Handbook of Ignorance Studies*. London: Routledge.
- Hagstrom, Varren. (1982). Gift Giving as an Organizing Principle in Science, y: Barry Barnes and David Edge, (yp.), *Science in Context*. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Hayek, Friedrich. (1979). *The Counter-Revolution of Science*. Indianapolis, IN: Liberty Fund.
- Heller, Henry. (2016). *The Capitalist University*. London: Pluto.
- Hollingsworth, J. Rogers. (2006). The dynamics of American discoveries, y J. Beckert, B. Ebbinghaus, A. Hassel & P. Manow (yp.), *Transformationen des Kapitalismus*. Frankfurt a. M.: Campus, 361–380.
- Јосифидис, Коста, А. Лошонц. (2013). Развој и образовање са неолибералним печатом. Зборник радова са научног скупа *Образовање и развој*. Београд: Центар за економска истраживања Института друштвених наука, 59–69.
- Knox, Hannah, Mike, Savage and Penny, Harvey. (2006). Social networks and the study of relations: Networks as methods, metaphor and form. *Economy and Society*, 35 (1), 113–140.

- Laurence, R. Veysey. (1965). *The Emergence of the American University*. Chicago: University of Chicago Press.
- Laurence, Chandy and Brina, Seidel. (2016). *Is Globalization's Second Wave about to Break?*. Brookings Institute, <https://www.brookings.edu/research/is-globalizations-second-wave-about-to-break/4>, приступљено: 29. 4. 2020.
- Lave, Rebecca, Mirowski Philip and Randalls, Samuel. (2010). Introduction: STS and neoliberal science. *Social Studies of Science*, 40 (5), 659–675.
- Lorenz, Chris. (2012). If You're So Smart, Why Are You under Surveillance? Universities, Neoliberalism, and New Public Management. *Critical Inquiry*, 38 (3), 599–629.
- Lošonc, Alpar. (2017). A Triple Challenge to Education, у N. Branković (ur.): *Challenges of Education in the 21st Century*. Faculty of Education in Sombor. University of Novi Sad, 81–95.
- Лошонц, Алпар. (2020). Трансформација појма кризе и промена њеног утицаја на саморазумевање данашње епохе, *Анали огранка САНУ у Новом Саду*.
- Lynch, Michael. (2017). STS, symmetry and post-truth. *Social Studies of Science*, 47(4), 593–599.
- Macdonald, Stuart, Jacqueline, Kam. (2007). Ring a Ring o' Roses: Quality Journals and Gamesmanship in Management Studies. *Journal of Management Studies*, 44, 640–655.
- Madra, Yahya Mete. (2017). Antinomies of Globalization, Markets, *Globalization & Development Review*, 3, 4.
- Merton, Robert K. (1973a). A Note on Science and Democracy', in: *The Sociology of Science: Theoretical and Empirical Investigations*, Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Merton, R. K. (1973b). Behavior Patterns of Scientists', in: *The Sociology of Science: Theoretical and Empirical Investigations*, Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Mirowski, Philip, Nik-Khah, Edward. (2013). Private Intellectuals and Public Perplexity: The Economics Profession and the Economic Crisis. *History of Political Economy*, 45 (annual suppl.): 279–311.
- Mirowski, Philip, Sent Esther, Mirjam. (2008). The Commercialization of Science and the Response of STS, in: Hackett, EJ, Amsterdamska, O., Lynch, ME and Wajcman, J. (yp.). *The Handbook of Science and Technology Studies*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 635–689.
- Mirowski, Philip. (2013). *Never Let a Serious Crisis Go to Waste*. London: Verso.
- Mirowski, Philip. (2018). The future(s) of open science. *Social Studies of Science*, 48 (2), 171–203.
- Mosbah-Natanson, Sébastien and Yves, Gingras. (2014). The globalization of social sciences? Evidence from a quantitative analysis of 30 years of production, collaboration and citations in the social sciences (1980–2009). *Current Sociology*, 62 (5), 626–646.
- Münch, Richard. (2010). Der Monopolmechanismus in der Wissenschaft Auf den Schultern von Robert K. Merton. *Berlin J Soziol*, 20, 341–370.
- Münch, Richard. (2011). *Akademischer Kapitalismus Zur Politischen Ökonomie der Hochschulreform*. Frankfurt/M: Suhrkamp.

- Nikhilesh, Dholakia. (2018). Borderless Bits: Electronic Globalization in a Volatile Global World, in: *Information Systems: Debates, Applications and Impacts*, (yp.) Priya Seetharaman and Jocelyn Cranefield, London: Routledge.
- Nölke, Andreas. (2017). Brexit. Towards a new global phase of organized capitalism?. *Competition & Change*, 21 (3), 230–241.
- Olson, Richard. (1993). The emergence of the social sciences, 1642–1792. *Twayne's studies in intellectual and cultural history*, no. 5, 3.
- Oreskes, Naomi, Conway, Erik. (2010). *Merchants of Doubt: How a Handful of Scientists Obscured the Truth on Issues from Tobacco Smoke to Global Warming*. Bloomsbury.
- Oreskes, Naomi. (2019). *Why Trust Sciences*. Princeton University Press: Princeton.
- Peels, Rik. (2019). Asserting Ignorance, in: Sanford C. Goldberg (yp.), *Oxford Handbook of Assertion*. Oxford: Oxford University Press.
- Pinto, Manuela Fernández. (2015). To Know or Better Not to: Agnotology and the Social Construction of Ignorance in Commercially Driven Research. *Science & Technology Studies*, 30 (2), 53–67.
- Proctor, Robert N., Schiebinger, L. (yp.) *Agnotology: The Making and Unmaking of Ignorance*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Resnik, David B. (2006). Openness versus Secrecy in Scientific Research. *Episteme* 2 (3), 135–147.
- Ritsert, Jürgen. (1999). Dimensionen wissenschaftlicher Objektivität. Ansichten der Gesellschaft: *Frankfurter Beiträge aus Soziologie und Politikwissenschaft*, Glatzer, Wolfgang Dr. (yp.), Frankfurt, 51–58.
- Ruben, Martinez. (1998). Globalization and the Social Sciences. *The Social Science Journal*, 35 (4), 601–613.
- Samuels, Warren. (2004). Markets and Their Social Construction. *Social Research*. Summer. 71 (2), 357–370.
- Scott, Joan. (2009). Knowledge, Power, and Academic Freedom. *Social Research*, 76 (2), 451–480.
- Shapin, Steven. (1994). *A Social History of Truth: Civility and Science in Seventeenth-Century England*. Chicago: University of Chicago Press.
- Sheila, Slaughter, Gary, Rhoades. (2004). *Academic Capitalism and the New Economy: Markets, State, and Higher Education*. Baltimore: John Hopkins.
- Sismondo, Sergio. (2017). Post-truth? *Social Studies of Science*, 47 (1), 3–6.
- Steinmetz, George. (2018). Scientific Autonomy, Academic Freedom, and Social Research in the United States. *Critical Historical Studies*, 281–309.
- Sugden, Roger, James, R. Wilson. (2005). Economics Globalization: Dialectica, Conceptualisation and Choice. *Contributions to Political Economy*. 24, 13–32.
- Supran, Geoffrey и Naomi Oreskes. (2017). Assessing ExxonMobil's climate change communications (1977–2014). *Environmental Research Letters*, 12, no. 8.
- Tellmann, Ute, Sven, Opitz, Urs, Staeheli. (2012). Operations of the global: explorations of connectivity. *Distinktion: Scandinavian Journal of Social Theory*, 13:3, 209–214.
- Tooze, Adam. (2018). *Crashed*. New York: Viking.
- Turcan, Romeo V. (2016). Exploring Late Globalization: A Viewpoint. *Markets. Globalization & Development Review*, 1 (2), 4.

Wallerstein, Immanuel. (1999). *The End of The World as We Know It, Social Science for the Twenty-First Century*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.

Wier, Ludvig, Gabriel, Zucman and Thomas, Tørsløv. (2020). *The Missing Profits of Nations*. Jan. 15, 2020, <https://www.nber.org/papers/w24701>, доступно: 28. 4. 2020.

Alpar Lošonc

**(NON)AUTONOMY OF SOCIAL
SCIENCES IN THE GLOBALISATION
WHICH IS NOT GLOBAL**

Abstract

The paper focuses on the position of social sciences in the context of globalization. It consists of three parts. In the first part, I show that despite frequent use, globalization is a term containing different antinomies. Taking particular account of the fact that the relevant aspects of globalization are socially constructed, the article emphasizes the elements of asymmetry and hegemony. In the second part, I argue that the antinomies mentioned are also reflected in relation to the social sciences. Paying particular attention to the problem of interference between scientific and non-scientific aspects in the social sciences the article I rely on Robert Merton's dual criterion, which implements the "communist norm" of the distribution of scientific results, but also the dynamics of the desire for recognition, which is considered as a motivational resource for social science performance. The article questions how these criteria are reflected in the strands

of globalization? I point out critical remarks in relation to those aspects of social science practice that weaken the possibility of achieving a reflected consensus in the same sciences. The article also criticizes the mimetic relation of social sciences to the modalities of market rationality. In the third part of the paper, I analyze the phenomenology of objectivity in global contexts and show that the issue of objectivity shows aspects of the antinomy mentioned. The article particularly thematizes the status of knowledge in the social sciences with particular reference to the fabrication of ignorance, and to the results of critical research in agnotology. Referring to the involvement of the social sciences in interpreting climate change and the crisis of 2007, the article sheds light on the relationship between objectivity and global relations. The conclusion presents the tension between market-driven globalization and the ideal of objectivity in the social sciences realized through the reflective communication of members of the scientific community.

Keywords: globalization, social sciences, quasi-market organizations, objectivity, truth in science

ВЛАДИМИР МИЛИСАВЉЕВИЋ

Институт друштвених наука, Београд

vladimir.milisavljevic@yahoo.com

Наука као јавно добро*

Апстракт

У тексту се преиспитују преимућства и недостаци учења о науци као јавном добру, које је раније било широко прихваћено. То учење се смешта у историјски контекст у којем је настало (хладноратовски период) и у општи теоријски оквир нове дисциплине која се назива „економијом знања“. Концепт науке као јавног добра заснива се на тврђењу да научно знање има две карактеристике које га чине различитим од стандардних или приватних добара – неискључивост и неривалску потрошњу. Зато се сматра да би препуштање науке механизмима тржишне привреде, са њеним моделом конкурентске равнотеже, резултирало недовољном производњом научног знања, поготово фундаменталне науке, што је неповољно за друштво у целини. Одатле се изводи закључак да напредак научног знања захтева државно финансирање. Основна поставка учења о науци као јавном добру претрпела је значајне критике. Данас су на његово место дошле нове концепције, као што је „теорија ендеогеног раста“, које науку третирају као стандардно приватно или монополско добро. Та промена у економији знања ослања се на растући тренд комодификације научноистраживачког рада, који има погубне консеквенце за развој фундаменталних наука, а посебно за друштвене и хуманистичке науке. То, међутим, не значи да треба да се вратимо моделу науке као јавног добра. Напротив, потребно је довести у питање схватање које тај модел дели са новијим, ортодоксно либералним концепцијама: да се вредност научног истраживања може утврдити једино на основу његових мерљивих економских учинака. У тексту се износе и критичке примедбе о критеријумима за вредновање резултата научноистраживачког рада које је усвојила Влада Републике Србије.

Кључне речи: економија, јавна добра, наука, технологија, тржиште

Иако више не припада главном току економске науке, који је обележен превлашћу неокласичне парадигме и вером у свемоћ тржишта, схватање да наука представља „јавно добро“ и даље привлачи научнике. Оно им даје јасно одређено место у друштву, па и извесно скромно достојанство. Мисао да наука

---

* Рад је написан у оквиру Програма истраживања Института друштвених наука за 2020. годину који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

служи јавном, а не приватном интересу, штити научнике од неу-мољиве тржишне конкуренције која иначе влада у друштву, не само када је реч о привреди, већ и о политици, уметности, па и религији. Све то још више важи за научнике у области друштвених и хуманистичких наука, којима је због природе посла којим се баве веома тешко, а понекад и немогуће, да резултате свога рада „пласирају“ на тржишту.

Да ли концепт науке као јавног добра, који се данас често сматра превазиђеним, представља валидну алтернативу новијим неолибералистичким концепцијама у којима се доказује да се и научно знање може интегрисати у тржишне процесе? Да ли је и само схватање науке као јавног добра уопште одрживо? Из разматрања која следе произилази негативан одговор на ово последње питање. Ипак, у њима се не залажем за проширење спонтане тржишне катаксије на област научног знања, већ настојим да доведем у питање централну поставку економије знања. У ствари, та поставка је заједничка теорији о науци као јавном добру и новијим, тржишним концепцијама научног знања, а своди се на веровање да резултате научноистраживачког рада треба вредновати искључиво с обзиром на економску корист коју они доносе.

Две врсте добара

Појмимо од историјског разматрања о ономе што можемо имати на уму када науку описујемо као извесно „добро“. Већ од настанка филозофије, појмови науке (или знања) и добра јављају се као суштински повезани, посебно код Платона и његовог ученика Аристотела. Двојица филозофа правила су начелну разлику између ствари које су добре због својих последица или као средства за постизање неког циља и ствари које су добре саме по себи (Platon, 1983: 36 [*Rep.* 357bc]; Aristotel, 1970: 3–9 [*Eth. Nic.* 1094a–1096a]). У својим филозофским разматрањима, они су придев „добро“ често употребљавали у поимениченом облику (*to agathon*), тако да наведено разликовање можемо изразити и кроз дистинкцију између „добра по себи“ и „добра за (нешто) друго“. За Платона, „добро по себи“ било је сама идеја добра, којој све ствари које називамо добрим захваљују своје биће, а која се може докучити једино филозофским знањем (Platon, 1983: 201–202 [*Rep.* 508e–509b]). Аристотел је, опет, појам добра – укључујући и „добро по себи“ – увек разумевао полазећи од људских хтења и стремљења. Следећи

такав правац мишљења, он је трагао и за одговором на питање шта добро по себи јесте; очигледно, то није ништа друго до оно чему сви људи теже, али не као средству за неки циљ, већ ради њега самога. Постоји само један предмет људских тежњи који одговара том критеријуму, а то је срећа (*eudaimonia*). Додуше, људи имају најразличитија схватања када је реч о питању у чему се срећа састоји. Аристотел је, међутим, настојао да одбрани једно конкретније, садржајно одређење срећног живота: он је сматрао да је најсрећнији живот управо онај који је посвећен сазнању, дакле, науци или филозофији: „теоретски живот“. У тренуцима када живи таквим животом, човек, мада само накратко, постаје сличан Божу (Aristotel, 1970: 7, 266–273 [*Eth. Nic.* 1177b–1179a]; уп. Aristote, 1966: II, 681–683 [*Metaph.* 1072b]).¹ То значи да бављење науком није везано за неки практичан циљ чијем би постизању требало да служи; обрнуто, све друге људске делатности добијају свој пуни смисао и сврху у животу који је посвећен науци. Овим разматрањима о појму добра из *Нихомахове етике* одговара схватање да је тежња за знањем без икакве даље утилитарне сврхе природна човеку. То схватање Аристотел је изложио у првој реченици својих предавања о „првој филозофији“, касније објављеној под познатим називом *Метафизика*: „Сви људи по природи теже знању“ (Aristote, 1966: I, 2 [*Metaph.* 980a]).

Античко схватање науке дијаметрално је супротно ономе које је данас владајуће – да знање и наука морају имати неки циљ, којем треба да служе као средство, и да је служење таквом циљу једино што оправдава њихово постојање. Данашње схватање науке, које бисмо могли назвати инструменталистичким, карактеристично је за модерно доба, а посебно за просветитељство. Међутим, његово порекло је старије; захтев да знање треба да буде корисно јавља се још са хришћанством. Тако је Августин сматрао да се у жељи да сазнамо ствари које нас се ништа не тичу, у радозналости (*curiositas*), показује исквареност људске природе, која је последица човековог пада (Augustin, 1983: 239–242). Августинова осуда греха радозналости погађа и науку или филозофију (Augustin, 1983: 86–89; уп. Blumenberg, 1996: 358–365). Чему знање, ако не користи спасу душе – највишем добру које човек може да досегне, које лежи у оностраности?

¹ Овде остављам по страни питање Аристотелове доследности када је реч о односу између теоретског и практичног живота, којим се највише бавила Хана Арент (Hannah Arendt).

Захтев да знање треба да буде корисно може се схватити као резултат посветовљења хришћанске критике науке и филозофије. Ипак, са модерним добом долази до велике промене. Сада се више не сматра да знање треба да служи индивидуалном спасењу већ овоземаљском циљу благостању људске заједнице и напретку човечанства. У складу с тим се мења и смисао појма добра – под њим се подразумева оно што служи задовољењу људских потреба, често – мада не и увек – уз апстраховање од филозофских или етичких питања. То значење „добра“ меродавно је и за модерну економску науку, која се развила у 19. веку, као и за њену каснију поддисциплину, „економију знања“, у којој је разрађено и схватање науке као јавног добра. Ова историјска промена мора се имати у виду да се не би пало у заблуду неких данашњих научника који верују да је свети Августин зачетник економског концепта о науци као „јавном добру“ (Dalrymple, 2005).

Јавна добра: економска дефиниција

Да бисмо поставили проблем науке као јавног добра на задовољавајући начин, морамо се осврнути на економију у ширем смислу речи. Модерна економска наука усредсређује се на приватна добра која се размењују на тржишту и настоји да формулише законитости које управљају њиховом разменом. Адам Смит (Adam Smith) је формулисао основну поставку економског либерализма, према којој тржишна конкуренција између појединачних економских актера, који су мотивисани искључиво настојањем да унапреде сопствени, а не јавни интерес, истовремено води максималном увећању друштвеног богатства које је у датим околностима могуће. У каснијем економском либерализму то схватање допуњено је тезом да слободна конкуренција, која својим утицајем на систем цена води успостављању тржишне равнотеже, истовремено обезбеђује и расподелу добара („алокацију ресурса“) која је оптимална за читаво друштво. Међутим, чак и припадници неокласичне економске школе, који у Смитовим описима уравнотежавања понуде и тражње преко механизма цена желе да препознају сопствени концепт економске равнотеже (Aggow, 1974: 253–254),² понекад признају да постоје изузеци од наведеног правила – случајеви у којима постоји раскорак између приватног и јавног интереса.

² О ограничењима те врсте тумачења, уп. Myers, 1976.

По правилу се сматра да то важи за две категорије добара: за „заједничке ресурсе“, попут чистог ваздуха, вода, земљишта или шума, који се претерано исцрпљују када се њихова потрошња препусти слободном деловању егоистичких економских субјеката, а затим и за „јавна добра“, као што су национална одбрана, полиција или образовање, чија укупна вредност за друштво у целини премашује збир тржишних цена које би појединачни субјекти као њихови потрошачи били спремни да плате; у потоњем случају, слободно деловање тржишта довело би до производње која је мања од оптималне у Паретовом (Vilfredo Pareto) смислу (Манкју и Тејлор, 2016: 221–223).³ Дакле, када је реч о јавним добрима и заједничким ресурсима, деловање које је мотивисано личним интересом не доводи до исхода који је најповољнији за заједницу. Зато се јавна добра и заједнички ресурси описују као случајеви заказивања тржишне катаксије, изостајања тржиштâ (*failure of markets to exist*), или тржишног неуспеха (*market failure*) (Argow, 1985: 513).

Усредсредимо се на јавна добра, у која се убрајају и научна и технолошка знања. У стандардним убеницима економије, заказивање тржишта у случају јавних добара објашњава се тиме што таквим добрима недостају две карактеристике приватних добара. Наиме, јавна добра разликују се од приватних по томе што (1) *нису искључива*, што значи да њихов сопственик не може ефикасно да их присвоји, тј. да спречи друге људе да их користе, било фактички или обичним својинским правима; у том погледу, јавна добра су слична заједничким добрима или заједничким ресурсима, као што су риба у океану или атмосферски ваздух. Поред тога, јавна добра, за разлику од приватних, (2) *немају својство „ривалитета“*, под којим се подразумева да то што их једна индивидуа користи не спречава да их користе и други. Тако, на пример, више појединаца могу истовремено да се возе истим јавним путем или да гледају исти ватромет, али не могу да поједу исти сендвич; по том другом обележју, јавна добра се разликују од заједничких добара, која, попут приватних, имају својство ривалитета: два риболовца не могу упецати и однети кући исту рибу (Манкју и Тејлор: 2016, 223–226). Из чињенице да јавна добра нису ривалска произлази још једна последица која је значајна за економију: пошто коришћење јавног добра од стране још једног

³ У класификацијама се јавља и четврта врста добара: природни монополи, који су искључиви, али не и ривалски; као пример се може навести ватрогасна заштита (Манкју и Тејлор, 2016: 223).

додатног потрошача не повлачи додатне трошкове – пошто се „маргинална цена“ те потрошње приближава или је једнака нули – наплата тог коришћења је економски неоправдана. Обе карактеристике јавних добара могу се изразити у терминима „искључивања“ (*exclusion*), с тим што би неискључивост јавних добара значила немогућност искључивања још једног додатног корисника, а одсуство ривалитета његову економску неоправданост. Другим речима, „неискључивост“ јавних добара огледа се у томе што се нико *не може* искључити из њиховог уживања, а њихов „неривалски“ карактер у томе што никоме не треба ускраћивати приступ тим добрима (Stiglitz, 1999: 309).

Има ли наука одлике јавног добра?

Пре него што се позабавимо разматрањима о историјском контексту и општем теоријском оквиру у којем је настао концепт науке као јавног добра, морамо поставити питање да ли наука, односно резултати научноистраживачке делатности, па чак и знање уопште, заиста имају својства неискључивости и неривалитета? На то питање тешко је дати једнозначан одговор.

Пођимо од „искључивости“. Према такозваном „линеарном моделу“ науке, постоји једносмеран ток зависности између науке и економског развоја: он води од фундаменталне науке, преко примењених и развојних истраживања, до коришћења нових сазнања или открића у технологији, која омогућују унапређење производње и тиме поспешују економски раст (Mirowski, 2011: 47–56). У оквиру тог модела, постало је уобичајено је да се прави основна разлика између две врсте резултата научноистраживачке делатности: општег знања, које је резултат фундаменталних научних истраживања, и које брзо „постаје део укупног знања које свако може бесплатно користити“, као што је нека математичка теорема, и конкретног, технолошког знања, које се непосредно примењује у производњи. Преношење те врсте знања другима може се спречити било тајношћу („индустријска тајна“) или путем система патентне заштите, који потенцијалним корисницима намеће плаћање накнаде за коришћење нових проналазака (Manjhi и Tejlor, 2016: 224–225). С тим у вези се јавља следећа асиметрија – држање у тајности резултата фундаменталне науке, као што је доказ неке математичке теореме, чини се бесмисленим, за разлику, на пример, од најновијих открића која се могу приме-

нити у фармацеутској индустрији. Али, линеарни модел науке у данашње време много је критикован, па се и истрајавање на супротности између идеала чисте науке, која је као јавно добро „доступна свима“, и технолошког знања, које је делимично подложно присвајању, може учинити као претерано поједностављење. Чињеница је да фирме, посебно велике корпорације, понекад финансирају и фундаментална истраживања, у нади да ће њихови резултати довести до иновација које ће им у будућности донети већу добит (уп. Rosenberg, 1990: 169–170). Оне имају непосредан интерес да те резултате задрже у тајности и чине све да спрече њихово објављивање. У том смислу, математичка теорема и, на пример, нови тип погонског горива за аутомобиле представљају само екстремне примере, који не допуштају да се у довољној мери води рачуна о међусобним утицајима између фундаменталне науке и технолошког знања. Поред тога, у последњим деценијама развијени су веома ефикасни технолошки и правни механизми ограничавања приступа резултатима фундаменталних истраживања, којима се они изузимају из „јавног домена“ и подвргавају комодификацији. Питање економске оправданости тог ограничавања понекад је секундарно. Као пример се могу навести резултати научноистраживачког рада у области хуманистичких и друштвених наука; парадоксално је што комерцијализацији знања доприносе велике издавачке куће које објављују радове из тих области, чак и у случајевима када научни резултати немају никакву непосредну примену која би била економски исплатива, а рестрикције које оне намећу приступу тим резултатима толико су оштре да погађају чак и научнике који су њихови аутори. Овде је технолошки напредак имао сасвим супротне ефекте од оних који су се могли очекивати. Тако је, на пример, прелазак на праксу издавања часописа у дигиталном облику довео до појачане контроле и сужавања приступа научним резултатима, а не до њиховог лакшег ширења. Све то се, свакако, не може сматрати друштвено пожељним. Међутим, чак и када је реч о фундаменталној науци, теза да је научно знање само по себи „неискључиво“ у очигледном је раскораку са стварним начином на који наука функционише у данашњем друштву.

Разматрања о неривалском карактеру научног знања још су комплекснија, пошто укључују не само економске или епистемолошке, већ и нормативне проблеме. Тривијално је запажање да научно знање узето само по себи нема својство ривалитета; за разлику од ручка, наше знање неће постати мање ако га поделимо са другим. Али, када преносимо знање

некоме ко га нема, то може довести до умањења наших шанси да из њега извучемо добит, тј. до слабљења компаративне предности коју смо раније имали на тржишту (па чак и на минијатурном „тржишту знања“ какво је школски разред). То нас може мотивисати да своје знање задржимо за себе, тј. да га фактички учинимо искључивим. За концепт економије знања била је, међутим, пре свега значајна једна даља економска консеквенца неривалског карактера науке. Пођимо од помануће констатације да су маргинални трошкови неограниченог приступа резултатима научног истраживања – што значи, трошкови његовог преношења једном додатном појединцу – занемарљиви или једнаки нули. Под условима стандардног одређивања цене на принципима тржишне равнотеже (где је цена једнака маргиналним трошковима), одатле би произлазило да приступ знању не треба наплаћивати, тј. да цена приступа знању за сваког додатног појединца такође треба да буде једнака нули. Али, та економска истина има једну неугодну консеквенцу – ако је цена знања једнака нули, неће бити никаквог подстицаја за његову производњу, што значи да ће се „производити [...] само оно знање које се може произвести са нултим трошковима“ (Stiglitz, 1999: 308). Како је рекао један од заговорника теорије о науци као јавном добру: „[...] када маргинална вредност неког ‘добра’ превазилази маргиналну вредност тог добра за индивидуу која га плаћа, алокација ресурса која максимира приватне профите неће бити оптимална. Наиме, у тим случајевима могућности за остварење приватног профита не одражавају адекватно друштвену корисност, и, у одсуству позитивне јавне политике, привреда заснована на конкуренцији имаће тенденцију да на то добро троши мање ‘него што би требало’“ (Nelson, 1959: 298). Обрнуто, одржање профитабилности научних открића за оне који инвестирају у науку захтева друштвено субоптималну алокација ресурса (Arrow, 1962a: 617). На плану индивидуалног понашања, тај проблем се често илуструје примером „слободне вожње“ (или „слепог путника“). Он се тешко може решити и на колективном плану – на пример, неком демократском процедуром замишљеном по узору на гласање – јер потрошачи систематски прикривају, тј. приказују као ниже, очекиване користи које би имали од јавних добара, како би умањили накнаду коју би за њих требало да пруже. Када је реч о знању, то значи да би се предузетници који би ипак наставили да инвестирају у његову производњу нашли у неодрживом положају ако би били препуштени законитостима тржишта; они би пословали са губицима, и на крају би про-

пали. Тако би у коначном исходу неривалски карактер знања имао за последицу његову несташицу, односно могућност да се знање уопште не производи (Mirowski, 2011: 58).

Када је реч о науци, класично решење овог проблема састојало се у тврђењу да је неопходно да интервенише држава, која ће својим субвенцијама или другим видовима финансирања, добијеним из пореза, помоћи онима који се баве науком, и тако кориговати ефекте тржишне конкуренције. Али, схватање науке као јавног добра које на основу свог рачуна трошкова и добити финансира држава – уместо анонимног „ума тржишта“ – отвара сопствене проблеме. Да ли, и с којим степеном вероватноће, влада или њена експертска тела могу да прорачунају добити које ће неки научни пројекат у области основних истраживања донети у будућности?

Када је реч о примењеним или развојним истраживањима, таква финансијска рачуница свакако је могућа, бар у извесним границама. Али, то не важи за резултате основних истраживања у фундаменталним наукама, који су непредвидљиви, због чега је неизвесна и материјална добит коју ће они донети у будућности, када буду преведени у нове технологије. Тако и даље остаје отворено питање у којој мери су државна улагања у фундаменталну науку финансијски оправдана. Ту није реч само о филозофском проблему тачног предвиђања будућних догађаја, већ о немогућности да се, чак и кад је реч о прошлости и о познатим укупним величинама, дакле *ex post*, квантитативно утврди удео фундаменталне науке у увећању укупног друштвеног богатства, па тако и да се изведе рачуница трошкова и добити. Према већ поменутом линеарном моделу науке, истраживања у фундаменталној, а затим и у примењеној науци, воде технолошком напретку, а у коначном резултату и увећању укупног друштвеног производа. Међутим, јасни критеријуми који би дозволили да се тај допринос квантитативно изрази нису формулисани. Приступ нове економије знања у том погледу није одмакао далеко од једног старијег аутора, комунистички оријентисаног британског научника Џона Дезмонда Бернала (John Desmond Bernal), који је први покушао да одреди удео науке и технике у стварању друштвеног богатства. Бернал је на тај задатак одговорио на начин коме би се могло приговорити због циркуларности – он је мерио допринос науке и технике квантитетом средстава која су уложена у њихов развој, дакле, полазећи од проблематичне претпоставке да од науке и технологије добијамо тачно онолико колико у њих инвестирамо (уп. Mirowski, 2011: 50). Чак и кад бисмо прихватили

ту претпоставку, то не би отклонило друге тешкоће, на које ни Бернал, по сопственом признању, није успео да нађе одговор – како разграничити, у оквиру укупних државних улагања у науку и технологију за одређени временски период, удео улагања у „чисту“, тј. фундаменталну науку од (знатно већих) улагања у примењену науку (Bernal, 1939: 61–62)? Постоје и друге недоумице: још увек не постоји неоспорно емпиријско поткрепљење за схватање да напредак у науци (било фундаменталној или примењеној) уопште води увећању друштвеног богатства, упрокос саморазумљивости с којом се оно прихвата у широкој јавности. Тако су Сједињене Државе у периоду од Другог светског рата па до почетка економске кризе из 2008. године енормно увећале своје инвестиције у науку, али то није било праћено сразмерним убрзањем економског раста (Mirowski, 2011: 66–68, 75–76). Наравно, поставља се и питање да ли ће државно финансирање науке имати и друге негативне ефекте – бирократизацију, инертност или корупцију – на које упозоравају заговорници тржишне оријентације у научној политици (Coase, 1960).

Ненормалност науке

Недоумице у вези с концептом науке као јавног добра јављају се већ када се има у виду његов историјски и политички контекст настанка. Наиме, схватање да је наука јавно добро разрађено је и постало широко прихваћено у педесетим годинама прошлога века како би се оправдала огромна улагања у развој система националне одбране Сједињених Држава. Она су укључивала и фундаменталну науку, везану за систем националне безбедности преко научних института или *think-tank*-ова. Тако је, силом прилика, фундаментална наука сврстана у групу оних добара чији оптимални ниво производње не може бити утврђен стихијским деловањем тржишта – преко децентрализованог система цена – слично полицији, правосуђу, образовању или јавној расвети. Утицајности таквог схватања највише је допринела формализована верзија учења о „добрима колективне потрошње“ (за разлику од добара „приватне потрошње“), односно „јавним добрима“, коју је дао Пол Самјуелсон (Paul Samuelson), најистакнутији заговорник ове концепције (Samuelson, 1954. и Samuelson, 1955.). И поред тога што су он и његови истомишљеници, груписани око корпорације RAND (Research and Development Corporation) настојали

да из својих радова уклоне директне референце на потребе развоја система националне безбедности, најважнија практична импликација њиховог концепта била је да фундаментална научна истраживања која су стављена у функцију војне индустрије не смеју бити препуштена спонтаном деловању тржишних механизма, јер би то имало за последицу заостајање за Совјетским Савезом у трци у наоружавању и у освајању свемира (уп. Agrow, 1955. и Agrow, 1962a). Како је рекао један од заговорника концепта науке као јавног добра, управо је Хладни рат „увећао интересовање за делатност инвенције“, захваљујући „порасту свести о томе да наша национална безбедност може зависити од резултата наших напора у војним истраживањима и развоју“ (Nelson, 1961: 351; наведено према Hounshell, 2000: 279). Још конкретније, у Америци је залагање за издашније финансирање фундаменталне науке било подстакнуто совјетским лансирањем Спутњика 1957. године, мада су се његови заговорници трудили да нагласе да се значај њихових аргумената не ограничава само на систем националне безбедности (Hounshell, 2000: 285; Nelson, 1959: 298). Мора се признати да је у корпорацији RAND и сличним научним установама које су уживале подршку државе владао идеал независног и неспутаног бављења науком ради ње саме, а не инструменталистичко или утилитарно схватање научног истраживања. Модел науке као јавног добра одговарао је и основном концепту научног развоја Ваневара Буша (Vannevar Bush), који је обликовао научну политику у Сједињеним Државама у деценијама након Другог светског рата (Bush, 1945). Институције као што је RAND привлачиле су врхунске научнике, и то не само у области природних, већ и друштвених наука (Hounshell, 2000: 258). Једна од фундаменталних наука којом се RAND бавио била је и економија технолошког развоја, тада практикована под називом „анализе система“, а касније и економија иновације. Ипак, схватање науке као „јавног добра“ било је крајње спорно у једном погледу – оно никако није значило и слободан јавни приступ резултатима научног истраживања („неискључивост“, којом се јавна добра иначе дефинишу). Напротив, ти резултати били су третирани као осетљиве и посебно заштићене информације, чије би објављивање нанело штету националној безбедности. Смисао исказа да је наука јавно добро сводио се на то да науку треба финансирати из државних средстава.

Друге сумње у примереност одређења науке као јавног добра намећу се када се има у виду његов општи теоријски оквир. Концепт науке као јавног добра развијен је у склопу не-

окласичне економске теорије, у којој су јавна добра уопште схваћена као нека врста економске аномалије, о чему сведочи и већ наведено одређење појма јавног добра као „тржишног неуспеха“. Исто важи и за други појам под који се јавна добра обично подводе, за појам „екстерналија“.⁴

Екстерналије су трошкови и користи који су индиректни ефекти производње или потрошње на друге чланове друштва, који нису укључени у тржишне трансакције, и зато се не могу објаснити на принципима економске равнотеже. Учење о екстерналијама најпре је развијено у области јавних финансија, у теорији јавних расхода, код енглеског маргиналисте Артура Пигуа (Arthur Cecil Pigou), који се ослањао на зачетнике кембричке економске школе, Хенрија Сиџвика (Henry Sidgwick) и Алфреда Маршала (Alfred Marshall). Притом су у првом плану биле негативне екстерналије (посебно атмосферско загађење), односно потреба да се опорезују привредни субјекти који их производе; зато се порези на негативне екстерналије које произилазе из делатности предузећа, а погађају читаво друштво или његове шире делове, и данас називају „Пигуовим порезима“. Постоје, међутим, и позитивне екстерналије, као у случају јавних добара. Веза између (позитивних) екстерналија и појма јавног добра наговештена је још код Адама Смита, који је говорио о „одређеним јавним радовима и јавним институцијама чије успостављање и одржавање никада не може бити у интересу ма које индивидуе или малог броја индивидуа; корист (*profit*) коју оне пружају никада не би одговарала трошковима, ма које индивидуе или малог броја индивидуа, иако често може далеко превазилазити те трошкове, када је реч о великом друштву“ (Smith, 2007: 444). Стога је Смит финансирање сличних сервиса и институција ставио у задатак „сувереној власти“, тј. држави. Другим ауторима, Милу (John Stuart Mill) и Сиџвику, дугујемо један од највише дискутованих примера јавних добара – светионика, чија се изградња и функционисање не може, како су они сматрали, финансирати из приватних средстава. Примером светионика послужио се и Самјуелсон у настојању да покаже да држава треба да финансира добра која слободно тржиште не може обезбедити (Samuelson и Scott, 1968: 175–177).⁵

⁴ Ероу указује на одсутност општеприхваћених дефиниција појма екстерналија и појма јавног добра. Ипак, он схвата јавна добра као врсту екстерналија, а екстерналије као врсту „тржишног неуспеха“ (Arrow, 1985: 500, 513).

⁵ Коуз је дао преглед историје тумачења светионика као примера јавног добра и најпознатију критику његове историјске заснованости (Coase, 1974).

Међутим, код потоњих представника неокласичне економије уз појам екстерналија приањају извесне негативне конотације. То се може уочити чак и код аутора који су, попут Кенета Ероуа (Kenneth Arrow), заговарали државно финансирање јавних добара. Наиме, екстерналије представљају изузетак у односу на добра која се сматрају нормалним или „обичним“, јер нарушавају основни принцип економске равнотеже (уп. Arrow, 1985: 511). Још изричитими су били аутори који су одбацивали појам јавног добра доказујући да су карактеристике које се приписују тим добрима – неискључивост и неривалитет – непостојеће или непожељне. Тако је англоамерички правник и економиста Коуз (Ronald Coase) тврдио да се у економији благостања греши у томе што се одређене врсте права посматрају као „ствари“. Уместо тога, Коуз је предложио да се „јавна добра“, укључујући и знање, третирају као скупови приватноправних овлашћења, која су, свако за себе, подложна тржишним трансакцијама. Он је такође тврдио да, по одбитку трансакционих трошкова – под чим се подразумевају трошкови који су скопчани са преговарањем (*bargaining*) између две стране – тржишно располагање добрима која се (погрешно) сматрају јавним, може да доведе до њихове оптималне алокације у друштву (Coase, 1960).

Из ненормалног положаја који се приписује екстерналијама у неокласичној теорији произашла је још једна консеквенца – стално настојање да се екстерналије „интернализују“ и, према томе, елиминишу из привредног живота. То важи и за научно знање, код којег се позитивна екстерналија појављује у виду „преливања“ (*spillover*) у корист оних који у његову производњу нису ништа уложили. У пракси, постоје различити начини интернализовања. Екстерналије које произлазе из преливања знања – на пример, из примењених и развојних истраживања у производњу – могу се интернализовати вертикалном међусекторском интеграцијом предузећа која су носиоци ових различитих делатности и новом, унутрашњом расподелом добити која потиче из иновација. Екстремни случај овог решења представља макроекономска интеграција свих предузећа једног друштва у планску привреду (уп. Scitovsky, 1954: 149–150), која би се могла назвати „социјалистичком“. Наравно, представници неокласичне економије нису склони таквом решењу. С друге стране, систем патентне заштите не сматра се ефикасним видом присвајања научних резултата, тако да не нуди привредним субјектима довољне подстицаје за улагања у науку. Тада, као једина алтернатива интеграцији предузећа преостаје трговина истраживачким резултатима пу-

тем такозваних уговора о трансферу знања. То, међутим, значи да научно знање престаје да буде „јавно добро“, пошто губи карактер неискључивости, и претвара се било у приватно или у монополско добро.

Нормализација науке: теорија ендеогеног раста

Конечно, представници неокласичне економије знања довели су у питање примереност разумевања науке и технологије као јавног добра кроз развој теорије „ендеогеног раста“ (*Endogenous growth theory*).⁶ Могло би се рећи да је и та теорија произашла управо из покушаја да се допринос научног и технолошког знања „интернализује“.

Полазиште је представљала ранија макроекономска теорија општег раста (*New growth theory*), коју је разрадио Роберт Солоу (Robert Solow), у време када је схватање науке као јавног добра било на свом врхунцу. Солоу је дефинисао агрегатни друштвени производ или „аутпут“ (чија је емпиријска апроксимација бруто национални производ – Solow, 1957: 314) као функцију две променљиве — рада и агрегатног капитала – и ту функцију је назвао „функцијом производње“. Али, показала су се непоклапања са емпиријским резултатима, која је Солоу објаснио деловањем научног и технолошког знања као „егзогеног“ фактора привредног раста. Тај фактор је укључен у функцију производње као независна променљива, која је најпре означена, помало арбитрарно, као „промена у техници“ (*technical change*). Притом је овај последњи појам заправо остављен недефинисаним (уп. Mirowski, 2011: 69–72) – по речима самог аутора, он означава „било какву промену у функцији производње“ (Solow 1957: 312). У ствари, тај егзогени фактор, који ће Солоу касније назвати „технолошким напретком“ (Solow, 1994: 47–48), требало је да објасни све варијације у агрегатном аутпуту (посебно његово увећање) које се не могу извести из варијабли агрегатног капитала и уложеног рада (Solow, 1957: 316).

У теорији ендеогеног раста, коју је предложио Пол Ромер (Paul Romer), научни и технолошки напредак више се не посматра као независни фактор који споља утиче на економски раст, већ као „ендеогена“ варијабла, одакле потиче и назив теорије. Ромер је као једну од својих премиса усвојио поставку

⁶ За историјат теорија привредног раста, уп. Barro и Sala-i-Martin, 2003: 16–21.

ортодоксне неокласичне економије да тржишни подстицаји играју суштинску улогу при доношењу одлука о инвестирању у нова знања и њиховом превођењу у технологију (Romer, 1990: 72, 76). По Ромеровом мишљењу, учење о науци као јавном добру занемарило је ту основну истину, која се може и емпијски верификовати. У теорији ендеогеног раста изричито се оспорава да науци и технолошком знању припадају атрибути јавног добра, најпре својство неискључивости, или бар потпуно неискључивости (Romer 1990: 73–74, 85). И Ромер је инсистирао на томе да се, као што је већ поменуто, резултати научних истраживања могу сасвим ефикасно учинити недоступним јавности, како новим технологијама, тако и развијањем нових облика својинских права, посебно права интелектуалне својине (*intellectual property*), што се у науци дешава од осамдесетих година прошлога века, па до данас. У том смислу, теорија ендеогеног раста могла је да се ослони на приватизацију науке као већ присутну тенденцију, али је и сама поспешила тренд њеног јачања. Ромер, један од двојице добитника Нобелове награде за економију за 2018. годину, био је, додуше накратко, и главни економиста Светске банке, чији је глобални утицај на научну политику добро познат. Из чињенице да су научни резултати и иновације тек непотпуно искључиви Ромер је закључио да је исправан начин одређивања њихове вредности много ближи ономе који важи за стандардна, приватна добра, а не за јавна добра, која се стављају на располагање „читавом човечанству“ – делатност научника резултира „производима“ или „аутпутима“ на којима постоји јасно дефинисано право власништва, а о њиховој вредности одлучује успех на „тржишту идеја“. Тако се, према творцима теорије ендеогеног раста, и научноистраживачка делатност може усагласити са моделом тржишне конкуренције. Додуше, тврди се да је ту реч о условима несавршене, монополистичке конкуренције, пошто предузећа нуде производе који су међусобно разликују (при чему чак и мале разлике између производа могу имати великог утицаја на тражњу). Ипак, по својим дугорочним ефектима, тај тип тржишног располагања јавним добрима приближава се ономе који важи за приватна.

Оригиналноост Ромерове теорије ендеогеног раста састоји се, међутим, пре свега у начину на који је третирао питање *неривалског* карактера научног и технолошког знања. На то питање Ромер је одговорио уводећи разликовање између неривалских компонената знања (као што је дизајн, који свако може да опонаша), и једне компоненте која ипак има ривалски

карактер. Та последња величина је такозвани „људски капитал“. Под људским капиталом се подразумева, код ангажоване радне снаге, кумулативни ефекат формалног образовања и искуства стеченог при обављању неког посла (лако се види да то одговара најважнијим конкурсним условима које постављају послодавци на тржишту радне снаге). Посебно је важно што се, са становишта теорије ендеогеног раста, сматра сасвим нормалним то што предузећима која инвестирају у људски капитал стоје на располагању средства правне заштите слична онима која важе за било коју другу робу. То су уговори којима се за послени – научници или инжењери – обавезују на одређене облике понашања: да не ступају у пословне односе са конкурентским послодавцима, да на одређени рок и уз одређену накнаду стављају на искључиво располагање фирмама које су их ангажовале како своју радну снагу, тако и резултате свога рада (што претпоставља одрицање од сопственог права на располагање), да се уздрже од објављивања тих резултата, ако се то од њих тражи, па чак и да, по налогу фирме која их је ангажовала, под својим именом, које ужива научни или универзитетски ауторитет, објављују као сопствене истраживачке резултате туђе наручене радове који могу унапредити интересе предузећа. Практичне консеквенце таквог механизма су погубне. У свом класичном тексту о теорији ендеогеног раста, Ромер се није устезао да „искључивост“ научника, схваћених као „јединице“ људског капитала, објасни чињеницом да су њихова тела физички објекти, који се не могу налазити на различитим местима у исто време (Ромер, 1990: 74). У правном погледу, статус научника личи на статус фудбалера који је уговором везан са свој клуб. Шта би била алтернатива таквом положају научника као предмета тржишног располагања и присвајања, који би се могао сматрати најновијом потврдом старе Марксове теорије отуђења? Можда могућност да научници сами финансирају своју делатност и да се старају о судбини коју ће њихови производи доживети на „тржишту идеја“, уз преузимање свих пословних ризика? Али, научницима по правилу недостаје капитал за то. Поред тога, мало је вероватно да су они уопште способни да функционишу као самостални „предузетници знања“ – као сопствени агенти или импресарији, који се исцрпљују у сталној потрази за тржишним изворима финансирања – без штете по квалитет свог научног рада. Коначно, научници по правилу нису ни надарени за тај посао. Оно што их покреће свакако није чиста жеља за „стварањем профита“; да је другачије, већина научника посветила би се лукративнијим карије-

рама у менаџменту или трговини.⁷

Не мора се бити марксиста да би се схватило да је теорија ендеогеног раста слабо прикривена идеолошка апологија неолибералистичког веровања да ће тржиште решити све проблеме друштва, па чак и човечанства у целини. О недостацима те теорије у довољној мери сведочи чињеница да фирме, које се руководе једино тежњом за профитом, и даље систематски инвестирају у науку мање него што је пожељно са становишта друштва, што се данас потврђује на помањкању превентивних и терапијских средстава за болест проузроковану вирусом корона. Неокласична економија знања показује све недостатке схватања да се наука и њена друштвена вредност могу објаснити анализом понашања рационалних индивидуа, које се заснива искључиво на прорачунавању трошкова и користи (уп. Nelson, 1959: 300). Старији економисти бар су били свесни ограничења таквог приступа с обзиром на непредвидљивост резултата научног рада: „[В]ероватно је да у процесу истраживања и развоја постоји несводљиво егзогени елемент, у најмању руку, егзоген у односу на економију. Истраживачке области непредвидљиво се отварају и затварају, у економији као и у науци и технологији“ (Solow 1994: 51–52). Када је реч о млађим генерацијама, то више није случај.

Границе тржишта, границе теорије

Треба ли ова разматрања схватити као аргумент у прилог моделу науке као јавног добра? То би било подједнако погрешно. У ствари, темељни недостатак теорије о науци као јавном добру лежи у становишту које она дели са теоријом ендеогеног раста и другим неокласичним концепцијама – у томе што узима у обзир једино мерљиве економске ефекте науке. То становиште не представља адекватну основу за вредновање научних доприноса, посебно када је реч о фундаменталној науци. Како је примећено, појам науке као јавног добра увели су сами заговорници неокласичног модела, који су „зачетници данашње свеприсутне навике да се настанак научног знања третира као производња неке 'ствари' [...] уз једини додатак што су за фундаменталну науку (*basic science*) рекли да показује својства јавног добра“ (Mirowski, 2011: 58). Неки од

⁷ И Ромер је признао да научници нису мотивисани искључиво тржишним подстицајима (Romer, 1990: 72), али то признање није утицало на општи карактер његовог концепта.

тих економиста били су управо родоначелници „економије знања“. Творци теорије ендеогеног раста инспирисали су се, између осталог, концепцијом Кенета Ероуа о „учењу кроз праксу“ (*learning-by-doing*), која фаворизује технолошко знање, које је непосредно применљиво (Aggow, 1962b), упркос томе што је њен аутор иначе настојао да одбрани концепт о науци као јавном добру. Усвајање неокласичне економије као општег теоријског оквира за разумевање вредности науке показало се као лоше, јер је резултирало концептима чији је главни циљ био да сачувају модел конкурентског тржишта, који не оставља довољно места за развој фундаменталне науке нити знања уопште.

Истини за вољу, запостављање фундаменталне науке у економији знања имало је своје претпоставке и ван уских граница те дисциплине, на пример, у помодном тренду да се наука и технологија не раздвајају, већ да се говори о јединственом комплексу науке и технике, „технонауке“ и слично. За тај тренд није одговорна само савремена економија знања, у којој се и само разликовање између фундаменталне науке, примењене науке и технолошког развоја посматра као тековина превазиђеног линеарног модела. Када је реч о брисању те разлике, постоји занимљива конвергенција неолибералне економије знања (Rosenberg, 1990: 169), социологије знања (Callon и Bowker, 1994; уп. Mirowski, 2011: 66), па и филозофије, укључујући и оне утицајне филозофске концепте у којима је модерна наука предмет радикалне критике. Најпознатији пример за ово последње је Хајдегерово (Martin Heidegger) схватање да техника као прорачунавајуће опхођење са човеком и природом чини саму суштину модерне науке, а не њену пуку примену (Heidegger, 1962: 13–14, 21–23).

Разликовање између фундаменталне и примењене науке можда се чини застарелим у условима глобалне тржишне економије. Али, чињеница је да препуштање науке тржишној конкуренцији има за последицу заостајање основних истраживања. У Сједињеним Државама тај проблем се можда донекле ублажава добровољним донацијама корпорација које настоје да се придржавају начела „корпоративне друштвене одговорности“ (*Corporate Social Responsibility*). Међутим, у Србији, па и у другим европским земљама, тако нешто једва да постоји, па се као једини покровитељ фундаменталних истраживања и даље јавља држава, са свим консеквенцама које одатле произлазе. Али, и сама држава све чешће упућује научнике да про-

блем финансирања своје делатности решавају самостално, „на тржишту“, чиме се круг поново затвара. Треба предупредити неспоразуме. Неки од научних института у Србији можда ће успети да реше проблем пуког опстанка својих запослених преласком на тржишно пословање. Али, то је у основи споредно, јер ће такво решење ипак довести до заостајања у основним истраживањима (за разлику од примерених или развојних) и, коначно, до губљења смисла научног рада у фундаменталним наукама. То важи не само за друштвене и хуманистичке, већ и за фундаменталне природне науке. Наиме, економски предуслови да фундаментална научна истраживања у било којој области постану бар донекле „исплатива“ недостају свуда сем у најбогатијим земљама света. За такво стање не треба кривити тобожњу инертност и неспособност индивидуалних истраживача, који, наводно, живе у својој „кули од слоноваче“, као што се по правилу чини.

Још један проблем представљају критеријуми вредновања научноистраживачког рада развијени на принципима тржишне конкуренције. У Сједињеним Државама, цитираност или место на ранг листама универзитета функционишу као индикатори квалитета научног рада, што може имати неког смисла у једном друштву у којем се вредност свих ствари изражава у доларима. Наиме, ти индикатори повратно утичу на приходе које остварују носиоци научноистраживачке делатности, универзитети и научни институти, кроз уговоре са индустријским предузећима, грантове или школарине. Напротив, методологије вредновања квалитета резултата научноистраживачког рада које су развијене у Србији не изражавају никакве опипљиве економске величине. Систем бодовања резултата научноистраживачке делатности представља симулацију анализе вредности која се остварује на тржишту, али он нема никаквог новчаног еквивалента, и зато се не може сматрати показатељем вредности научног рада, чак ни у редукованом, економском смислу речи. Посебно је несрећна околност што је методологија вредновања резултата у друштвеним и хуманистичким наукама развијена по угледу на одговарајуће методологије за природне, медицинске и, пре свега, техничке науке (уз извесне минорне уступке), као што се може видети из важећег правилника Министарства просвете, науке и технолошког развоја (Pravilnik, 2017).

Ствари без цене

Покушао сам да анализирам разлоге због којих нам концепт науке као „јавног добра“ не обећава много и да укажем на главни разлог његове недовољности; и поред тога што се у том концепту истиче да се бављење науком не може препустити чисто тржишним принципима, он се заснива на претпоставци да се вредност науке, односно њених производа, своди на непосредни допринос материјалном благостању, који се може изразити у новцу. Такво схватање преузима основну оријентацију неолибералне економије знања, у чему леже и његова ограничења.

Као што је већ поменуто, становиште економије знања неприхватљиво је како када је реч о фундаменталним природним наукама, тако и о друштвеним или хуманистичким. Ипак, то становиште посебно је штетно управо за ове последње. О проблематици одређивања њихове друштвене „вредности“ нешто би могао да нам каже један зен коан, који се овде, пошто је сасвим кратак, може навести у целини:

„Кинеског учитеља зена Созана упита један ученик: 'Која је највреднија ствар на свету?' Учитељ одговори: 'Глава мртве мачке.' 'Зашто је глава мртве мачке највреднија ствар на свету?', питаше ученик. Созан одговори: 'Јер јој нико не може да одреди цену.'" (Вајас, 1980: 66).

Созан је, по свој прилици, хтео да укаже на непримереност претпоставке која је садржана у учениковом питању – да се вредност сваке ствари може тачно утврдити. Вредност било које ствари процењује се у односу на вредност других ствари, што претпоставља њихово свођење на неку заједничку меру. Али, ствари понекад припадају различитим, несамерљивим вредносним порецима, и зато не подлежу упоређивању. У том случају, њихова вредност је немерљива. У зависности од становишта онога који их вреднује, она може бити једнака нули или бесконачна. Када је реч о друштвеним или хуманистичким наукама, то не значи да треба да их сматрамо бесконачно вреднима – што би, у извесном смислу, одговарало Аристотеловом схватању с почетка овог текста – или потпуно безвреднима (попут „главе мртве мачке“). Довољно је да прихватимо да се њихова вредност не може измерити неком одређеном мером. На пример, вредност друштвених и хуманистичких наука не може се мерити истом мером као вредност технологије. Чак и само питање о „вредности“ друштвених и хуманистичких наука наводи на погрешан пут, јер нас усмерава да одговор тражимо

једино у разматрању њиховог доприноса економском благостању.

На први поглед изгледа да су оваква размишљања сасвим страна приступу „економије знања“. Ипак, неки економисти приближили су се том кругу питања. Кенет Ероу је посветио један свој критички текст анализи схватања да постоје добра чија је вредност непроцењива (*invaluable goods*). У таква добра спадају физички и лични интегритет, као и друга лична права од којих не желимо да одустанемо ни по коју цену, и која зато нису подложна комодификацији. Ероу је, дакле, признао постојање непроцењивих добара, али је пропустио да одговори на изазов који та добра постављају пред економију. Он се ограничио на то да наговести да нико није присиљен да уђе у тржишну игру (*the market is not something one need enter*) (Argow, 1997: 761). То тврђење је фактички нетачно. Примери који се анализирају у тексту који Ероу разматра – продаја деце, продаја органа или проституција (Radin, 1996) – у многим деловима света често представљају једино решење за одржање пуког живота. У поређењу с тим екстремним примерима, проблем фундаменталних наука можда је мање драматичан, али није ништа мање стваран. Надарени млади људи све чешће одуштају од бављења науком и опредељују се за друге послове, који ће им омогућити да преживе. Може ли ико озбиљно да верује да то неће имати за последицу заостајање у научном развоју друштва, па и човечанства?

Којим „немерљивим“ вредностима могу служити друштвене и хуманистичке науке? Неке од њих су добро познате, и могу се упоредити са шире схваћеним вредностима идентитета, који је Ероу разматрао једино као атрибут индивидуалне личности. Када је реч о хуманистичким наукама, постало је уобичајено да се њихов допринос препознаје у очувању традиције и изградњи колективног идентитета. Под тим не треба подразумевати само национални идентитет и задатак његове афирмације, као што се обично чини, већ и шире схваћен европски идентитет, који произлази из припадности једној култури чије историјске претпоставке сежу све до великих цивилизација Средњег истока и Медитерана. Већ са античком Грчком и старим Римом, то историјско наслеђе почиње да добија универзално људско значење и недвосмислене космополитске импликације. С друге стране, када у виду имамо друштвене науке, њихов главни допринос, или њихова вредност, не лежи у резултатима емпиријских истраживања којима се, мада уз много муке, понекад може трговати, већ у изградњи свести о

смислу живота у заједници, способности сагледавања проблема друштва у којем живимо као и изазова с којима се суочава човечанство. Локално посматрано, обе групе наука требало би да буду способне да допринесу ономе што је у Србији данас можда најпожељније. Било би погрешно ставити им у задатак стварање друштвеног или националног консензуса, о којем су политичари све до недавно много говорили. Ипак, оне би морале бити способне да допринесу успостављању стања у којем друштвени *дисензус*, као свеprisутни и незаменљиви елемент демократског живота, неће довести до потпуне поцепаности и парализе друштва, као што је данас случај. Тако је још увек отворена могућност да се истраживачка делатност у области друштвених и хуманистичких наука схвати, у извесном смислу, као „јавно добро“. Али, она се може остварити једино под претпоставком темељног преобликовања појма јавног добра, што значи, изван граница економије знања. Наука и они који се њоме баве не треба да буду третирани као роба, већ као делови друштвеног подсистема који има сопствене вредности, и који најбоље може да служи друштву управо када ужива највећу могућу аутономију.

ЛИТЕРАТУРА

- Aristote. (1966). *La métaphysique I-II*. Paris: Vrin.
- Aristotel. (1970). *Nihomahova etika*. Beograd: Kultura.
- Arrow, Kenneth J. (1955). *Economic Aspects of Military Research and Development*. Santa Monica: RAND Corporation (D-3142).
- Arrow, Kenneth J. (1962a). Economic Welfare and the Allocation of Resources for Invention, y: Nelson, Richard (yp.), *The Rate and Direction of Inventive Activity*. Princeton: Princeton University Press, 609–626.
- Arrow, Kenneth J. (1962b). The Economic Implications of Learning by Doing. *Review of Economic Studies*, 29 (3), 155–173.
- Arrow, Kenneth J. (1974). General Economic Equilibrium: Purpose, Analytic Techniques, Collective Choice. *The American Economic Review*, 64 (3), 253–272.
- Arrow, Kenneth J. (1985). The Organization of Economic Activity: Issues Pertinent to the Choice of Market versus Nonmarket Allocation, y: Mansfield, Edwin (yp.), *Microeconomics: Selected Readings*, 5th ed. New York: W.W. Norton and Company, 500–518.
- Arrow, Kenneth J. (1997). Invaluable Goods. *Journal of Economic Literature*, 35 (2), 757–765.
- Augustin, Aurelije. (1983). *Ispovijesti*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Bajac, Vladislav (yp.). (1980). *Zen priče*. Beograd: Jugoslovensko udruženje „Nauka i društvo“.
- Barro, Robert J. & Sala-i-Martin, Xavier. (2003). *Economic Growth*. Cambridge and London: The MIT Press.
- Bernal, John Desmond. (1939). *The Social Function of Science*. London: Routledge.
- Blumenberg, Hans. (1996). *Die Legitimität der Neuzeit*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Bush, Vannevar. (1945). *Science – The Endless Frontier*. Washington, D.C.: National Science Foundation.
- Callon, Michel & Bowker, Geof. (1994). Is Science a Public Good? *Science, Technology and Human Values*, 19 (4), 395–424.
- Coase, R. H. (1960). The Problem of Social Cost. *Journal of Law and Economics*, 3, 1–44.
- Coase, R. H. (1974). The Lighthouse in Economics. *Journal of Law and Economics*, 17 (2), 357–376.
- Darlymple, Dana. (2005). Scientific Knowledge as a Public Good. *The Scientist*, <https://www.the-scientist.com/opinion-old/scientific-knowledge-as-a-public-good-48621> (приступљено: 4. 3. 2020).
- Heidegger, Martin. (1962). *Die Technik und die Kehre*. Pfullingen: Neske.
- Hounshell, David A. (2000). The Medium is the Message, or How Context Matters: The RAND Corporation builds an Economics of Innovation, 1946–1962, y: Hughes, Agatha C. и Hughes, Thomas Parke (yp.), *Systems, Experts and Computers: The Systems Approach in Management and Engineering, World War II and After*. Cambridge, MA: Massachusetts Institute of Technology, 255–310.
- Mankju, N. Gregori, & Tejlor, Mark P. (2016). *Ekonomija*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet.
- Mirowski, Philip. (2011). *Science-Mart: Privatizing American Science*. Cambridge, MA

- and London: Harvard University Press.
- Nelson, Richard R. (1959). The Simple Economics of Basic Scientific Research. *Journal of Political Economy*, 67 (3), 297–306.
- Nelson, Richard R. (1961). Uncertainty, Learning, and the Economics of Parallel Research and Development Efforts. *Review of Economics and Statistics*, 43, 351–364.
- Platon. (1983). *Država*. Beograd: BIGZ.
- Pravilnik o postupku, načinu vrednovanja i kvantitativnom iskazivanju naučnoistraživačkih rezultata istraživača (*Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 24/2016 i 21/2017), prečišćen tekst.
- Radin, Margaret Jane. (1996). *Contested Commodities*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Romer, Paul M. (1990). Endogenous Technological Change. *Journal of Political Economy*, 98 (5/11), 71–102.
- Rosenberg, Nathan. (1990). Why do firms do basic research (with their own money)? *Research Policy*, 19 (2), 165–174.
- Samuelson, Paul A. (1954). The Pure Theory of Public Expenditure. *Review of Economics and Statistics*, 36 (4), 387–389.
- Samuelson, Paul A. (1955). Diagrammatic Exposition of a Theory of Public Expenditure. *Review of Economics and Statistics*, 37 (4), 350–356.
- Samuelson, Paul A. & Scott, Anthony. (1968). *Economics: An Introductory Analysis*. Toronto et al.: McGraw-Hill.
- Scitovsky, Tibor. (1954). Two Concepts of External Economies. *Journal of Political Economy*, 62 (2), 143–151.
- Smith, Adam. (2007). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Petersfield: Harriman House.
- Solow, Robert M. (1957). Technical Change and the Aggregate Production Function. *Review of Economics and Statistics*, 39 (3), 312–320.
- Solow, Robert M. (1994). Perspectives on Growth Theory. *The Journal of Economic Perspectives*, 8 (1), 45–54.
- Stiglitz, Joseph E. (1999). Knowledge As a Global Public Good, y: Kaul, Inge, Grunberg, Isabelle и Stern, Marc A. (yp.), *Global Public Goods*. New York and Oxford: Oxford University Press, 308–325.

Abstract

This text examines the merits and flaws of the once widely accepted theory of science as a „public good“ by situating it in its historical context (the Cold War period) as well as in the general theoretical framework of the economics of knowledge. The central assumption of the theory is that scientific knowledge exhibits two features by which it diverges from the standard or private goods: non-excludability and non-rivalrous consumption. This would be the reason why leaving science to the mechanisms of the free market economy, with its model of competitive equilibrium, would result in its undersupply, i.e., in a suboptimal outcome for the society as a whole. Hence the conclusion that the progress of scientific knowledge requires generous subsidies from the public authority. The central assumption of the theory of science as a public good has been widely challenged. By now, the

public good model of science has been supplanted by some new concepts, such as the „endogenous growth theory“, which, by contrast, treat science as a private or monopolistic good. This shift in the economics of science relies on the growing trend of commodification of scientific research, which has dire consequences for the development of basic sciences, in particular for social sciences and humanities. However, I do not argue that we should revert to the theory of science as a public good, but rather that we should reexamine the assumption which this theory shares with the more recent orthodox liberal economic models of science: that the value of scientific research could be assessed solely in terms of its measurable economic effects. Some critical remarks are devoted to the methodology of the Serbian government for assessing the quality of scientific research, in particular when it comes to the social sciences and humanities.

Keywords: economics, market, public goods, science, technology

ТИБОР ВАРАДИ

Српска академија наука и уметности

Varadyt@ceu.edu

Друштвене науке и изазов мерљивости – осврт

Апстракт

Објективна мерила добијају све више простора у области друштвених наука – као и у поступку евалуације резултата постигнутих у домену друштвених наука. Ова линија развоја има многе позитивне приносе, али има и резултате који захтевају критичко испитивање и проверу. Поставља се питање да ли је заиста мерљиво све што се мери. Потребно је такође испитати какви се подстицаји (и искушења) јављају трагом посебних објективних мерила. Ту је и питање да ли објективна мерила (и посебно бројке) увек помажу при перципирању стварности, или могу, такође, и да замене стварност.

Кључне речи: друштвене науке, мерљивост, цитираност, објективна мерила, прилагођавање мерилима

Увод

Често се наглашава да друштвене науке у Србији треба да теже ка западним стандардима. Констатују се резултати, констатују се и заостајања. При томе се понекад губи из вида да, ако желимо да будемо део оног научног света који живи по западним стандардима, онда није довољна само рецепција. Потребно је и да учествујемо. А део учешћа је и критика. Некритичка рецепција западних стандарда је заправо испод западних стандарда. Западни стандарди (или још једноставније, научни стандарди) претпостављају стално преиспитивање уместо једноставног поверења и прихватања.

Током последњих неколико деценија сведоци смо једне значајне промене стандарда у области наука. У истраживањима се све више тежи ка резултатима који су мерљиви и који се могу исказати бројевима. То је, наравно, и раније био случај у области природних наука, но тај приступ добија све већи простор и у домену друштвених наука. Долази до промена и у вредновању научних резултата, као и научника. Стандарди вредновања научних резултата, научника и научних институција су увек били делом објективни, делом субјективни. Оно што се променило је сразмера. Данас су објективни стандарди знатно присутнији и знатно важнији. Постали су и бројнији. То је тако и у области друштвених наука. Тиме се свакако пружа шанса да се превазиђу нека несавршенства субјективних стан-

дарда и субјективног вредновања. Ако су објективни стандарди у првом плану, нешто је теже – мада ни даље није немогуће – изабрати неког за професора зато што је „наш човек“. Уместо уверења, поверења, симпатија или антипатија, на сцену све више ступају објективна мерила, као што је број објављених радова, место где су радови објављени, цитираност радова итд. Сматра се надаље, да су објективни показатељи поуздани индикатори квалитета радова, насупрот ослањању на утисак да неко пише заиста одличне и оригиналне радове, или пак на утисак да неко пише лоше и површне текстове. Објективна мерила се користе и при вредновању институција.

Не може бити спорно да су објективна мерила данас постала доминантан део научне стварности – па и стварности у домену друштвених наука. Увођење тих мерила се у значајној мери ослања на разумљиву и великим делом оправдану критику субјективних мерила. Треба међутим поставити питање да ли су и објективна мерила подложна критици. У овом тексту хтео бих да се осврнем на два питања у вези са објективним мерилима у домену друштвених наука, и посебно у области оцене резултата друштвених наука. Прво је питање да ли је заиста мерљиво све што се настоји мерити објективним мерилима. Затим, може се поставити и питање какво понашање заправо подстичу објективна мерила.

Шта је заправо мерљиво?

Мерити се може оно што је мерљиво. Неретко, међутим, суочени смо резултатима мерења – посебно бројкама – које побуђују сумње. Пре 10 година сам у једном тексту објављеном у листу *Република* покушао да идентификујем примере који дају повод сумњама¹. Сада бих се вратио на неке од тих примера из нешто другачијег угла, додајући и друге примере. Фебруара 5. 2011. у Њујорк Тајмсу (*New York Times*) је објављен чланак са насловом „Опседнут бројевима“ (*Bewitched By the Numbers*) у којем аутор Боб Херберт (Bob Herbert) констатује да је број новостворених радних места у јануару 2011. године знатно испод очекивања, али да се истовремено ипак знатно снизио проценат незапослености. Херберт закључује, да је изгледа створен један модел мерења путем којег „радикално недовољан број

¹ У тексту „Варади, О мерљивости, о мери – и о школама“, *Република*, бр. 512–515, новембар–децембар 2011, 13–16, примери су се односили добрим делом на америчке школе и податке из штампе.

радних места ипак резултира у значајном паду званичних показатеља незапослености". По речима Херберта, ако се тај тренд настави, незапосленост ће – барем према подацима – пасти на нулу. „Људи ће и даље да пате, али ће се коначно достићи пуна запосленост.“ (Herbert, 2011: A15). У овом случају не бих кренуо ка констатацији да је мерено нешто што је немерљиво. Но, запажања Б. Херберта (као и многа друга запажања) нас упозоравају, да нас технике (па и мотиви) мерења често не доводе до поузданих резултата.

У истом броју Њујорк Тајмса (5. фебруар 2011.) налазе се и резултати мерења обављених након политичких промена на Блиском Истоку. Бројкама је изражен и степен демократије у тим државама. Дошло се до закључка, да је степен демократије у Тунису 2,8, у Египту 3,1, у Алжиру 3,4, у Либији 1,9, у Бахреину 3,5 у Сирији 2,3 и тако даље. Истраживања која теже да утврде ниво демократије могу да имају смисла. Али бројке могу и да банализују резултате истраживања. Анализе, анкете, не могу да захвате читаву стварност, мада могу да помогну при стварању увида. Но, ако кажемо да је демократија у Бахреину тачно 3,5, дакле једну десетину постотка виша него у Алжиру, онда смо ипак ближи апсурдности, него увиду.

Да наведем један други пример. У тексту „Гаоци професорских плата“ који је објављен у НИН-у 7. априла 2011. године, на страницама 40–41, Сандра Петрушић износи озбиљне и аргументоване критике средњошколске наставе у Србији. Помиње и лоше резултате PISA² тестова, који се односе и на наставнике. По речима Сандре Петрушић: „Установљено је да нам је професорски кадар у просеку стар и недовољно образован, а да им је заинтересованост за ученике далеко испод европског просека. Оцена њиховог ентузијазма је 65, а ниједна земља која је учествовала на PISA тестирању нема испод 82“ (Петрушић, 2011:40). Тешко би било порећи да су 2011. године постојали разлози за забринутост у погледу квалитета средњошколске наставе у Србији. Ти разлози постоје и данас – и не само у Србији. Мислим да није спорно, да PISA тестови помажу при перципирању проблема. Али се поставља и питање, да ли је заиста мерљиво све што се мери на PISA тестовима. Рецимо, да ли је заиста мерљив ентузијазам наставника. Сумње су донекле држане на дистанци тиме што – мада то није тајна – веома се

² PISA – Program for International Student Assessment створен под окриљем OECD, јесте програм за међународно вредновање ђака (пре свега ђака од 15. године). Испитивања по PISA програму су почела 2000. године.

ретко саопштавају информације о методама мерења. Лакше је веровати у резултат, ако не знамо како се долази до резултата. Но код „ентузијазма“, сумња се ипак јавља. Да ли је заиста могуће утврдити да је ентузијазам средњошколских наставника у Србији баш 65, а другде баш 82, или рецимо 83, или 85?

Сећам се још из детињства једне банатске песме, за коју би се могло рећи да садржи имплицитну критику мерења ентузијазма. Према тој песми: *Иде Мица преко села/Шездес' посто невесела*. (Што значи да је Мицин ентузијазам био испод нивоа, износио је свега 40 посто, јер је шездесет посто била невесела – но то је тако било само једног поподнева, док PISA показатељи не ограничавају степен ентузијазма само на неке одређене дане.) Када је реч о показатељима запослености или незапослености, адекватне бројке су могуће, јер се бројеви могу ослонити на стварност, ако нису манипулисани. Но питање је, да ли је могуће изразити стварност бројкама, када је реч о степену одушевљења.

Постоје бројни научни радови у којима се поставља питање да ли је заиста мерљиво све што се исказује кроз бројке. У својој познатој књизи „Поверење у бројеве“ (*Trust in Numbers*), Теодор Портер (Theodore Porter) истиче да је објективност неопходан предуслов правде, поштене владавине и правог знања. Али томе додаје да вишак објективности може имати веома негативне последице (Porter, 1995: 3). Истиче и то, да је квантификација посебно привлачна за бирократију, јер бирократама пружа ауторитет који иначе немају (Porter, 1995: 8). Надаље, објективност као показатељ неличног приступа се често меша са објективношћу као индикатором истине (Porter, 1995: 74). Међу многим другим ауторима, на везу бирократије и квантификације указује и Данцигер (Danziger), наводећи да ослонац на бројке и статистику јесте „културно прихватљив повод да се појединци третирају по категоријама које одговарају бирократским структурама“ (Danziger, 1990: 109). Јавља се и искушење да се резултати истраживања (па и циљеви истраживања) одреде и изразе на тај начин да се бирократији све више олакша вредновање.

Једно од важних попришта на којем је дошло до доминације бројчаних показатеља је избор универзитетских наставника, односно вредновање научних достигнућа. Данас су у првом плану објективна мерила – пре свега број објављених радова. Та превласт бројки је инспирисала и енглеску узречицу „*publish or perish*“ (објави или пропадни). Постоје истина, и допунска објективна мерила позвана да вреднују и квалитет ра-

дова. То су подаци о томе где су објављени одређени радови, као и подаци о цитираности. Питање које се поставља јесте да ли су ти објективни показатељи заиста гаранција квалитета, и да ли место стечено на тржишту научних радова прецизно одражава научни квалитет. Што се места објављивања тиче, тачно је да реномирани часописи користе строжа мерила, те, ако не погреше или не направе изузетак, радови објављени у тим часописима имају виши ниво. Но, да ли то значи да рад у ниже рангираном часопису мора бити нижег ранга? Дешава се, да неко објави рад изузетног квалитета у часопису свог факултета (који иначе није високо рангиран). Затим, многи посебно вредни радови се објављују у неком *Liber Amicorum*, а тај зборник је тешко вредновати. То се односи и на зборнике са разних конференција. Суштина је у томе, да је место објављивања једног научног текста заиста важан индикатор, али не може да замени оцену квалитета.

Исто се односи на цитираност. Један важан научни рад по правилу побуђује интересовање, постаје ослонац идеја других аутора, те ће многи да се позивају на тај рад – што није случај са научним радовима у којима нису саопштене вредне и оригиналне идеје. Према томе, цитираност је заиста показатељ значаја једног научног рада и по правилу доказује уваженост. Но могуће је поменути/цитирати нечији рад и са намером да се критикује, или рецимо да би се рекло да полази од сасвим погрешних претпоставки, или пак да показује незнање. У свету бројки и такво помињање је само цитат више. Дакле, чак и ако би се рекло о неком раду да је срамота што је објављен, и то ће да подигне научну вредност аутора ако останемо у свету бројки. Ту је затим и чињеница, да пошто се зна какве предности и шансе доноси цитираност, томе се прилагођава и понашање. Што је и логично. Сведоци смо чињенице, да аутори који су добри познаници, пријатељи, често цитирају један другог. У позадини може да стоји разуман разлог (познају један другог, те су заинтересовани за радове својих колегиница и колега), али ту је и мотив да се помогне пријатељу. Можда бисмо могли то да назовемо „буразерским цитирањем“. Постоје и друге мотивације. Рецимо да се цитира рад којег је ред цитирати (јер га многи цитирају). Таквом раду ће посветити фусноту и аутори који га нису прочитали. Цитирање непрочитаних радова може бити мотивисано и тежњом да грађа наведена у сопственом раду буде што богатија, јер то може да подиже ауторитет рада. Ако гледамо само бројке, те позадине остају недокучиве. Дакле, бројке заиста помажу у вредновању, али не могу да га замене.

Треба поменути и околност да на цитираност и место објављивања значајно утиче језик објављивања. Ни то није без логике, не можемо да изоставимо из вида неке консеквенце глобализације и ширења енглеског језика. Но, при вредновању ипак би требало оставити простора могућности да се један чланак написан на српском, или мађарском, или пољском, или рецимо на чешком или румунском језику, оцени као изузетно квалитетан рад.

Надаље, ако останемо у свету бројки где је цитираност основни показатељ квалитета, вредновање се одлаже. На терену објективних показатеља, тешко је констатовати посебну вредност једног свеже објављеног рада, чак и ако је рад заиста изузетног квалитета. То може да има и неправедне последице. Због тога, ако кандидат који конкурише за професорски положај поднесе један тек објављени квалитетан рад, који још није (нити је могао бити) цитиран, било би праведно (могло би се рећи и објективно) да се тај рад ипак узме у обзир као квалитетан рад, мада је то у том часу могуће само на основу (субјективног) мишљења оних који одлучују о пријему. Дакле бројке као објективни показатељи могу значајно да помогну при вредновању научних радова, али не могу потпуно да замене вредновање на основу испитивања самих радова од стране оних који изричу оцену.

Објективност оличена у бројкама доводи рецимо и до тога да се може много лакше (и брже) одлучити о предузимању или непредузимању неког политичког или економског корака – на пример према Бахреину, ако знамо да је тамо степен демократије тачно 3,5. При томе, полази се од претпоставке, да они који су дошли до цифре 3,5 у Бахреину, 2,4 у Судану, или рецимо 6,8 у некој европској држави, мере исте ствари. Објективност имплицира настојање да се ствари мере истим мерилима, но, при томе се поставља питање може ли се све мерити истим мерилима. Објективна мерила могу да буду нијансирана, али је питање да ли могу да буду довољно нијансирана. Објективност може да нас одвоји од посебности. Закључци изражени бројкама олакшавају категоризацију. Са једне тачке гледишта, то је стварна предност. Са друге тачке гледишта, то само олакшава посао бирократији.

Бројчани подаци нису једини израз тежње да се стварност обликује на тај начин да бирократија може са њом лакше да барата. Сведоци смо све чешћих настојања да се стварност и циљеви формулишу што једноставније – а при томе се јавља опасност да циљеве замене фразе. Портер говори о томе да

квантификација рађа веома дисциплиновани дискурс и производи знање које је све више независно од конкретних људи који га стварају (Porter, 1995: страна IX). Навео бих један пример таквог „дискурса“. Пре неколико деценија видео сам на америчком универзитету, где сам предавао, да се код свих предмета дефинишу „исходи учења“ (*learning outcome*). Требало је у једној или две реченице дефинисати сврху предмета – а те дефиниције су могле да утичу и на то, да ли ће одређени предмет остати у наставном програму. Та пракса се проширила и на европске земље. При томе су коришћене овакве реченице при дефинисању *learning outcome*: „способност да се формирају рационални закључци“, или „способност да се критички мисли“, или „спремност да се информације синтетизирају“, или нешто мало конкретније „способност да се демонстрира интеракција закона и прецедентног права“.

Лако је баратати са таквим формулацијама. Као и бројке, и оне олакшавају категоризацију. Али се при томе крећемо ка ризичној граници између рационалног и апсурдног.

Шта доноси прилагођавање објективним мерилима?

Мерила несумњиво усмеравају понашање. То се односи како на званична, тако и на незванична мерила. Ако се при запошљавању чланство у некој партији користи као једно од (изречених или неизречених) мерила – многи ће ући у партију. Може се свакако рећи, да објективна мерила по правилу подстичу исправно и корисно понашање. Ако знамо да је знање страног језика предуслов за пријем на неки посао, настојаћемо да усавршимо знање страног језика. Ако неко жели да иде на последипломске студије и зна да је предуслов висок просек оцена са редовних студија, настојаће не само да положи испите, већ и да добије што више оцене. Без објективних мерила било би потребно да сваком приликом самостално процењујемо колико се једно одређено понашање приближило жељеном циљу, а при томе могу да добију простора и субјективност, па и пристрасност.

Објективна мерила имају и тај допринос, да нас ослобађају посла да сваком приликом сами тражимо одговарајуће мерило за процену дистанце између учинка и циља. Ако су у питању објективна мерила, лакше је прилагодити и понашање. Знамо како се мери дистанца, па ако већи број научних радова показује да смо ближи циљу, настојаћемо да пишемо више научних радова.

Чињеница је и то да објективна мерила понекад инспиришу понашање које је рационално само у перспективи самих огољених мерила.

Навешћу један пример из личног искуства, који није у вези са друштвеним наукама, али јасно показује да објективна мерила могу да подстичу различита понашања. Након што сам завршио другу годину студија на београдском Правном факултету, као и већина мојих колега, провео сам месец дана на изградњи ауто-пута „Братство и Јединство“. Радили смо око Грделичке клисуре. Били смо, не само радници, већ и такмичари. Хтели смо да будемо најбоља бригада. (Не сећам се више да ли најбоља на нашем делу аутопута или шире). Знало се како се процењује која је бригада најбоља. Коришћена су објективна мерила. Наш посао се састојао углавном у томе да смо одваљивали камење са неких стена, па смо то односили на место где се градио пут. Командант наше бригаде је сазнао да се резултати мере на тај начин, тако што се утврђује колико је стена одваљено. Када су дошли задњи дани пред окончање такмичења, командант нас је упутио да готово сви одваљујемо, уместо да део нас одваљује, а остали носе камење. На тај начин смо више одвалили и постали смо најбоља бригада. (Део истине је и то, да није сво камење стигло на време на пругу, а успут смо и затрпали један поток).

Понашања се, дакле, често равнају према самим мерилима, а не према циљевима које та мерила настоје да оличе. У том контексту може се питати да ли у свету тренда прилагођавања који је назван *publish or perish*, научне радове инспирише жеља да се нешто саопшти, или пак жеља да се региструје публикација више. Људски је претпоставити да су присутне обе тежње. Остаје питање у каквој су сразмери – и у ком правцу се те сразмере мењају.

Навео бих сада два америчка примера у намери да предочим неке могуће изазове и искушења при прилагођавању објективним мерилима. Почео би са питањем вредновања факултета. Посебно је много расправа – укључујући и научне расправе – изазвало питање вредновања правних факултета (*law school ranking*). У априлу 2005. године на Универзитету Индијана (Indiana University) одржан је посебан научни симпозијум о вредновању правних факултета. Међу учесницима су били и међународно познати професори и научници Ричард Познер и Кес Сунстин (Richard Posner, Cass Sunstein). Радови са симпозијума су објављени у часопису *Indiana Law Journal* (том 81, из 2006. године). Међу тим радовима се налази и посебно

занимљива анализа Џефрија Стека (Jeffrey E. Stake) посвећена понашању које је инспирисано вредновањем. Рангирање универзитета, колеџа, па и правних факултета, објављује се у пролеће сваке године у часопису *U. S. News & World Report*. Дискусија о рангирању се и данас наставља, донекле се мењају и мерила. Неки нови елементи су унети и при најновијем вредновању које је објављено 17. марта 2020. Но, суштина проблема која је рефлектована у академској дискусији 2005. године је и даље релевантна. Међу кључним мерилима на које се ослања рангирање налазе се: LSAT³ резултати примљених студената, запосленост дипломираних студената 9 месеци након дипломирања, број студената у односу на наставнике, просечна оцена студената, академска репутација која се цени на основу процена декана и професора, те успех на адвокатском испиту, као и други показатељи (vidi: Posner 2006). Одређену релевантност има и број књига у библиотеци, но овај фактор утиче на укупно вредновање са свега 0,75% (Sunstein 2006: 26–27). Та мерила сигурно имају рационалну позадину. Вероватно подстичу и рационално понашање, али не подстичу само рационално понашање. Навешћу неколико примера који показују да објективна мерила пружају маневарски простор и настојањима која су рационална само са становишта субјективних интереса. Настоји се, рецимо, да се обезбеди шири избор предмета у зимском семестру, те да на појединим часовима буде мањи број студената (што је индикатор интензивније наставе). Поред тога, лакше се дозвољава одсуство (*sabbatical*) у летњем семестру – да би више професора остало на радном месту у зимском семестру. Разлози за то су једноставни. Пошто се вредновање објављује већ у марту, узима се у обзир пре свега зимски семестар. Да би резултати били повољнији, несавршености се премештају у летњи семестар. Тај проблем је познат, размишља се и о решењима (види: Stake, 2006: 241–242). Релевантност LSAT резултата такође инспирише специфичне стратегије. Боље пролазе на рангирању они факултети, чији новопримљени студенти имају виши LSAT. Истовремено, студенти по правилу конкуришу на више факултета, онима са високим LSAT биће понуђено да буду примљени на више факултета, па ће на крају један факултет изабрати, док ће на другим одбити понуду за пријем. Пошто је одбијање негативан показатељ, неки факултети који нису међу најбољим, одбиће најбоље студенте – јер знају да

³ *Law School Admission Test* – тест пријема на правне факултете, који се не спроводи код појединих факултета, већ јединствено за целу државу. Јединствено тестирање се користи од 1948. године.

ће највероватније они изабрати други факултет. На тај начин биће смањен број неприхваћених понуда за пријем (Stake, 2006: 238). Појавила се и стратегија да се смањи број студената на првој години (да не би требало примити превише студената са нижим LSAT). Тиме би се смањили и приходи, па да би се то надокнадило, преузимају се студенти са других факултета (*transfer students*). Према мишљењу Стејка једно од негативних последица трансферисања студената са једног на други факултет је студирање по неконзистентним наставним програмима (Stake, 2006: 238). Јављају се и стратегије које нису више само вешта употреба, већ једноставно злоупотреба објективних мерила. Да би се побољшали статистички подаци у погледу броја студената који су нашли посао, неки факултети ће сами запослити студенте – у оним месецима када се врши мерење запослености (Stake, 2006: 241, 257–258). Ова стратегија је довела и до спорова. Студенти који након дипломирања нису добили посао туже своје факултете, тврдећи да су при избору факултета били заведени погрешним бројевима о запошљавању, односно да су преварени, јер су бирали факултет имајући у виду и податке о запошљавању, што им је дало основа да верују да ће се сигурно запослити након дипломирања (Mangan, 2012).

Рангирање је један од главних ослонаца репутације. Пошто су познати правни факултети у Америци великом већином приватни факултети, репутација има и значајне економске консеквенце. Студенти настоје да буду примљени на високо рангиране факултете – јер је диплома таквих факултета озбиљна предност при запошљавању. Школарине су веома високе. На Правном факултету Универзитета Емори (Emory) годишња школарина данас износи 58.200 долара. На Универзитету Корнел (Cornell) тај износ је 67.748 долара. Ако су ти универзитети више рангирани, биће више студената, што значи да и школарине могу бити нешто више, а и приходи ће бити виши. Пошто сам више година предавао на поменута два универзитета, знам да су сваке године са узбуђењем чекани резултати *US News & World Report*. Разлози нису били само финансијски. Виши степен у рангирању доприноси професионалном достојанству свих наставника. И ту се суочавамо са проблемом какво понашање инспиришу мерила. И објективна мерила могу да имају различите плодове. Пред актерима стоје различите опције и различите инспирације. Једна очигледна могућност је подизање стандарда и квалитета да би дата мерила показала боље резултате. Но прилагођавање мерилима (или злоупотреба мерила) без стварног подизања стандарда је такође могућност која није елиминисана ни код објективних мерила – ни у

Америци, ни другде. Примери заобилажења (или злоупотреба) које наводи Стејк, нису понашања прихваћена од стране свих факултета у свим приликама. Али су део стварности. Због тога и критички став према мерилима (па и објективним мерилима) треба да буде део стварности.

Навео бих још један амерички пример, овај пут више из домена правне праксе него из области правне науке. У свету у којем све већи простор заузимају бројке и статистике, и понашања се све чешће оријентишу према бројкама и статистицама. Било би сигурно неправедно и нетачно ако би се рекло да то мора бити лоша оријентација. Али се треба суочити и са тиме, да бројке и статистике могу понекад постати и лош путоказ. Међу тужиоцима се јавља, на пример, подстицај да се осумњичени не оптужују за оно што су учинили, већ за оно за шта ће сигурно (или највероватније) бити осуђени. Тако се долази до бољих статистичких резултата. У својој књизи *The Collapse of American Criminal Justice* В. Стант (W. Stunt) долази до закључка да се у 95% случајева у којима је у Америци окривљени проглашен кривим, пресуда темељи на признању. До признања се најчешће долази након настојања да се тужилац и окривљени нагоде. Тако се стиже до *plea bargain*, дакле нагодбе о признању кривице (Stunt, 2011: 7). Врло је логично претпоставити да то што окривљени признају, јесте оно што су заиста починили. Тужиоци имају природан и ваљан подстицај да поступак воде тако да дође баш до таквог признања. Но, постоје и другачији подстицаји. Успешним се сматрају они тужиоци који воде поступак који ће се окончати осудом за оно дело за које је окривљени оптужен. Тужиоци се често вреднују према „*conviction rate*“ тј. проценту осуђених (Koppl-Sacks, 2013: 148). Ту су и могуће финансијске последице. Рецимо у држави Колорадо је уведен систем према којем тужиоци добијају новчане бонусе на бази броја осуда оних које су оптужили (Koppl-Sacks, 2013: 149; Goldberg-Siegel, 2002). Подстицаји доводе и до следећих ситуација – окривљени је починио (или се претпоставља да је починио) више дела, од којих је нека тешко доказати, те ако би се подигла оптужница и за та дела, тужилац би могао да буде безуспешан, или делимично безуспешан. Тако долази до нагодбе; тужилац одустаје од неких тежих дела, а за узврат окривљени прихвата кривицу за мања дела – па је на крају починилац осуђен тачно за то за шта је оптужен. Постоји и једна гора варијанта нагодбе. Окривљени заправо није починио никакво дело, али није у могућности да ангажује доброг адвоката. Тужилац прети да ће га оптужити за тежа дела, па долази до нагодбе. Тужилац га неће оптужити за

тежа дела, а окривљени признаје лакша дела (која такође није починио) – те се бележи још једна статистичка ставка у корист тужиоца (Koppl-Sacks, 2013: 127). Врло је тешко рећи колико су то чести случајеви. Да би се рецимо доказало да осуђени заправо није крив, него је признао дело, јер је био слабија страна у преговорима са тужиоцем, било би потребно да се води нови поступак, што најчешће није реална опција. Но, постоје ипак значајне емпиријске студије које настоје да утврде приближан број невино осуђених (Risinger, 2007). Ту је и чињеница, да су подстицаји који воде у кривом правцу све чешће предмет јавних и научних расправа. У сваком случају, бројчани подаци кроз које се исказују објективна мерила могу бити корисни, могу се са разлогом уважавати, али је истовремено неопходно критички сагледати каква понашања могу да инспиришу разни статистички показатељи.

Закључне напомене

Према речима Ајнштајна: „Објективно знање наоружава нас снажним инструментима за постизање одређених циљева, али сам коначан циљ и чежња да га достигнемо мора доћи из другог извора.“ (Einstein, 1998: 28). Ајнштајн тиме наравно не пориче значај – па ни доминантан значај – објективног знања, али указује и на границе. Можда бисмо могли рећи да, ако смо заиста објективни, треба да прихватимо да и објективност има своје границе.

Свест о границама треба да буде присутна и код процене и примене објективних и посебно бројчаних мерила и показатеља. Не може се спорити да је окретање ка објективним показатељима заправо окретање у добром правцу. Поред тога, у свету интернета и дигитализације објективни показатељи постају доступнији. Дакле, лакше је открити и применити објективне показатеље. Живимо и свету у којем објективна мерила заузимају све више простора. То није разлог да се побунимо и окренемо против објективних мерила, али је разлог за њихово стално преиспитивање. Бројке могу да буду од значајне помоћи при перципирању стварности. Но, оне ипак не могу у потпуности да одразе стварност. Доминантан положај бројки подстиче искушења, па и могућност да се понашања, а донекле и стварност обликују према бројкама.

ЛИТЕРАТУРА

- Ajnštajn (Einstein), Albert. (1998). *Moj pogled na svet*, Stylos, Novi Sad.
- Danziger, Kurt. (1990). Constructing the Subject: *Historical Origins of Psychological Research*, Cambridge University Press.
- Goldberg, Judith A., Siegel, David M. (2002). The Ethical Obligations of Prosecutors in Cases Involving Postconviction Claims of Innocence. *California Western Law Review*, 38, 389–412.
- Gross, Samuel R., et al. (2005). Exonerations in the United States: 1989 Through 2003. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 95.
- Herbert, Bob. Bewitched By the Numbers, *New York Times*. 5. II 2011, A15.
- Koppl, Roger & Sacks, Meghan. (2013). The Criminal Justice System Creates Incentives for False Convictions. *Criminal Justice Ethics* 32, 126–162.
- Mangan, Katherine. Lawsuits Over Job-Placement Rates Threaten 20 More Law Schools, *The Chronicle of Higher Education*, 14. III 2012.
- Petrušić, Sandra. Taoci profesorskih plata, *NIN*, 7. IV 2011, 40–41.
- Porter, Theodore M. (1995). *Trust in Numbers – The Pursuit of Objectivity in Science and Life*, Princeton University Press.
- Posner, Richard. (2006). Law School Rankings, *Indiana Law Journal*, 81, 13–24.
- Risinger, Michael. (2007). Innocents Convicted: An Empirical Study Justified Factual Wrongful Conviction Rate. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 97, 761–806.
- Stake, Jeffrey Evans. (2006). The Interplay Between Law School Rankings, Reputations and Source Allocation: Ways Rankings Mislead, *Indiana Law Journal*, 81, 229–270.
- Stuntz, William A. (2011). *The Collapse of the American Criminal Justice*, Cambridge, Belknap Press of Harvard University Press.
- Sunstein, Cass R. (2006). Ranking Law Schools: A Market Test? *Indiana Law Journal*, 81, 25–34.
- Varady, Tibor. (2011). O merljivosti, o meri – i o školama, *Republika*, Novembar–Decembar, 13–16.

Tibor Várady

SOCIAL SCIENCES AND THE CHALLENGE OF MEASURABILITY

Abstract

Objective standards have been gaining more and more ground within the realm of social sciences – just as within the process of evaluation of the results achieved in this realm. This line of development has had many positive yields, but it also has results that need critical investigation and controlling. The ques-

tion arises whether everything what is being measured can, indeed, be measured. One also needs to investigate, what incentives (and what temptations) are generated by specific objective standards of measurement. The question also arises whether objective standards (and numbers in particular) will always just assist in perceiving reality, or whether they may also replace reality.

Keywords: social sciences, measurability, number of citations, objective standards, adjustment to standards

ВРЕДНОСТИ И УТИЦАЈИ

ЈОВАН БАБИЋ

Филозофски факултет
Универзитет у Београду
jbabic@sezampro.rs

Етика у друштвеним и хуманистичким наукама

Апстракт

Поред свега осталог, савремени свет карактерише и једна велика дискрепанција. Она се тиче статуса и улоге друштвених наука у укупном животу људи на свету. Док са једне стране видимо огроман напредак технологије и природних наука на којима се технологија заснива, са друге стране смо сведоци духовне и цивилизацијске кризе која се испољава као општа оскудица идеја на којима би се могли засновати одрживи и морално прихватљиви вредносни критеријуми. Природне науке су у последња два века створиле основу за још увек невиђен прогрес у савладавању природе и проширењу људске слободе у домену средстава за постизање великог броја раније недостижних циљева. Али испитивање природе, структуре, па и вредности тих циљева није предмет природних већ друштвених наука, а оне су кардинално заостале у односу на галопирајућу технологију која постојеће цивилизацијске и етичке стандарде често чини непримењивим и/или непримерним. Има неколико узрока за овакво стање. Највећи и најважнији од њих јесте извесна схоластичка инерција која друштвене науке тера у рециклажу истраживања која су одавно завршена, многа од њих без стварних резултата. Схоластицизам драстично сужава домен онога што се перципира као подобна и пожељна, па и легитимна тема истраживања. Следећи разлог за ову ситуацију јесте лакоћа употребе друштвених наука за производњу и оправдање утопијских идеја и на њима заснованих идеологија које нуде лажна обећања о лаком путу до среће и задовољства. Ово делом паразитира на особини друштвених наука да се критеријуми плаузибилности и релеванције у друштвеним наукама тешко прецизно и благовремено установљују. Понекад је потребно веома дуго времена да се види шта је заиста вредно у њима, а шта није. За то време друштвене науке лако послуже у разне апологетске сврхе. Све то, међутим, не може да умањи њихову важност, јер се друштвене науке баве оним што је у укупној схеми стварности заправо важније од онога чиме се баве природне науке: циљевима. Док се природне науке, у свом задатку да узрочно објасне свет, баве истраживањем природе и структуре средстава за неодређене циљеве, друштвене науке се баве управо самим тим потенцијалним циљевима и њиховим могућим оправдањем. То захтева много сложенији појам време-

на и укључивање другачијих теоријских начела и садржаја од оних који истраживање удобно ограничавају на изналажење и мапирање узрока у објашњењу појава: увођење финалних узрока и, теоријски веома ризичних, параметара артикулације потенцијалних вредносних критеријума. Та ризичност је зорно видљива у неопходности да друштвене науке буду непристрасне и објективне у истаживању онога што је суштински ствар заинтересованости, а то су циљеви до којих нам је стало или до којих би требало да нам је стало. И ту се можда крије главна тачка проблема у друштвеним наукама: на месту где треба укрстити оно до чега нам је стало са оним до чега би требало да нам је стало – уз задржавање позиције да је све то и даље ствар слободе, а не природе, ствар вредносног, а не само чињеничког одређења. То место укрштања између стварног, које све боље каузално објашњавају природне науке, и могућег, које као хоризонт измиче и често је ухватљиво само уз велики напор, јесте место етичке анализе друштвених и хуманистичких наука.

Кључне речи: етика, етичка анализа, природне науке, друштвене и хуманистичке науке

Строго гледано, задатак аутора је да одговори на питање скривено у наслову, али није увек директно очигледно које је то питање. Када је у питању горњи наслов онда би у домену примењене етике то било питање о томе који су *морални услови за исправна (морално допустива) и квалитетна истраживања* у друштвеним и хуманистичким наукама? То би била етика научног истраживања у пољу тих наука. Сведоци смо све раширеније праксе успостављања „етичких комитета“ чији је задатак да, према етичким правилима по правилу израженим у етичким цеховским кодексима, одобре или не одобре намеравана научна истраживања. Та је пракса много израженија у природним наукама, где је, из очигледних разлога, прво и уведена, и одакле се све више шири и постепено прелази и у сферу друштвених и хуманистичких наука¹. Али, чини се, за разлику од природних наука, где је ова пракса прецизно артикулисана и фокусирана на могуће злоупотребе научних истраживања, у друштвеним наукама се појам злоупотребе много теже дефинише, као што и појам социјалног експериментисања, које је садржано, не само у методологији, него и намери различи-

¹ В. нпр. Марк Израел и Ијан Хеј, *Етика истраживања у друштвеним наукама*, „Службени гласник“, Београд, 2012.

тх доктрина у многим друштвеним наукама, није непосредно видљив, а још мање доступан провери или некој „етичкој регулацији“ (иако је тај појам очигледно од огромног моралног значаја).

Друга непосредно и очигледно важна тема јесте *међе вредности у науци*, нешто што је од важности, јер без прецизности критерија евалуације нема научне објективности, нити могућности истинитог објашњења појава у природи и свету. У друштвеним, и још више, хуманистичким наукама, ово питање је посебно деликатно, нарочито зато што је вредновање овде неупоредиво спорије (код многих, често најбољих, друштвених научника стварна вредност њихова рада се види тек постхумно, у сваком случају тек након дуга времена). Поред тога и прецизност критеријума вредновања је мање јасна, критеријуми се чешће мењају, више су подложни моди, употређивање често и у сродним и блиским наукама (нпр. у социологији и демографији) је тешко и често немогуће, цитираност као главни прихваћени инструмент израчунавања вредности неког научног резултата је много теже пратити, јер је раштркана и пласирана на тешко доступним местима итд. Али главни проблем је основно заснивање принципа вредновања – шта је истина и шта је важно у ономе што је истинито, када су у питању резултати у друштвеним и хуманистичким наукама? Из логике знамо за став *Ex falso quodlibet*, да из лажне премисе следи било који закључак. И заиста, шта бисмо са неистинитим објашњењима и образложењима, ма колико нам они могли бити привлачни до неоодољивости?

Али моја тема очигледно није ни етика научног истраживања, ни испитивање *критерија евалуације, већ нешто ипак знатно шире од тога, као што је и у позиву формулисано: „улога друштвено-хуманистичких наука у савременом друштву“ (посебно у Србији – на то ћу се кратко осврнути на самом крају овог излагања), њихов положај, и, посебно, како да се предмет истраживања у овим наукама, а то су „друштвене појаве и промене од значаја“, захвати довољно дубоко, да се тај предмет „преиспита“ и „критички промисли“, да се научно испитају „све динамичнији процеси и промене“ у доба „технолошког развоја, дигитализације и развијене комуникације“ (у свету у коме комуникације све више прекривају и поклапају дубинске форме живота, и значајно доприносе производњи свеprisутне друштвене хистерије у контексту идеологије среће као постулираног људског права). Уз то се успут примећује да се очекују*

реформе, и да се дуго очекују, али се додаје и да ће процес промена које ће донети те реформе трајати дуго (можда толико дуго да када до тих промена коначно дође оне можда буду већ и застареле?).

Чини се, међутим, да није сасвим јасно шта је то што се очекује – овако формулисано остаје и могућност да је оно што се чека неко магично „решење“ претпостављених проблема, могуће у облику неке кардиналне одлуке која би у сваком тренутку могла да се донесе када би се знало шта се тачно жели и хоће, али из неког мистичног разлога то се не зна, па огромни потенцијали прогреса које нуди брзи развој природних наука остаје (непотребно) неискоришћен. Утисак је да би се могло пуно да није неке необичне друштвене, моралне, епистемолошке, цивилизацијске парализе која забрањује да се направи прави корак у правом правцу.

Све у свему амбициозан задатак, наткривен некако облаком песимизма. *Песимизам* посебно провејава у претпостављеној потреби да се друштвене науке легитимишу у оквиру владајуће догме (у позиву се каже „доктрине“, али се ипак подразумева да постоји нека званична истина која се прихвата као друштвено неупитна) која служи да *легитимисаној* науци додели идеолошки *имприматур*, али се контекстуално, а заправо суштински, имплицира управо супротно: да је аутентична наука она која је субверзивна у односу на владајућу догму, да се стварност и оно што стварност треба да буде радикално, можда и кардинално, разилазе и да је задатак друштвених наука не само да на то укаже, него и да понуди рецепт за превазилажење тог разилажења. Тај рецепт би, по претпоставци, био критика, али није сасвим јасно чега: да ли спорости у експлоатацији могућности које су технички оствариве, или критика погрешних вредносних критерија који свет заводе у поље лажних вредности, или пак указивање на опасности и ризике које доноси управо прогрес научног знања и са њим повећана укупна количина свега произведеног (а што, можда, угрожава људе, јер их води да уживају у лажним вредностима, угрожава постојећу цивилизацију или онемогућава развој истинског живота у праведном друштву, или чак угрожава саму природу).

Шта је оно што би требало да је циљ? Како то одредити? Која својства треба да има? Које параметре да садржи? Са чиме не треба да се „помиримо“ и шта је оно чему треба тежити? Шта је добро стање (добро друштво, добар живот, добра наука), ако то ово садашње није?

Као један од неупитних параметара појављује се лети-мишући термин „изврсност“, који се на чудан начин узима као ознака минимума очекиваног квалитета, оног квалитета који је нужан да би се нешто уопште бројало (уместо да, према лексичкој дефиницији те речи, означава изузетност, нешто што је најбоље и заправо ретко, и што по претпоставци никако није ни општи просек, а камоли дозвољени минимум квалитета).

Науке треба, каже се даље, да се изборе за своје „право“ на критичко мишљење и буду оспособљене за „комплексна истраживања“, уместо да медиокритетски рециклирају већ исфабрикована знања. Понајмање треба да учествују у „обнављању (!) препрека које угрожавају друштвени развој, личну и колективну сигурност и нарушавају право људи да трагају за срећом“. Све у свему, у позиву се друштвеним и хуманистичким наукама постављају разни задаци, али у песимистичном тону којим се сугерише да оне нису у стању да се са њима успешно носе. Али оно што је кључно јесте подразумевање активног и директног односа између тих наука и друштвене стварности, са очекивањем да оне помогну у решавању текућих, а по претпоставци и дугорочних (у мери у којој они улазе у видно поље) друштвених проблема, да могу одредити дијагнозу стања у друштву и да могу дати упутства за конкретне друштвене и политичке одлуке и да све то треба да људе мобилише да ураде оно што је корисно, за текући живот и дугорочно.

Дакле, мој задатак је да понудим неки нацрт етичке анализе пресека *стања и могуће пројекције друштва* из визуре друштвених и хуманистичких наука, и направим процену кондиције тих наука за такву визуру. То је много шири задатак од испитивања етике научног рада и могућности успостављања егзактног критеријума вредновања онога што се у наукама броји. Он укључује испитивање питања различитих типова одговорности која се у науци конституише, не толико одговорности научника према резултатима свог властитог рада колико питања о различитим типовима одговорности које се артикулишу у природним и друштвеним и хуманистичким наукама.

***

Наше време, чини се, карактерише напетост неких очигледних и крупних противречности. Док је, са једне стране, друштвени прогрес, мерен у благостању и укупној количини среће у свету, достигао невиђен развој и, у видљивом об-

лику, стигао практично у скоро сваки кутак света, дотле је, на другој страни такође видљива оскудица идеја и визија које би нашу богату садашњост уклопиле у неку дугорочност и дале јој дубљи смисао. Улога и функција науке у свему томе изгледа одлучујуће важна. Сасвим је сигурно да је управо наука, преточена у примењиве схеме знања, у технологију, дала одлучујући допринос оном позитивном што видимо у савременом свету, али, можда, такође, и довела свет у једну пат позицију закованости у садашњост у којој свет функционише као неки *perpetuum mobile*, окрећући се у месту. Покушаћу да у овом кратком тексту понудим неке назнаке могућег објашњења за такво стање, стање које можемо назвати *презентизам*.

Овде ћу кратко, али надам се довољно провокативно, изнети неколико, по мом мишљењу, најбитнијих момената за питање статуса друштвених и хуманистичких наука у овом тренутку.²

Моја теза ће бити да је управо наука узроком тог стања, и то зато што је она сама у дубокој кризи, можда управо зато што се све више узима непосредно инструментално, а све мање служи својој основној сврси, задовољењу интелектуалне радозналости кроз тражење одговора на питање како свет функционише и како објаснити зашто је вредно оно што нам је важно. Чини се да, упркос чињеници о рапидном развоју науке у детаљу (нарочито, чини се, у хемији и наукама, а онда и техникама које зависе од овладавања детаљним знањем хемије, једне науке у којој знање постиже своју прецизност управо кроз детаље), можда и нема неког стварног развоја у основним поставкама и методама науке. Уместо тога имамо заправо једно стање замрзнутости парадигме о фундаменталним претпоставкама објашњења света. То стање је незадовољавајуће зато што та, замрзнута, парадигма не делује уверљиво. (Можемо оставити по страни овде питање да ли је то последица динамичке природе науке, која не подноси статично стање прихваћености постојеће парадигме, и поред задовољства колицином и квалитетом резултата који се постижу, или је сама парадигма дошла у кризу јер не може да се ефикасно суочи са новим питањима која се појављују – чини се да је у питању ова друга, много гора могућност). То се, чини се, нарочито добро види у физици, коју је све теже разликовати од метафизике.

² Они које занима више о мом ставу према овом питању могу да погледају моје кратке расправе о томе, „Наука и стварност“ и „Чему служи универзитет?“ (доступно на интернету).

Све то указује на то да се ради о најдубљој могућој кризи, необичној кризи одсуства парадигме: парадигма постоји, она је општеприхваћена, али заправо само на један пасиван, схоластички, и суштински незадовољавајући начин. Њен основни инструмент је постала подразумевајућа очигледност која не само да није у стању да производи нова питања, него ни одговори на стара одговорена питања не изгледају довољно релевантни и плаузибилни. Ни начин њеног прихватања, који је догматски, ни оскудност уверљивости релеванције те парадигме, што се види из одсуства визије о њеном значењу, и значају, за даљу будућност, не дају основа за плазибилно *објашњење* природе и света.

И док у објашњењу природе још има простора неистраженог, корисног (као у хемији која је очигледно бескрајна и пружа веома заводљиво и захвално поље за стално нова истраживања) или узбудљивог (као у астрономији, која и даље садржи могућност за интелектуални авантуризам), дотле у објашњењу оног дела света који смо, захваљујући моћи слободе коју имамо, сами створили, ствар стоји много рђавије. Ту на видик у нема ничега стварно новог. Важни сегменти света се, захваљујући рапидном напретку технологије (која представља примењену природну науку), мењају на наше очи, али те промене иду спонтано и слепо, без плана и видљивог циља, и ми заправо не знамо куда воде. Те промене можда не иду дубоко. Најчешће нису у стању да савладају чак ни све интензивније и свеобухватније присутну досаду у животу огромног броја, чини се већине, људи. Највећа промена која се види јесте компјутеризација света, кроз све обухватнију и прецизнију примену компјутерске технологије. Та промена није мала. Компјутерска технологија је већ променила многе важне делове структуре друштва и живота. Највише је промењена природа рада, толико да се и сам његов појам значајно променио. Рад је увелико изгубио своје негативне аспекте – да је напоран, да је досадан, да је нешто што се избегава и за шта се једва чека да се заврши. Упоредо са тим губе се и његови пасивни видови – радно време, радно место (и оно што је са тим својствима повезано – плата) и место тога долазе рокови, радни задаци, реализовани послови (и наплата накнаде за постигнуто). Са тим се губе и важни састојци уређености света који је настао на технологији производње и индустрији – социјална сигурност, радна права, радничка колегијалност и солидарност, безбрижност – али то све остаје ван домета стварних научних истражи-

вања у оним наукама које би можда могле и требало да се тиме баве, друштвеним наукама. Дешавају се процеси, неки стари (политички и међународни, често површно представљени као нешто суштински ново и карактеристично за наше време, иако су се ти процеси – ратови, миграције, глобализација – одувек дешавали), али и многи нови – промена значења важних појмова у животу, као што су: рад, забава, дружење, уживање, информисаност, или настанак сасвим нових појмова као што су: вештачка интелигенција, друштвене мреже, биоинженерење-ринг, „едитовање“ гена, клонирање итд. Али друштвена наука свему томе прилази углавном скоро искључиво дескриптивно³, без стварног покушаја да га објасни и пружи основу за неку могућу иоле дугорочнију евалуацију. Као да ће објашњење доћи само од себе, али такође да ће се то објашњење на неки мистериозан начин уклопити у постојећа веровања о томе шта је важно и шта се „броји“.

Зато је у друштвеним наукама стање горе, знатно горе, него у природним. Ту се барата схоластиком која користи појмове и критеријуме давно успостављене парадигме о томе шта се тражи и шта се броји. Утисак је да савремене друштвене, па и хуманистичке, науке користе вокабулар, али и вредносне претпоставке, које су старе више векова. То су оне исте идеје које су довеле до „смрти Бога“ пре неколико векова и произвеле просветитељство, а са њим и појмовну нестабилност, пре свега у томе шта се у тим наукама тражи (и шта се жели, било да се прижељкује или да се хоће) као циљ. Заправо, чини се да је управо просветитељство изнедрило, или артикулисало, оне идеје и вредности на основу којих је требало уобличити нови свет, али се данас, после три века, некако чини да је тај пројекат увелико остао не само недовршен него и немушт и, у неком смислу, необразложен (огромна литература посвећена просветитељству углавном је или ситничаво и доктринерски апологетска или, у мањој мери, догматски негаторска). Превише се у том пројекту подразумева. Као да се одустало од образлагања идеја и приступило њиховој примени, али тако да сама примена није могла да профункционише на адекватан начин,

³ Можемо рећи, наравно, да нема дескрипције која није, нужно, истовремено и аскрипција (иначе би се дескрипција претворила у пуки попис без икаквог експланаторног капацитета) – али, када се каже „само дескриптивно“ онда се мисли на ону аскрипцију која не доноси никакав нови садржај (већ само покушава да нове садржаје уклопи у постојећу прихваћену парадигму).

или, понекад, уопште није могла да профункционише. Идеје које су тада биле формулисане морале су стално изнова да се тумаче, али никада се није дошло до таквог њиховог тумачења које би могло да се рационално и слободно прихвати него је увек било неопходно да се намећу у некој форми догматизма који је увек изнова будио отпор суштинских, дубљих слојева живота који се са њима није могао искрено и удобно помирити.

Додуше, има и мишљења да у друштвеним наукама није било стварно нових идеја више од два миленија. И заиста, ако се друштвене и хуманистичке науке односе на велика питања смисла људског постојања и претпоставке коначне вредности људског живота и да учења и доктрине које се у њима искристалишу треба да произведу друштвене покрете који ће уверљиво трајати са претензијом на вечност – таква претензија је оправдана величином циља: утврђивање критеријума за вредности које чине смисао људског живота – онда може изгледати да стварно нових идеја на овом плану није било од времена Питагоре, Буде и Конфучија, а то време је било пре два и по миленијума!⁴ У то исто време су живели и јеврејски пророци, па се може рећи да су тада створене, или формулисане, идеје које су произвеле вредносне системе, друштвене покрете и цивилизације које и данас постоје, као одређени погледи на свет и као извор смисла живота кроз генерације, али и као цемент, или малтер, цивилизација које су засноване на њима. То су биле идеје које су обликовале свет у коме ми данас живимо.

Оно што је, можда, произвело довољно снажан изазов овим идејама – које су сасвим успешно и елегантно инкорпорисале знање о вештинама да се допустиви циљеви заиста и остваре, уз темпо живота који је био спорији, али зато удобнији – нису биле нове друштвене и хуманистичке науке, већ природне науке. Оне су почеле успешно да мењају свет. Револуције произведене као резултат интелектуалних акробација у друштвеним и хуманистичким наукама, за које се сада не види да су заиста произвеле прогрес којим су друштвене и хуманистичке науке постале опсесивно оптерећене у пројекту просветитељства, јесу људски живот мењале на један конфузан начин, без поштовања стварности живота конкретних

⁴ Тако се на пример може тумачити Јасперс (у делу *О узроку и циљу историје* [Vom Ursprung und Ziel der Geschichte, 1949]), а може се експлицитно наћи у књизи Х. Б. Паркса (Henry Bamford Parkes), *Gods and Men: The Origins of Western Culture*, 1959, 71.

људи (напротив, људи су били само предмет на коме је испробавана примена тих идеја, просто мењањем појмова о томе шта се броји као вредно и допустиво), и мењале су га само привремено. Остаје наравно питање да ли је ова „хуманистичка“ појмовна нестабилност допринела, или чак била услов, за тако снажну појаву оних наука које зовемо природним наукама, да ли би оне без тога могле да се одвоје и еманципују од своје строго инструменталне функције у улогу силе која производи свет, губећи тако своју невиност у виду вредносне неутралности, стичући успут моћ да мењају свет?

Јер то је оно што, ако пажљиво погледамо, можемо да видимо у наше време: природне науке су се отргле од своје пуке инструменталности и постале су нова независна сила која мења свет. И ту се суочавамо са проблемом: та позиција је неуверљива, неодржива, опасна и недопустива. Идеје са којима баратају природне науке, ма колико биле успешне у задовољењу оне најискреније интелектуалне радозналости за то како функционише свет, јесу недовољне за ту сврху – оне дају само део одговора на то питање, онај о томе како функционише природа. Остатак света, онај његов део који није природа (и, по претпоставци, не може на њу да се редукује) остаје изван фокуса (али је предмет инструменталне обраде коју, као последицу, даје веома брз развој природних наука).

Природа је важна, у њој је заложена каузалност која детерминише највећи део стварности. Она својим параметрима (време, простор, природни закони) одређује скоро целокупну стварност, остављајући за слободу само асимптотски простор за *финализацију* света – а ту су параметри кардинално различити: вредности, могућности, пројекције, планови, одлуке, рад, укратко живот као пројекат који се не своди на биолошке и друге природне процесе). Природни детерминизам, осим што заиста пружа највећи могући комфор у квалитету своје методе приступа стварности (објашњивост, предвидивост, извесност), комфор који, кад се са њим суочимо, има тенденцију да постане неодољив и произведе жељу и фиктивну потребу да се цео свет *објасни* на тај најелегантнији и конкулизиван, *природан*, начин, има и један, чини се, религиозан вид: ако је свет један, а то је услов његове објашњивости, онда и „природни“ тип узрока – ефицијентни узроци – треба да буде коначно прихватљив као једини који се прихвата, што повлачи негирање свих других узрока. Ова практичка супротстављеност природног детерминизма, као јединог валидирајућег услова објашњења било чега у

свету, и (искрене, или очајничке) заинтересованости за све оно до чега нам је стало и што држимо за вредно зато што нам није наметнуто нужношћу већ је продукт делатности која није била *толико* (тј. тотално) детерминисана да учини да би неуспех био немогућ – та супротстављеност је доспела у веома опасну позицију игнорисања и негирања. И то је вероватно главни проблем са којим се суочава савремени свет: натурализација вредности, разарање дистинкције између чињеница и вредности и производња привида да је и супротни процес такође могућ и, по претпоставци такође и нужан, наиме „морализација“ природе. Свет и природа су једно, нема разлике⁵. Нема других узрока осим ефицијентних. Не само да све мора бити објашњиво, него све мора бити узрочно објашњиво, и објашњено. Имамо редуцију разумевања на објашњење, одлучивања (укључујући и оно сложено, па и архетипско колективно одлучивање) на закључивање, редуцију аскрипције на дескрипцију, финалних узрока на ефицијентне узроке, слободе на детерминизам. Овај поглед на свет је подупрт, и делимично поткрепљен изузетно снажним развојем природних наука у последња три века и, посебно, све већом улогом технологије засноване на тим наукама у одређењу свих, и важних и неважних, параметара живота. Истовремено, друштвене науке су се замрзле у легури схоластицизма, апологетике и критизерства, све на основу појмовне схеме која, чини се, не узима у обзир оно што би морало да се узме у обзир – стварност, и место живота у њој.

***

Покушаћу да ово образложим и илуструјем кроз анализу основних појмова са којима се овде суочавамо: појмова науке, природе, слободе, и, посебно, разлике у предмету природних и друштвених и хуманистичких наука. Моја теза ће бити да, поред осталих познатих грехова друштвених и хуманистичких наука, дискрепанца у њиховом развоју у поређењу

⁵ То се уклапа у општи монофизитски тренд који влада савременим светом – да се разлике негирају чим се уоче. Тај тренд може објаснити наркотичну привлачност религија и доктрина које инсистирају на једноставности (ислам) или редуцију различитих обичаја и обичајних установа на исто (хомосексуални бракови), као и снажну потребу за јединственим, монолитним, идеолошким тумачењем вредности и вредносних опредељења у политици (демократија). Све мора да буде „једно“, ако није онда изазива нервозу и захтева напор да се призна и прихвати. Тај порив је суштински религиозне природе и производи огромне количине најразличитијих облика нетолеранције.

са природним наукама производи једну специфичну врсту проблема која друштвеним и хуманистичким наукама даје и статус и задатак за који ми се чини да је изузетно важан, задатак који је важан и за природне науке, али је важан пре свега за човечанство. Да би оно чиме се природне науке баве, као и оне саме, добило потврду своје важности потребне су друштвене и хуманистичке науке. Оне нису само хронолошки старије (мада је питање да ли је то тачно) него су старије аксиолошки, старије су цивилизацијски и морално. Од онога до чега оне дођу као одговор на своја питања зависиће много тога, зависиће и коначни статус природних наука, али и укупна вредност живота, појединачног и укупног.

Може се почети са ултраминималном дефиницијом полазне тачке у науци: наука би требало да се односи на неку *стварност (начело реалности)*, односно да има свој стварни предмет истраживања, да је тај део стварности којим се наука бави *важан (начело релеванције)* и да начин на који се наука односи према свом предмету буде *уверљив (начело плаузибилности)*. *Стварност, важност и уверљивост* одражавају три кључна аспекта науке: онтолошки, аксиолошки и епистемолошки.

Којом стварношћу се баве данашње друштвене науке? Често је то само производња *апстрактног, „мртвог“, знања* које се, иако изгледа као стварно знање, не односи ни на какву стварност и зато нема никакву могућу примену. Ако и постоји ту нека стварност на коју се реферише на *теоријски* начин, тј. експланаторно, а не тек само дескриптивно – нека стварност која није само замишљена, или измишљена, већ је стварни предмет покушаја објашњења – то је често нека стварност од пре двеста и више година. Степен апстрактности који често срећемо у друштвеним наукама може бити само индикатор да нема стварносне референце, или да није задовољен услов релеванције – и онда услов уверљивости, и када постоји, а често не само да постоји него иде до перфекције, иде узпразно. Оно што изгледа уверљиво заправо је само привлачно. Али ако нема стварности, или важности, онда имамо посла само са предавањем неодољивости бескрајно привлачних фантазија. Међутим неодољивост не може да замени ни релеванцију ни стварност – али може да конзумира огромну енергију у производњу празних схема које су директно и индиректно штетне. Директно, јер заводе на путеве који не воде нигде, индиректно јер потискују стварна и релевантна истраживања као „досадна“ и „небитна“, или као „општа места“.

Пандан овоме у природним наукама је „инстант“ знање, знање за једну употребу, какво је често случај код *нарушеног знања*. Оно такође не задовољава услове да буде научно знање, пре свега јер није опште знање, независно од своје *ad hoc* употребе. Свако знање је за неку сврху, и успешност у његовој примени је *prima facie* „добра“ (у смислу у коме је отров који успешно трује „добар отров“), што значи да је свако знање корисно. Објашњења дају опис каузалног односа између узрока и последица, а његова примена представља интерпретацију неког узрока као могућег средства и последице као евентуалног циља који се може поставити. Ово је схема која важи и за парцијално и за универзално знање. Али право знање је универзално и дугорочно, у њему се његова корисност не спецификује унапред и не завршава у томе да се описује средство за неки одређени циљ (опис неке појединачне каузалне везе) већ описује везу једне врсте узрока са његовим могућим последицама. Корисност таквог, општег, знања је много и многоструко већа од користи инстант знања. Пошто се до знања долази тешко, тај процес је спор и скуп, то би био вид расипништва ако би се корисност сваког знања исцрпљивала и завршавала на некој одређеној конкретной сврси. То би било у супротности и са начином на који функционише искуство. Оно се не завршава на пуком памћењу о томе шта је у конкретной ситуацији урађено, већ се успоставља као способност да се неки случај подведе, супсумира, под неко опште правило. Знање се и састоји у томе да се увиди прецизна граница те општости – докле неко правило важи и где престаје да важи. Тај увид омогућава да се памћење о томе шта се десило у некој одређеној ситуацији истинито и прецизно пренесе на неку другу ситуацију, али и да се не покушава пренети на неку трећу, можда сличну, али ипак различиту ситуацију у којој та правилност не важи (него важи нека друга, до које се такође може доћи, али неким другим знањем). У практичком смислу знање се односи на то који узроци представљају средства за које циљеве, а то значи из којих узрока настају одређене последице.

За разлику од последица које долазе нужно из својих узрока, циљеви се постављају слободно, могу да се и не поставе (било да се уместо њих поставе неки други циљеви било да се уопште не поставе). То отвара простор за нешто што у природи (због нужности по којој функционишу природни закони) не постоји – одговорност. Постављање неких циљева искључује постављање других циљева, који зато морају да се жртвују. По-

што циљеви, за разлику од последица, представљају *вредности*, није свеједно који се циљеви постављају, и то испоставља одговорност за циљеве. Али та одговорност није ствар знања већ одлуке, иако одлуке у свом квалитету зависе од знања – није рационално постављати лошије циљеве, ако се могу поставити бољи (у скупу једнако остваривих циљева). Али остваривост је нова димензија, која одговорност чини још сложенијом: да би се циљ остварио није довољно *знати* који узрок (као потенцијално средство) води којој последици (као евентуалном циљу), већ је неопходно и *одлучити* се на употребу тог средства. Сама одлука није довољна, примена средства за производњу циља повлачи *делатност*, и ту се суочавамо са могућношћу да, и без одустајања, што је такође могуће, та делатност буде *неуспешна*. То су две врсте одговорности: одговорност за постављени циљ (за избор) и одговорност за његову реализацију, што значи за делатност на стварној примени средстава за његову реализацију, за шта је по правилу потребно ново знање (није довољно само знати која последица произлази из ког узрока већ и како узроке, односно средства, ефикасно поређати у времену тако да то знање буде ефективно). Одговорност за ефикасност се суштински разликује од одговорности за избор.⁶

За нас је ова разлика између различитих врста одговорности директно релевантна, јер различити типови науке повлаче различиту врсту одговорности. Разлика у врсти одговорности у различитим типовима науке произлази пре свега из њихове усмерености на различите циљеве.

⁶ Одговорност за средства је строго инструментална, и она у потпуности зависи од знања (да се зна који је отров стварно бољи, ако је тровање циљ). Одговорност за избор је међутим сложена. Она може бити просто одговорност за избор „бољег“ циља, оног циља чије ће остварење донети више среће од остварења других остваривих циљева. То је домен легитимне слободе, у коме има пуно простора за избор и за „самоодређење“ (у складу са самоперцепцијом, личном и колективном). Али то може бити и морална одговорност – одговорност за само постављање циљева, за њихову допустивост (морално недопустиви циљеви се *могу постављати* једнако као и недопустиви). Има још један ниво одговорности, који претходи свему: одговорност да се озбиљно мисли. Он повлачи да се не покушавају поставити циљеви који се не могу остварити. Такви циљеви се могу *желети*, али се не могу хтети (у складу са Кантовим *принципом рационалности*: да је немогуће хтети неки циљ а не хтети за тај циљ неопходно средство). В. В. Кант, IV 417 (наш превод: *Заснивање метафизике морала*, БИГЗ Београд, 1981, стр. 57. В. такође моје текстове „Желети и хтети“ и „Вредновање и тумачење“ (доступно на интернету).

У природним наукама се истражује природа света, начин на који свет функционише, шта из чега произлази, који узроци дају које последице. Непосредна сврха тих истраживања јесте, или би требало да јесте, задовољење интелектуалне радозналости, мада се у ову радозналост може уклопити и испитивање граница могућег, па било да се ради о стицању знања шта је све могуће да се деси или пак шта је све могуће да се одлучи учинити. Знање до кога се тако дође је инструментално и техничко – да се зна која средства воде ком циљу, и како нешто направити (знање *know-how*: како направити добар мост, добар лек или добар отров), то је знање које даје природна наука, и одговорност која се ту успоставља је инструментална, одговорност за „добру“, тј. ефикасну примену тог знања. Али овде се појављује једна двострукост – одговорност за примену знања се не односи на процес прибављања знања. Одговорност научника је пре свега одговорност према истини, што у практичном смислу, на плану стварне и одређене научне заинтересованости значи одговорност за научну, односно интелектуалну, искреност у задовољењу научне радозналости за стварно стање функционисања света у делу који покрива та заинтересованост. Иако су обе одговорности, и према истини и према ефикасности, покривене врлином *солидности*, ипак је та одговорност лоцирана и дистрибуисана различито: научник је одговоран за солидност научних резултата, а техничар, инжењер, за ефикасност њихове примене. Ниједна од ове две врсте одговорности није морална одговорност.⁷

Сасвим је различита врста знања потребна да се од-

⁷ Истина јесте морална вредност, али у једном објективном и од слободе одлучивања независном смислу, што научникову одговорност своди на дужност да не лаже, а то је једна веома компликована дужност која укључује и дужност да се не краде (на пример кроз плагијат), али такође и да се не заташкавају и не крију научни резултати (из разлога који могу бити веома различити – од користољубља до узурпирања овлашћења на спречавање разних ризика). Сви ови морални параметри не доводе, међутим, у питање чињеницу да је наука начелно вредносно и морално неутрална. Она то лако постиже ако поштује и следи управо захтев истинољубивости који налаже да се у ономе што се каже јасно развоји шта је, са једне стране, емпиријски суд (или нека дедукција у скупу таквих судова) а шта је ауторов вредносни исказ. Научник није пророк, а ни политичар, и његов посао може само да буде угрожен ако је сувише изложен јавности – ни начело плаузибилности, а поготово начело релеванције (да се и не говори о начелу реалности) се неће лако успоставити без озбиљности, стрпљења и посвећености која искључује изложеност научног рада сумњичавој и за истину незаинтересованој сујетној јавности. О овоме више в. М. Weber, "Der Sinn der 'Wertfreiheit' der soziologischen und oekonomischen Wissenschaften" (1917) и "Wissenschaft als Beruf" (1919), доступно у разним преводима.

реди шта се заиста хоће у оквиру онога што се може хтети (са параметрима цене, приуштивости, потребе, атрактивности, амбиције, храбрости). Али ту ће се у позадини појавити и питање не само о томе шта смемо да се усудимо да хоћемо, већ шта *не треба*⁸ да хоћемо, ма колико *могли* то заиста и учинити, и ма колико можда интензивно желели. За ово је потребна различита врста знања које би требало да пружи друштвене науке.

Знање до кога се долази у природним наукама служи владању над природом (помоћу знања о узрочној мрежи стварности, преко научних објашњења релевантних тачака те мреже), док знање које је садржај друштвених наука служи сасвим другачијој сврси: њиме треба да се постигне самоконтрола и владање над собом (па било да су у питању појединци или колективи), у суштини то знање служи за ограничење оне дивље слободе коју имамо да своје емпиријско знање о томе шта је уопште могуће употребимо за било шта што нам се допадне. Али то се дешава у свету који не може да се редукује на пуку природу, већ представља контекст живота као делатности постављања циљева и покушавања њихове реализације. Циљеви се постављају мултидимензионално, избором између ривалских алтернатива, заједно са другим људима, у присуству других, и поред других). Овај део стварности света је производ каузалне моћи слободе, и знање у оним наукама које не спадају у природне науке испитује управо то, природу, границе и артикулацију слободе. *Артикулација слободе* је увек била највећи и најтежи проблем, и знање које се бави том артикулацијом има сва својства која одражавају ову тежину. Зато се до мудрости долази теже него до ефикасности и успешности.

Може се закључити да поред свих осталих разлика које постоје између природних и друштвених и хуманистичких наука један момент изгледа посебно важан, и важно је да се нагласи: друштвене науке, које се баве циљевима и њиховим вредностима, радикално заостају за природним наукама, које се баве средствима за циљеве који се могу поставити (али на питање које циљеве треба поставити природне науке не могу одговорити).

⁸ То показује да је морал једно *рестриктивно*, тј. негативно, вредносно мерило – тим се мерилем само забрањује оно што је (морално) недопустиво, остављајући људској легитимној слободи да се потруди око *позитивних* вредности, вредности среће и благостања. Срећа и благостање нису моралне вредности, њихово постојање зависи од потпуно ванморалних фактора као што су знање, амбиција, храброст, упорност, дугорочна акумулација постигнућа, од којих зависи успешност уложеног рада на остварењу било ког циља.

Ова *дискрепанца* је један од најважнијих проблема са којима се суочава савремени свет. Наиме, природне науке су нас оспособиле да задовољимо много тога што се, често неодољиво, жели, док друштвене науке заостају у образложењу критерија који треба да нам помогну да разлучимо шта је у домену могућег заиста (стварно и дугорочно) добро и исправно, а шта пак у том домену, ма колико било могуће и уз то још неодољиво, треба да буде *недопустиво*. То је посебно проблем код нових врста поступака којих, макар и да су се могли напротивечно замислити (али често заправо нису), у прошлости није било, јер се нису могли реализовати.

Ако се у домену слободе пође од оног принципа за који изгледа да једини обезбеђује моралну исправност, али и коначну ефикасност и продуктивност нашег укупног поступања: да *ништа не треба забранити осим оног што се*, на основу довољно добрих разлога, *мора забранити (принцип једнаке слободе за све*, која домен и инвентар постигнућа оставља иницијативи и амбицији нас као слободних бића заинтересованих за себе и своје вредности), онда ћемо се суочити са тим да треба дозволити *све што се може дозволити*, без предрасуда према ономе што је ново.

Али где је та демаркациона линија? Ту природне науке у принципу не могу помоћи, а друштвене науке, које би требало да могу, заправо такође не могу. *И немојмо се заваравати да нам чињеница да природне науке не могу оно што не могу ту уопште може помоћи*. Напротив, пошто је свако знање за неку корист, а корист је по претпоставци *prima facie* добра, десиће се оно што се и дешава: да се све што је могуће узима за оправдано, просто на основу чињенице да је могуће. Ја сам у Америци у свакој генерацији са којом сам радио курс из Компјутерске етике имао студенте који су одобравали хакере и њихову производњу компјутерских вируса на основу „природног“ аргумента да они не чине ништа што није већ уграђено у структуру стварности коју је створио Бог: да Бог није хтео да постоје вируси не би створио *могућност* да они постоје – свет се састоји од фиксног скупа *могућности*, и оне су све ту једна поред друге, равноправно. Немојмо се заваравати да је ово пуко религијско питање – питање је много дубље: ако нема доброг разлога да се нешто забрани и не допусти, *а могуће је*, и притом је још јефтино, и уз то неодољиво – како одолети? Са друге стране: како *знамо* да могућност да се нешто уради не повлачи аутоматски

да је и добро да се то уради, поготово *ако се то*, по претпоставци, *интензивно жели*? Чему служи могућност, ако не треба да се реализује?

На пример квалитет компјутерских програма на основу којих се може направити компјутерски вирус може бити врхунски, такви програми заиста имају право да се назову *изврсним* – па се можемо суочити и са оваквом „моралном“ (или псеудоморалном) дилемом: програмер може, пошто је „етички преосетљив“ и не жели да понесе одговорност за зло које може настати из *употребе* деструктивног програма, да одлучи да не направи вирус већ да само – у научном часопису – објави *научни* чланак о томе како се то може урадити, да објави његов „програм“. Ако неко други одлучи да направи вирус онда је то његова ствар. Да ли је ово компромис између, да тако кажем, „божијег фатализма“ – све могућности су равноправне, нема разлике између добра и зла – и задовољења „научне одговорности“ за истину, уз измицање од одговорности за оно што настаје када се змија пусти из кошаре? На крају крајева каква је разлика између овог примера и примера са намерно произведеним глувонемим дететом, из жеље да наше дете буде исто као и ми, његови родитељи, којима се десило да су глувонемии?⁹ А то је такође омогућено развојем науке, природне науке. Да ли друштвена наука треба да се ту „не меша“? Да прогласи да то не спада у домен онога што је за њу релевантно? Али, не лези враже, друштвене науке се *de facto* и те како мешају – неодговорним теоретисањем, апологијом или чак проповедањем теоријских, или квазитеоријских схема, теорема и идеологема које често индукују најразличитије неспоразуме и тешко премостиве препреке за рационалну дискусију о најважнијим ставкама смисла и вредности живота. Да се не говори о томе да се квалитет знања, хијерархија вредности, релеванција, па и сама плаузибилност, често радикално ставља у питање; и док имамо све прецизнији увид у то како свет функционише каузално (мада је то још далеко од неког савршеног знања), истовремено имамо очигледну неизвесност и често тоталну произвољност у самој конституцији истине.

И ту смо дошли до онога што је, чини ми се, главни проблем у друштвеним, а можда донекле и у хуманистичким наукама (где је тога мање или је мање непримерено) – главни проблем је *схоластика*, схоластицизам као покриће за ендем-

⁹ В. мој текст „Наука и стварност“, у књизи *Идеја филозофског факултета и савремени универзитет*, Пале, 2018, стр. 60.

ски лош квалитет научног рада и још лошији квалитет научних резултата у друштвеним наукама. Догматизам је природни израз схоластицизма, он омогућава и олакшава да се просто одустане од оних питања за која нема одговора, што заправо значи од свих оних питања на које није лако наћи одговоре. А то даље значи од већине најважнијих питања. То има две погубне практичке последице – пермисивизам (допуштење да се ради све што нам се допада) или, често и такође раширено, једно опште одбацивање свега новог, свега што мења уобичајену и од раније прихваћену (идиличну) слику света и што уноси конфузију у општеприхваћена веровања и потенцијални морални или неки други ризик за успостављене схеме живота. Резултат је да друштвене науке не дају одговоре на она питања која су важна, него се баве скупом „теоријских“ питања за која се узима да су довољно „узвишена“ да их „понизе“. Шта је то?

Заиста, чему служе друштвене науке? Да препричавају шта је рекао неко на другом крају света, да се у „изврсном“ научном чланку „покрије“ целокупна литература или што већи део литературе о теми рада, процес који личи на циркуларно кретање међусобног препричавања (и цитирања) за које често није јасно на коју појаву у стварности се односи, а ако се и односи зашто је то одношење релевантно и чему служи? Сматра се да је важније цитирати неког потпуно непознатог него рећи нешто сувисло о теми о којој научник у трци за „бодове“ пише.

И заиста, има се утисак, или ја бар имам такав утисак, да је оно што највише карактерише друштвене науке изразит *дефицит идеја*, недостатак елементарних компоненти и параметара који би омогућили да се оно што се, често неуверљиво, перципира као „теорија“ може уклопити у неку *парадигму*. Постоје, очигледно, идеолошке, политичке, па и друштвене, обичајне и друге парадигме, али се чини да нема неке стварне *научне парадигме* у наукама које се баве друштвом и друштвеним аспектима живота. Имамо, да тако кажем, *кризу одсуства парадигме*. (Упоредите, на пример, стање у неурологији, једној веома младој науци, или било којој другој сличној области биологије, са рецимо социологијом или политикологијом, или чак са економијом).

Зар није очигледно да у овим наукама нема фокуса, и нема плаузибилности, нема тежишне тачке неке стварне парадигме? О каквом задовољењу интелектуалне и научне радозналости се онда овде ради, који дубљи увид у структуру света и начине његовог функционисања се ту стиче, који инвен-

тар суштинâ релевантних процеса, чињеница и вредности се ту може наћи, о каквим открићима нових или продубљивању старих знања може бити речи? У најбољем случају ради се или о парцијалној дескрипцији неке појаве или о једнократном рецепту да се нешто „уради“ или одлучи, али зато имамо бескрајно понављање већ познатих научних теорема, њихово стално изнова легитимисање, у суштини један схоластички приступ: легитимисање специфичног знања (или скупа веровања) кроз процес *поновљеног истраживања и поновљеног долажења до истих закључака*.

Тако да могу да кажем да делим песимизам који провејава кроз позив за овај скуп.

***

Поновићу овде у закључку оно што сам већ износио и раније, усмено и писано, више пута. Ово су општи проблеми са којима се суочавају друштвене науке. На њих се онда наслањају сви они други много видљивији проблеми – *сиромаштво, корупција* (која природно иде уз сиромаштво), *наслеђене предрасуде* (доктринарне или социјалне), *затвореност, непрецизни, лоши и често контрапродуктивни критеријуми евалуације* научника и научних резултата, *важећи системи подразумевања и успостављених очекивања* (често у облику стечених права за које више нема видљивог разлога постојања), *скрибоманија, имитација општих схема* без удубљивања у конкретне проблеме или релевантне специфичности тих проблема, *нетраспарентност, осећај неважности* (који, на различит начин, деле сами научници са онима који би потенцијално могли да користе њихова знања), *незаинтересованост* (не само за туђе него и за своје резултате), *резигнација, некритичко и механичко преузимање туђих вредности* паралелно са бежањем од прихватања критеријума вредновања који стоје у основи тих вредности (тј. *неприхватање светских стандарда*), *одсуство адекватне контроле и фокуса на истраживачке циљеве* (због чега много тога што се започиње остаје незавршено, док се истовремено много тога непотребно понавља или ради паралелно, или стално изнова започиње), *низак ниво квалитета* постигнутих резултата, *затвореност и страх од конкуренције и суочавања са све-*

том, гломазна и из неког другог времена, времена које више не постоји осим кроз рђаве видове свог наследства, структура, организација и мрежа научних установа, итд. И све то у контексту опште друштвене резигнације и свеprisутне анархоидне несистематичности, одсуства базе података о научницима и научним резултатима, одсуства јасне дистинкције између основних и примењених наука, непостојања прецизне хијерархије циљева са јасно одређеним приоритетима и предвиђеним начинима реализације (укључујући и рокове), одсуство квалитетних и поузданих критеријума вредновања коначне релеванције тога што се ради (таквих критерија који би били у стању да сачувају постојеће вредности, али и успоставе мост према новим научним садржајима и новим парадигмама).

Када се све то поређа, изгледа да је оно што је потребно једно темељно преиспитивање самих темеља укупне научне делатности, укључујући и онај њен део који је органски повезан са образовањем (*високо школство*, које не само да би требало да је, него и јесте интегрални део науке, једнако као што је и део укупног школског система). *Да ли је величина и гломазност тог задатка можда главна препрека да се нешто заиста уради да се ово стање поправи или почне поправљати?*

ЛИТЕРАТУРА

- Babić, Jovan. (2011). Vrednovanje i tumačenje. *Theoria*, 54 (4): 5–16.
- Babić, Jovan. (2010). Želeti i hteti. U: Branko Ćorić (Ur.), *Sistem vrednosti i psihijatrija* (str. 13–17). Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Бабић, Јован. (2019). Чему све служи универзитет? У: *Национални идентитет и болоњска концепција универзитета* (стр. 103–111). Пале: Филозофски факултет, Универзитет у Источном Сарајеву.
- Бабић, Јован. (2018). Наука и стварност. У: *Идеја филозофског факултета и савремени универзитет* (57–62). Пале: Филозофски факултет, Универзитет у Источном Сарајеву.
- Izrael, Mark, Hej, Ijan. (2012). *Etika istraživanja u društvenim naukama*. Beograd: Službeni glasnik.
- Jaspers, Karl. (1949). *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte*. Zürich: Artemis-Verlag.
- Kant, Imanuel. (1981). *Zasnivanje metafizike morala*. Beograd: BIGZ.
- Parkes, Henry Bamford. (1959). *Gods and Men: The Origins of Western Culture*. New York: Alfred A. Knopf.

Jovan Babić

ETHICS IN SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES

Abstract

In addition to everything else, the modern world is also characterised by a huge discrepancy. It concerns the status and role of social sciences in the overall life of people in the world. While on the one hand, we perceive a huge progress in technology, as well as in natural sciences on which such technology is based on, on the other hand we witness a spiritual and civilizational crisis which manifests as a general scarcity of the ideas which could serve as the basis for sustainable and morally acceptable values and criteria. In the last two centuries, natural sciences have created the foundation for an unprecedented progress in taming the nature and expanding human freedoms when it comes to tools for the attainment of previously unreachable goals. However, examination of nature, structure, as well as validity of these goals is not a subject of natural, but rather of social sciences, and these lag far behind the galloping technology which often renders current civilizational and ethical standards inapplicable and/or inadequate.

There are a couple of reasons for such condition. The greatest and most important of them is a certain scholastic inertia which drives social sciences towards recycling certain pieces of research, long exhausted, and many of these gain no real results. Scholasticism drastically narrows down the domain of what is being perceived as an appropriate and welcome, even legitimate research subject. The next reason for this situation is the easiness of utilisation of social sciences for the creation and justification of utopian ideas and of the ideologies based on them, which offer the false promise of a shortcut to happiness and satisfaction. This partially parasitize on the fact that the criteria for plausibility and relevance

in social sciences are hard to establish precisely and in a timely manner. It sometimes takes very long time to identify what is really relevant in them, and what is not. In the meantime, social sciences may easily serve for various apologetic purposes.

However, all this cannot diminish their importance, as in the overall scheme of things, social sciences deal with something which is ultimately more important than what natural sciences deal with: goals. While natural sciences, in their attempts to explain causalities of the world, engage in research of nature and structure of resources for undefined goals, social sciences actually deal with these very goals and their potential justifications. This requires a much more complex concept of time and inclusion of different theoretical principles and contents than those that comfortably delimit research to finding and mapping causes in explaining phenomena: the introduction of final goals and theoretically quite risky parameters for articulation of potential value criteria. This risk is immediately evident in the social sciences' imperative of impartiality and objectivity in researching what is essentially the matter of interest, i.e. the goals we care for, or we should care for. Here is perhaps where the main problem lies when it comes to social sciences: when we need to cross what we care for with what we should care for – while still maintaining the position that this is all a matter of liberty, rather than of values and facts. This crossroad of real, the causality of which is ever thoroughly explained by natural sciences, and possible, which is ever elusive, just like horizon, and can usually be attained only with major efforts, is the location of ethical analysis of social sciences and humanities.

Keywords: ethics, ethical analysis, natural sciences, social sciences and humanities

АЛЕКСАНДАР КОСТИЋ

Лабораторија за експерименталну психологију

Филозофски факултет

Универзитет у Београду

Српска академија наука и уметности

akostic@f.bg.ac.rs

Вредновања научног рада у друштвеним и хуманистичким наукама

Апстракт

Вредновање научног рада у друштвеним и хуманистичким наукама у великој мери је условљено природом ових наука, тачније, њиховом методологијом и начином интерпретације добијених налаза. У не малом броју случајева друштвене и хуманистичке науке не задовољавају критеријуме које срећемо у природним наукама, као што су генерализација, репликабилност, предикција и фалсификабилност.

С друге стране, распон области и метода друштвених и хуманистичких наука је изузетно широк и разноврстан. У оквиру појединих друштвених наука могуће је уочити приступе чији се резултати дискутују математичким и статистичким апаратом и у том смислу се не разликују од природних наука (нпр. истраживања у економетрији и експерименталној психологији), до разматрања која би тешко могла да задовоље наведене критеријуме научног истраживања (нпр. поједини приступи у филозофији и антропологији).

Имајући у виду наведене карактеристике дела друштвених и хуманистичких наука, поставља се питање критеријума на основу којих се производ у овим наукама прихвата или одбацује, о чему се у свету воде озбиљне расправе, још увек без јасног консензуса. Када је реч о Србији, додатни проблем је у томе што су научне заједнице у овим областима по правилу мале и што је већина радова писана на српском језику, што онемогућава страну рецензију. Најзад, део проблема којима се ове науке баве је уско локаног карактера, али по правилу од изузетног културног и идентитетског значаја.

Један од начина да се превазиђу наведени проблеми могао би да буде увођење међународне рецензије, што подразумева да би радови требало да буду написани на енглеском језику. Многе друштвене и хуманистичке науке, нпр. филозофија и психологија, могле би да задовоље овај услов. Тиме би научна продукција у друштвеним и хуманистичким наукама у Србији добила релевантне увиде о квалитету и шире прихваћеним критеријумима вредновања у појединим областима, не улазећи у то да ли су они упоредиви са критеријумима у природним наукама. Међутим, за део продукције који се односи на проблеме локалног карактера мала је вероватноћа да би могао да буде објављен у престижним међународним часописима. Њихово вредновање би остало ограничено на домаћу рецензију која би морала, уколико је то могуће, да установи строже стандарде.

Кључне речи: друштвене и хуманистичке науке, вредновање, рецензија

Налазимо се у времену цивилизацијских превирања у коме су друштвене и хуманистичке науке потребније но икад, али и у времену у коме су оне маргинализоване у мери у којој су њихови учинци занемарени, а неретко и свесно игнорисани. Друштвене науке нам дају увид у локална и глобална економска, демографска, социјална, политичка и друга друштвена кретања, али и дијагнозу стања и пројекцију могућих праваца развоја. Истовремено, оне су и критика постојећег стања, извор виђења који указује на могуће грешке и странпутице, али и на могућа решења.

С друге стране, хуманистичке науке утемељују наше колективно памћење, региструјући и интерпретирајући догађаје из прошлости, указују на корене стања и кретања у овом времену, оне су те које исписују странице о језику, култури, цивилизацији, о далекој прошлости и без њих разумевање времена у коме живимо не би било могуће. Истовремено, оне су темељ како личног, тако и колективног идентитета. И можда се баш у наведеним карактеристикама друштвених и хуманистичких наука крију разлози њихове маргинализације и релативизације, а неретко и свесног искривљавања и фалсификовања налаза до којих долазе.

Друштвеним и хуманистичким наукама се неретко негира статус наука, доводи се у питање поузданост и проверљивост њихових налаза. Разлоге ових критика треба тражити у неколико, наоко неповезаних разлога. Са једне стране, друштвене и хуманистичке науке представљају широк спектар различитих дисциплина које се разликују не само по предмету истраживања већ и по методама, стандардима и начину објављивања. И док су у природним наукама, без обзира на предмет истраживања, у већини случајева јасно постављени критеријуми који укључују могућност понављања, генерабилност, предиктивност и фалсификабилност добијених налаза, у друштвеним и хуманистичким наукама ови критеријуми најчешће нису и не могу бити задовољени. Налази у природним наукама по правилу почивају на квантификацији феномена који се истражује и примени математичког и статистичког апарата, али и захтевом за унутрашњом конзистентношћу која мора бити компатибилна са осталим налазима у датој области, чиме је омогућено испуњавање претходно поменутих захтева.

Истини за вољу, у широком спектру друштвених и хуманистичких наука постоје области које испуњавају ове захтеве, као што је то случај са економетријом, експерименталном психологијом, форензичком антропологијом, делом и социо-

логијом, лингвистиком и археологијом. Остаје, међутим, широко подручје истраживања у друштвеним и хуманистичким наукама у којима, као што је речено, ови услови нису и не могу да буду задовољени. И управо у тој чињеници, али не само у њој, треба тражити разлоге недоумица када је реч о статусу друштвених и хуманистичких наука и вредновању њихових резултата.

Поред наведених разлога, постоје и друге карактеристике које одвајају друштвене и хуманистичке науке од природних наука. Бивајући у великој мери идентитетске, предмет њихових истраживања је неретко локалног карактера, чиме је могућност објављивања у врхунским часописима из дате области у великој мери осујећен. Историја лозничког краја у XIX веку, на пример, од изузетног је значаја за српску историју, али је мала вероватноћа да би једно овакво истраживање било објављено у престижном међународном историјском часопису. Најзад, за разлику од природних наука, знатан део продукције у друштвеним и хуманистичким наукама објављује се у монографијама, зборницима или као поглавља у тематским публикацијама. Ова чињеница има озбиљне последице по библиометријски статус друштвених и хуманистичких наука, јер је у цитатним базама њихова продукција због тога потцењена.

Бивајући делом идентитетске и науке које разматрају друштвена питања у оквиру датих државних, националних и ужих заједница, налази друштвених и хуманистичких наука се у већем проценту објављују на локалним језицима, чиме постају недоступни широј научној заједници. Као што је својевремено латински био језик науке, данас је то енглески језик који је потиснуо остале светске језике као што су, на пример, француски, немачки и шпански. Подсетићу на пример из моје области. Први и дуго времена најугледнији психолошки часопис који је основао Вилхем Вунт седамдесетих година 19. века излазио је на немачком језику све до осамдесетих година прошлог века, када је почео да излази на енглеском под насловом *Psychological Research*.

Чињеница да је већи део продукције у друштвеним и хуманистичким наукама објављен на српском језику онемогућава њену видљивост у широј научној заједници, а самим тим и светским цитатним базама. Колико ми је познато, тренутно се на WoS-у налазе само три српска часописа из друштвених и хуманистичких наука.

Када је реч о престижним светским часописима у природним наукама, позитивну рецензију добија од 10% до 20%

приложених радова. Разлози за одбацивање или захтеви за ревизијом су јасно наведени и утемељени на чињеницама које су проверљиве. То је случај и са неким међународним часописима из друштвених и хуманистичких наука, али је присуство истраживача из Србије у овим часописима маргинално.

Имајући у виду наведене карактеристике и статус друштвених и хуманистичких наука, као кључни проблем намеће се питање рецензије научне продукције у овим областима. У разматрању проблема рецензије ограничићу се на стање у Србији, иако слични проблеми постоје и у другим срединама са далеко већом и престижнијом продукцијом. Један од кључних проблема друштвених и хуманистичких наука у Србији је непостојање традиције ригорозне и непристрасне рецензије. У великом броју случајева рецензија је формалност коју треба испунити, јер је то захтев који поставља часопис или издавач. И опет, у највећем броју случајева, рецензије су позитивне, а разлози оваквом стању су вишеструки. С једне стране, озбиљна и непристрасна рецензија захтева компетентног анонимног рецензента који ће темељно проучити приложени рад или публикацију, указати на њене добре стране, али и на њене недостатке, мањкавости, грешке, итд. Овакви стандарди најчешће нису присутни у рецензирању публикација и радова у домаћим часописима и монографијама. Негативна рецензија, иако ретка, доживљава се као непријатељски чин мотивисан личним разлозима, што понекад и јесте случај. С друге стране, научне заједнице у Србији су мале и анонимност рецензије скоро да није могућа. То је, уосталом, случај који није карактеристичан само за друштвене и хуманистичке науке нити се појављује као проблем само у Србији.

Посебну врсту притиска када је реч о рецензији у друштвеним и хуманистичким наукама, али не само када је о њима реч, представљају услови за реизборе и напредовања у научна и академска звања. Негативна рецензија онемогућава објављивање или доводи до његовог одлагања, што у неким случајевима има за последицу осујећење реизбора, а самим тим и губитак посла. Поменути услови довели су у различитим областима до инфлације радова ниског квалитета и пролиферације монографија чији је квалитет неретко сумњив. Другим речима, дошло је до повећања научне продукције, али и до драстичног пада квалитета. Институција рецензије која је ионако била више но либерална, постала је практично непостојећа, јер се нашла у пресеку интереса који нису строго научни.

Нагласимо и то да се последњих деценија у делу друштвених и хуманистичких наука појављује отклон од традиционалног разумевања шта је научни рад. Критеријуми постају флуидни, јер су сви дискурси наводно равноправни, појам „деконструкција“ најчешће постаје инструмент за негацију, али не и за утемељену критику постојећих знања и ставова, уз изражено одсуство јасних предлога како оно што је деконструисано поново конструисати на другачији начин, али у кључу који је разумљив и применљив, при чему је уочљива необавезност и неутемељеност изнетих ставова.

Сетимо се случаја Сокал с краја деведесетих година прошлог века. Алан Сокал, професор физике на њујоршком универзитету, поднео је часопису *Social Text*, који је један од водећих америчких часописа у области културе, усмерен на постмодерне студије културе, рад под насловом *Transgressing the Boundaries: Towards a Transformative Hermeneutics of Quantum Gravity* „Превазилажење граница: ка трансформативној херменеутици квантне гравитације“. Пошто је рад објављен, Сокал је обзнанио да је циљано написао бесмислен текст како би тестирао критеријуме објављивања радова који слове као научни, а који се објављују у појединим часописима из друштвених и хуманистичких наука. Пошто је обзнанио да је аутор свесно написаног и објављеног бесмисленог текста, у академским и научним круговима развила се жучна дебата која није предмет овог излагања. Остаје, међутим, чињеница да је један овакав рад могао да буде објављен у престижном часопису.

Најзад, поменимо и то да су друштвене и хуманистичке науке у већој мери подложне политичким и другим манипулацијама и да су неретко инструментализоване за потребе дневне политике, али и дугорочне перцепције одређених догађаја, процеса и личности. Сетимо се не малог броја историјских студија које су имале за циљ да покажу да је за избијање Првог светског рата крива Србија, да су за избијање Другог светског рата подједнако криви нацистичка Немачка и Совјетски Савез. За разлику од природних наука, друштвене и хуманистичке науке су у већој мери подложне контаминацији дневнополитичких потреба, мада ни неке од природних наука нису имуне на овај феномен. То за последицу може имати одбијање радова који излазе из маргина „политичке коректности“ и устаљеног и опште прихваћеног виђења и става, иако често дају тачнију и објективнију слику феномена који истражују.

Поменуте карактеристике су глобалног карактера и не односе се само на друштвене и хуманистичке науке у Србији.

Тренутно се воде озбиљне дискусије о статусу ових наука и изводе истраживања која треба на егзактан начин да утврде њихове специфичности и положај у односу на природне науке.

Наведени проблеми са којима се због своје природе срећу друштвене и хуманистичке науке често су уско повезани и неретко међусобно условљени. Како превазићи наведене проблеме у Србији који су, видели смо, у великој мери проблем друштвених и хуманистичких наука шире посматрано. По мом дубоком уверењу почетна тачка би требало да буде јасна и, где је то могуће, квантитативно изражена дијагноза стања.

1) *Компаративна студија у којој би се поредила научна политика, продукција и видљивост научних производа у друштвеним и хуманистичким наукама у Србији и осталим земљама*

Било би пожељно да се установи експертска група која би сачинила детаљни елаборат који би садржао поређење научне продукције у друштвеним и хуманистичким наукама у земљама у окружењу, земљама Источне Европе и водећим земљама када је реч о продукцији у овим наукама. Овај елаборат би требало, између осталог, да садржи следеће ставке:

а) Процент буџета који се одваја за науку и у оквиру њега проценат који се одваја за истраживања у друштвеним и хуманистичким наукама.

б) Природа пројеката у друштвеним и хуманистичким наукама, тј. да ли су у питању парцијални пројекти који обухватају изоловане проблеме или су у питању глобални стратешки и дугорочни пројекти са континуираним годишњим праћењем резултата и њиховим правцем ка постављеном коначном циљу и увид у утрошена средства.

в) Укупна научна продукција по истраживачу.

г) Однос броја истраживача и броја објављених радова у водећим светским часописима.

д) Институција рецензије у поменутих земљама.

Увид у ове податке дао би прецизнију слику одступања научне продукције у друштвеним и хуманистичким наукама у Србији и, што је од посебног значаја, указао би на параметре у којима та одступања постоје, које су њихове последице, али и на могуће начине њиховог кориговања.

На неопходност формирања оваквог елабората подстакла ме је евиденција некадашњег секретара у Министарству науке, професора Тибора Сабоа, који је својевремено на Филозофском факултету у Београду поставио питање зашто је научна продукција Чешке у престижним међународним архе-

олошким часописима дванаест пута већа од продукције у Србији.

2) Установљење ригорозне рецензије

Један од начина да се превазиђу проблеми са којима се срећу друштвене и хуманистичке науке у Србији је увођење ригорозне рецензије која ће бити лишена личних интереса и утицаја домаћих интересних група. Иако се овај захтев може чинити нереалним, он је изводљив. Начин да се ово постигне је обезбеђивање ширег круга рецензената, тачније, увођење иностране рецензије. Ово, међутим, подразумева да би радови морали да буду писани на енглеском језику или, у зависности од дисциплина, на неком од светских језика. У неким наукама као што су психологија, филозофија, поједине области економије, археологије и другим наукама то је могуће и пожељно, али је и повезано са додатним напорима, у почетним фазама вероватно и обиљем негативних рецензија. Али, из негативне рецензије се много тога може научити. Рецензент је посветио немали део свог времена да пажљиво проучи ваш рад, да укаже на његове недостатке који се могу отклонити, а понекад и на потпуно погрешан приступ, тачније, странпутицу којом сте у свом истраживању кренули. Темељне и непристрасне рецензије су драгоцене корективи у сваком истраживању и неодвојиви су део научног напретка.

Немали део налаза друштвених и хуманистичких наука је локалног карактера и локалног значаја иако је, као што је поменуто, често је од изузетног научног, али и идентитетског значаја. Оваква истраживања тешко би нашла пут до престижних међународних публикација и непристрасне и компетентне рецензије. У овом тренутку не видим како би се овај проблем решио на задовољавајући начин, сем апела на савест одређених научних заједница, што може звучати наивно – и вероватно јесте наивно.

Посматрано из шире перспективе, питање науке у Србији, а посебно питање положаја и вредновања резултата друштвених и хуманистичких наука је, по мом мишљењу, питање потребе државе за резултатима ових наука. С одговорношћу изражавам сумњу да су поменути резултати држави потребни, иако бих желео да нисам у праву. У пресеку наведених питања, али и парцијалних, а понекад и ширих проблема и интереса са којима се ове области срећу, назире се обриси дубљих локалних и глобалних политичких и геостратешких интереса, како у идентитетским наукама као што су историја, археологија, србистика, историја уметности, тако и у друштвеним

наукама које би требало да дају не само дијагнозу постојећег стања већ и предлоге могућих акција и њихових последица.

Ако је ова дијагноза тачна, онда питање вредновања резултата у друштвеним и хуманистичким наукама у строго научном смислу постаје ирелевантно, али је и даље актуелно, додуше у кључу који није везан за научни меритум. Мој песимизам би можда био донекле ублажен прихватањем раније поменутих тачака које се односе на темељну компаративну студију услова и продукције у овим областима у Србији и осталим земљама, примене њених резултата и увођења ваљане институције рецензије.

И на крају, можда је проблем вредновања у друштвеним и хуманистичким наукама дубљи но што би се дало наслутити из овог текста. Можда је он тек један од минорних симптома цивилизацијске транзиције у времену без јасних координата, у времену у коме се такорећи све релативизује. Стога се не треба чудити што се губе традиционални вредносни критеријуми научног рада, данас уочљиво одсутни у друштвеним и хуманистичким наукама.

Aleksandar Kostić

VALUING SCIENTIFIC WORK IN SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES

Abstract

Valuing of scientific efforts in social sciences and humanities is largely conditioned by the nature of these sciences, i.e. their methodology and the manner of interpretation of the gathered findings. In a substantial number of cases, social sciences and humanities fall short of the criteria we encounter in natural sciences, such as generalisation, replicability, prediction and falsifiability.

On the other hand, the range of fields and methods in social sciences and humanities is extremely wide and varied. Within certain social sciences, we identify approaches the results of which are interpreted by means of mathematical and statistical apparatuses, and in this sense, these do not differ greatly from natural sciences (e.g. research in econometrics and experimental psychology). On the other hand, we have interpretations which could hardly satisfy the criteria of scientific research (e.g. certain approaches to philosophy and anthropology).

Bearing in mind the aforementioned characteristics of the outputs of social sciences and humanities, the question put here concerns the criteria based on which products of these sciences are accepted or rejected, and this question

have been causing extensive arguments on the global level, still without a clear consensus being reached. When it comes to Serbia, an additional problem is that scientific communities are generally quite small, while the majority of papers are written in Serbian, which prevents them from being internationally reviewed. Finally, a part of the problems that these sciences deal with is narrowly local, yet, as a rule, extremely significant when it comes to culture and identity.

One of the ways to overcome the aforementioned issues could be the introduction of international reviewing process, which implies that papers need to be written in English. Many social sciences and humanities, e.g. philosophy and psychology, could fulfil this condition. In that way, Serbian scientific production in social sciences and humanities would get relevant insights in the quality and wide accepted criteria in certain fields, regardless of their comparability with the criteria used in natural sciences. However, for the part of the production concerning issues which are local in character, there is a small probability that they would be published in prestigious international journals. The valuing thereof would still be limited to national review which should, if possible, establish more strict standards.

Keywords: social sciences and humanities, evaluation, review

УСЛОВИ И ОГРАНИЧЕЊА

СНЕЖАНА СМЕДЕРЕВАЦ

Одсек за психологију

Филозофски факултет

Универзитет у Новом Саду

snezana.smederevac@uns.ac.rs

snezana.smederevac@ff.uns.ac.rs

Услови за развој друштвених и хуманистичких наука

Апстракт

Развој науке у великој мери зависи од начина на који академска заједница и доносиоци одлука препознају и вреднују улогу научних резултата у развоју друштва. Позиција друштвено-хуманистичких наука у Србији одражава генералне међународне трендове, у којима се све чешће чују апели да је промена статуса ових научних дисциплина неопходна. Како би друштвене и хуманистичке науке адекватно пратиле генералне трендове у науци и допринеле решавању важних друштвених проблема, неопходно је креирати одговарајуће услове.

Први услов је промена начина финансирања и контроле квалитета научноистраживачког рада. Ови процеси би требало да буду блиско повезани, јер финансирање без контроле квалитета може довести до лоших истраживачких пракси или тривијализације истраживачких тема. Доносиоци одлука и финансијери морају јасно поставити циљеве које желе да остваре улагањем у науку.

Други услов је повећање видљивости резултата у друштвеним и хуманистичким наукама. Повећање видљивости омогућавају основни принципи отворене науке. Отворена наука подразумева и отворене податке, пререгистрацију истраживања и многе друге теме, које мењају класичну парадигму у приступу научноистраживачком раду и уметничком стваралаштву. Отвореност за решавање друштвених проблема би требало да буде окосница основних мисија универзитета и научних институција.

Трећи услов је редифинисање критеријума за евалуацију научноистраживачког рада. Количина публикованих и пребројаних радова постаје недовољно убедљив критеријум за мерење научног учинка истраживача. Одговоран систем евалуације научног учинка би морао да води рачуна о специфичностима сваке научне дисциплине, о алтернативној метрици (*altmetrics*), о резултатима интердисциплинарних или кроскултуралних истраживања, да поред квантитативних садржи и мерљиве квалитативне критеријуме.

Класична подела наука на друштвене и природне суочава се са низом изазова у модерном добу, у ком је решавање важних друштвених проблема могуће само уз интензивну интердисциплинарну сарадњу. Напредак науке зависи подједнако од доносиоца одлука, финансијера, академских институција и истраживача, који могу креирати услове за превазилажење догматичног приступа науци, дисфункционалне поделе научних дисциплина, нетранспарентност, пуко пребројавање резултата научног рада и занемаривање најважнијег циља науке, а то је научни допринос.

Кључне речи: услови финансирања, отворена наука, евалуација научног учинка, интердисциплинарност

Услови за развој друштвених и хуманистичких наука

Развој науке у великој мери зависи од начина на који академска заједница и доносиоци одлука препознају и вреднују улогу научних резултата у друштву. Резултати друштвених и хуманистичких истраживања су у том контексту веома специфични, јер имају велику важност за развој друштва, али се често доводе у везу с националним карактером многих дисциплина у овој области. Тиме се ствара утисак да је посебан статус ових дисциплина карактеристичан само за нашу земљу, а све чешће је у употреби и синтагма „национална наука“. Међутим, чињеница да позиција друштвених и хуманистичких наука у Србији одражава генералне међународне трендове је само једна од оних које говоре о универзалном карактеру науке. Наиме, у већини земаља се све чешће чују апели да је промена статуса друштвених и хуманистичких наука неопходна и да постоји ризик од дугорочних негативних последица за развој савремених друштава ако се тренд занемаривања њихових специфичности настави. У свету су актуелне бројне иницијативе које имају за циљ суочавање с овим проблемом.

Једна од иницијатива је формирање *Европске алијансе за друштвене и хуманистичке науке (The European Alliance for Social Sciences and Humanities – EASSH)* у Паризу 2015. године. Циљ овог удружења је промовисање важности и вредности друштвених и хуманистичких наука и успостављања сарадње између креатора политика и истраживача, како би друштвене и хуманистичке науке оствариле већу улогу у друштву (EASSH, 2015). Тренутно међу члановима EASSH нема ниједне научно-истраживачке институције из Србије.

Европска комисија подржава COST акцију под називом *Европска мрежа за евалуацију истраживања у друштвеним и хуманистичким наукама (European Network for Research Evaluation in the Social Sciences and the Humanities, ENRESSH, 2016)*, чији су основни циљеви:

- побољшање поступка евалуације како би се узела у обзир различитост и разноврсност истраживања у области друштвених и хуманистичких наука;
- креирање снажне основе за начине на које друштвене и хуманистичке науке могу допринети развоју друштва;
- помоћ научницима из друштвених и хуманистичких дисциплина за адекватнију примену својих програма истраживања и превазилажење фрагментације.

Лајденски манифест (Hicks, Wouters, Waltman, De Rijcke, & Rafols, 2015), публикован у часопису Nature 2015. године, указује на потребу за променом критеријума за евалуацију научноистраживачког рада, а 2017. године појављује се и Извештај за Европску комисију Експертске групе за алтернативну метрику, под називом *Метрика нове генерације: одговорна метрика и евалуација за отворену науку* (Next-Generation Metrics: Responsible Metrics and Evaluation for Open Science; Wilsdon, Bar-ilan, Frodeman, Lex, Peters, and Wouters, 2017). Ови документи најављују нову еру евалуације резултата научноистраживачког рада, а заснивају се на критици досадашње погрешне примене индикатора научног учинка и ставу да је злоупотреба тих индикатора постала превише заступљена да би се игнорисала.

Ово су само неки од примера који илуструју генералну забринутост научне заједнице за статус друштвених и хуманистичких наука. Основни предуслов за будући развој науке у целини, а не само друштвених и хуманистичких дисциплина, јесте прихватање чињенице да смо део светске научне заједнице, чије активности морамо активно пратити и у њима учествовати. Међутим, да би друштвене и хуманистичке науке адекватно пратиле генералне трендове у науци и допринеле решавању важних друштвених проблема, неопходно је креирати одговарајуће услове.

Прво питање које се намеће у том контексту је: „Ко треба да креира услове?“ Иако одговорност за стање у науци често може бити пребацивана на финансијере, научноистраживачке институције или истраживаче, у зависности од перспективе из које се проблем посматра, истина је да сви заједно учествујемо у развоју науке и да свако треба да преузме свој део одговорности. Министарство просвете, науке и технолошког развоја и Фонд за науку су одговорни за начин финансирања и контролу квалитета научноистраживачког рада, истраживачи су одговорни за квалитет и видљивост резултата научноистраживачког рада, а Национални савет за високо образовање је одговоран за критеријуме за евалуацију научноистраживачког рада. Стога адекватни услови за даљи развој друштвених и хуманистичких наука зависе од спремности свих ових учесника у научном процесу за промену.

Први услов: Промена начина финансирања и контроле квалитета научноистраживачког рада

Јапански Министар образовања, културе, спорта, науке и технологије Хакубун Шимомура (Hakubun Shimomura) је 2015. године упутио свим државним универзитетима допис у ком их је позвао да предузму активне кораке за укидање департамента за друштвене и хуманистичке науке или да их реорганизују у подручја која боље задовољавају потребе друштва (Grove, 2015). Ова вест је узбуркала научну јавност, провоцирајући низ питања о односу политике и науке и улози друштвених и хуманистичких наука у развоју друштва. Иако је Јапан наредних година одустао од оваквих драстичних мера, повремено се јављају зебње да би такав сценарио, у ком се одређена држава одриче друштвених и хуманистичких наука као непрофитабилних, могао да се понови (Dias, 2019).

Очекивања да наука може бити корисна само ако пружи конкретне и профитабилне резултате можда јесу у духу утилитарног погледа на свет (Rull, 2014), али не и у духу просперитета, који се обезбеђује само дугорочним улагањем у истраживања друштвених феномена, човекову добробит, историју, културу и уметност. Друштвене и хуманистичке науке се не баве производњом и продајом конкретних производа и технолошких решења, али имају шта да понуде у области економије, васпитања, менталног здравља, културе и уметности.

У оквиру пројектног циклуса Министарства просвете, науке и технолошког развоја реализовао се велики број основних истраживања из свих научних области. Питање које се намеће је зашто се резултати тих истраживања не користе у јавном животу, када су већ плаћена јавним средствима.

На пример, пројекат „Ризици финансијских институција и тржишта у Србији – микроекономски и макроекономски приступ“ (Урошевић, 2011) имао је за циљ унапређење модела мерења и управљања ризицима у финансијским институцијама, утицај фискалне и монетарне политике на стабилност финансијског система и реалног сектора привреде, проблем јавног и спољног дуга као и платно-билансне кризе итд. Детаљна интернет претрага не указује на резултате овог пројекта који су примењени у економском или политичком контексту. Постоји низ публикованих научних резултата и одбрањених докторских дисертација у оквиру овог пројекта, али примена таквих резултата у пракси је више него добродошла у фази развоја економије неке државе. Слична ситуација је и с пројектом

„Изазови и перспективе структурних промена у Србији: стратешки правци економског развоја и усклађивања са захтевима ЕУ“ (Стошић, 2011), у оквиру ког је публикован и тематски зборник који садржи одељак под називом „Предлог мера практичне политике о структурним променама у Србији – Policy paper“, који „доносиоцима мера економске политике може бити од помоћи у доношењу одлука у области структурног прилагођавања и придруживања ЕУ“ (Стошић, 2015: 7). Детаљна интернет претрага не указује на то да су резултати овог пројекта примењени у неком економском или политичком контексту. Вероватно је да би се много више таквих примера пронашло у студији која би за циљ имала евалуацију резултата пројеката. Вероватно је и да финансијери нису до краја упознати с могућностима које им стоје на располагању од резултата пројеката. Стога је веома важно да улагање у науку буде праћено јасним циљевима који се желе остварити. Основни циљ финансирања пројеката не би требало да буде искључиво развој нових технологија, него помоћ истраживачима у решавању важних питања за науку и друштво у целини.

Такође, ако не постоје јасни критеријуми за контролу квалитета научноистраживачких пројеката, охрабрује се јављање лоших истраживачких пракси или тривијализације истраживачких тема. Пројектне активности мора пратити прецизан план за дисеминацију и експлоатацију резултата, који би убедљиво демонстрирао оправданост улагања у науку. Евалуација пројектних активности мора да обухвата критеријуме који се односе на научни, али и друштвени допринос. Научни допринос се може процењивати помоћу броја и квалитета публикованих радова, али друштвени допринос може представљати изазов и за финансијере и за саме истраживаче, углавном ненавикнуте на активну улогу у промоцији својих резултата. Друштвени допринос има сваки резултат који је искоришћен за креирање јавних политика, едукације грађана, саветодавне активности, креирање научних база података о испитаницима, језику или историјским догађајима, за постављање изложби, јавних наступа, научно-популарних публикација и медијске промоције резултата итд. Ова врста доприноса може бити важнија за друштво од објављеног научног рада који нема ниједан цитат и мора постати саставни део евалуације научноистраживачких пројеката.

Другим речима, Фонд за науку налази се пред великим изазовом да спроведе одговоран систем финансирања научноистраживачког рада који би требало да:

- Обухвата јасне критеријуме за контролу квалитета резултата научноистраживачких пројеката;
- Обухвата јасно постављене циљеве који се желе остварити улагањем у науку;
- Предвиђа детаљан план дисеминације резултата истраживања уз образложење њихових излаза, исхода и утицаја.

Други услов: Повећање транспарентности и видљивости резултата у друштвеним и хуманистичким наукама

Иако првенствено испровоциран бизнис моделом великих издавача, који од публиковања научних резултата остварују огроман профит (Larivière, Haustein, & Mongeon, 2015), покрет отворене науке полако мења класичну парадигму у приступу научноистраживачком раду и уметничком стваралаштву. Данас је отворена наука један од најважнијих приоритета Европске комисије приликом улагања у истраживања, саставни део политике научних часописа и саставни део Закона о науци и истраживањима Републике Србије (2019). Отворена наука подразумева низ нових академских вештина, које се односе на отворени приступ, отворене податке, пре-регистрацију истраживања, репликациона истраживања, отворене рецензије, укључивање грађана у научни процес (*citizen science*) и многе друге теме (Смедеревац, Пајић, Радовановић, Гилезан, Чоловић и Милосављевић, 2020).

Истраживања показују да велики број научних радова никада није цитирано (Hamilton, 1991). Иако тренд цитираниности у свим наукама последњих година расте, што је последица већег броја часописа, интензивније међународне научне сарадње и генерално интензивније научне активности, стопа радова из области друштвених и хуманистичких наука који немају ниједан цитат је веома висока, у поређењу с другим научним дисциплинама (Larivière, Gingras, & Archambault, 2009). На пример 27% научних чланака никада није цитирано. Међутим, у области хуманистичких наука, 82% радова никада не добије ниједан цитат. С друге стране, цитираност се сматра основним показатељем утицајности научног рада (Bornmann & Daniel, 2008). Бројне критике овог индикатора (Duyn, Urlings, Swaen, Bouter, & Zeegers, 2017) углавном обухватају проблем одређивања квантитативних показатеља утицаја већ цитираних радова. Када научни рад нема ниједан цитат, он није остварио утицај на научну област. Овај проблем је честа карактеристика малих научних заједница, посебно ако су усмерене на публиковање

у националним часописима, уз коришћење интернационалних цитираних извора (Рајић, Јевремов & Шкогић, 2019). Међутим, све је више доказа за то да повећање видљивости научних резултата доприноси већем броју цитата (Lawgense, 2001). Отворени приступ, као један од аспеката отворене науке, омогућава истраживачима да своје резултате учине јавно доступним, што повећава шансу да остваре и већи утицај на научне токове.

Истраживања такође показују да велики број резултата научних радова није поново потврђен (Baker, 2016). Наиме, према испитивању часописа Nature, више од 70% истраживачких резултата није потврђено у репликационим студијама, а више од 50% истраживача не успева да понови ни резултате властитих истраживања (Baker, 2016). Криза поновљивости у науци отворила је бројна питања која се првенствено односе на поверење у науку и научне резултате. Часописи су убрзано почели да мењају своје политике публиковања, те став да желе да објављују само оригиналне научне радове мењају у став да су све врсте репликационих студија добродошле (Ball, 2018). Репликационе студије, као аспект отворене науке, омогућавају стицање новог поверења у науку.

Обелодањивање великог броја примера научног непоштења такође је допринело потреби да се наука учини транспарентном. На пример, након медијске пажње коју су неки од публикованих радова психолога Николаса Гилгена (Nicolas Guéguen) изазвали, Ник Браун (Nick Brown) са Универзитета у Гронингену је затражио његове примарне истраживачке податке. Николас Гилген има публикована 172 рада у *Web of Science*, а неки од најважнијих резултата тих радова су да жене са већим грудима добијају више позива за плес у ноћним клубовима (Guéguen, 2007) или да возачи аутобуса чешће одлуче да не наплате карту женама него мушкарцима (Gueguen, 2003). Будући да је Браун уочио бројне неконзистентне чињенице у истраживачким процедурама, статистичким поступцима и третману података, затражио је од аутора матрице са подацима, али их никада није добио. Након тога је покренуо блог у ком детаљно разоткрива овај случај научног непоштења (Brown, 2017). Прикупљање података и различите грађе је најважнија, али невидљива истраживачка активност. Отворени подаци, као аспект отворене науке, сада постају саставни део публиковања научних радова, тако да свако може да их провери, поново употреби и користи у наредним истраживањима. Истраживачки подаци добијају DOI (*Digital Object Identifier*) број и могу бити цитирани као било који други научни рад. План третмана

података је саставни део Хоризонт 2020 програма, програма Фонда за науку, докторских дисертација на Универзитету у Новом Саду, а већина научних часописа захтева од аутора депоновање података који се налазе у основи научног рада.

Не само у науци, него и у уметности постоје примери непоштења (Museum of Hoaxes, 2013). Рашиди Барет (Rashidi Barret), ди-џеј из Норфолка, направио је за кратко време сликарску каријеру копирајући радове слабо познатих уметника. Након што је случајно откривена превара, морао је да врати стечен новац. Овај пример указује на потребу да се свако ауторство заштити прикладним лиценцама. Бојазан да ће видљивост и транспарентност довести до кршења ауторских права представља заблуду. Отворене лиценце, као део отворене науке, најбоље штите права аутора. Аутори могу своје радове или своје податке депоновати у складу с припадајућом лиценцом. То значи да веома осетљиве податке, који још нису употребљени у објављеним чланцима, могу депоновати тако да их учине доступним само уском кругу истраживача или укључивањем ембарго периода.

Сви ови примери илуструју постепено мењање оквира у ком се спроводе научна истраживања. Наша земља је на прави начин одговорила на овај изазов. Као резултат БЕОПЕН пројекта (BEOPEN, 2016), у ком су заједно учествовали Министарство просвете, науке и технолошког развоја и сви државни универзитети у Србији, Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије усваја став да је отвореност за решавање друштвених проблема окосница основних мисија универзитета и научних институција и 2018. године доноси Националну платформу за отворену науку. Платформа прописује да сви истраживачи морају депоновати резултате научноистраживачког рада у институционалне репозиторијуме. Током 2019. године, сви државни универзитети су усвојили политике отворене науке и развијају институционалне репозиторијуме за депоновање резултата научноистраживачког рада. Другим речима, истраживачи имају правну подршку и техничку инфраструктуру за примену принципа отворене науке. Национални портал отворене науке (НАПОН, 2017) садржи релевантне информације о постојећем правном оквиру, лиценцама, репозиторијумима, плану третмана података и осталим темама релевантним за отворену науку.

Велику улогу у отвореној науци имају репозиторијуми научних резултата. Поред институционалних, који служе за депоновање публикација, постоје и тематски репозиторијуми, који омогућавају и депоновање података. Различите науч-

не дисциплине имају своје репозиторијуме, а најпознатији су ЦЕРН-ов репозиторијум Zenodo, Open Science Framework (OSF), Figshare или Mendeley. Најпознатији репозиторијум уметничких дела је ЕУРОПЕАНА, која обухвата уметничке колекције великих светских музеја. Водећи часописи приликом пријаве радова захтевају да истраживачи одговоре на питања о томе да ли је рад пре-регистрован, да ли је резултат репликационе студије и у ком репозиторијуму ће подаци бити депоновани. Сви ове процеси захтевају нове академске вештине, које морају постати саставни део курикулума из методологије научних истраживања.

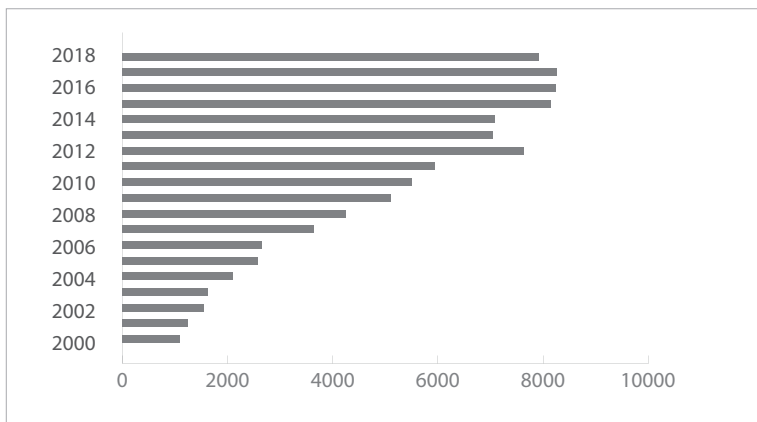
Другим речима, истраживачи се налазе пред великим изазовом да усвоје нове академске вештине, које ће допринети повећању транспарентности и видљивости резултата научноистраживачког рада. Те вештине би требало да укључују:

1. Обавезно депоновање резултата научноистраживачког и уметничког рада у институционалне репозиторијуме;
2. Обавезно депоновање података прикупљених у истраживању у тематске репозиторијуме;
3. Увођење праксе пререгистрације истраживања;
4. Спровођење репликационих студија;
5. Увођење принципа отворене науке у курикулуме.

Трећи услов: Редефинисање критеријума за евалуацију научноистраживачког рада

Највећи изазов у креирању адекватних услова за развој друштвених и хуманистичких наука вероватно представља редефинисање критеријума за евалуацију. Количина публикованих и пребројаних радова постаје недовољно убедљив критеријум за мерење научног учинка истраживача (Рајић, 2015). Постојећи систем евалуације научних резултата подстиче убрзано публикавање што већег броја радова, а неблагонаклони критичари би слободно могли да кажу како је то постао основни циљ у науци. Слика бр. 1 илуструје број радова које су истраживачи у Србији публиковали у часописима индексираним у *Web of Science* од 2000. до 2018. године.

Слика 1. Број радова истраживача из Србије у *Web of Science*

Промена начина евалуације и увођење квантитативних критеријума допринели су постепеној промени понашања истраживача и прилагођавању захтевима доносиоца одлука. Другим речима, захтев који у индиректној форми може да гласи „публикујте што више радова у међународним часописима“ резултирао је у већем броју радова у међународним часописима. Међутим, већи број радова допринео је и чешћем јављању лоших истраживачких пракси. Плагијаризам представља вероватно најстарији пример лоше науке, али у лоше истраживачке праксе се убраја и HARKing, односно дефинисање циљева и хипотеза тек након увида у резултате истраживања (Kegg, 1998) или „салама“ публикавање, односно објављивање великог броја радова из само једне студије (Wawer, 2018).

Лоше истраживачке праксе постоје и у контексту евалуације научног учинка. Правилник о поступку, начину вредновања и квантитативном исказивању научноистраживачких резултата истраживача, који се примењује у Србији, непрецизно дефинише поједине резултате научноистраживачког рада, што за последицу има слободу истраживача да бирају да ли ће своју публикацију категорисати као рад у тематском зборнику (M13, M14, M44 или M45) или саопштење са научног скупа штампано у целини (M33 или M63). Уобичајена пракса је да се зборници радова с научних конференција које су проглашене међународним, иако нису организоване од стране међународног научног удружења, проглашавају међународним тематским зборницима, а радови публиковани у њима добијају категорију M13 или M14. Будући да се ова појава може посматрати

као лоша истраживачка пракса, постоји озбиљна потреба да се Правилник допуни прецизнијим критеријумима за категоризацију научних rezultata.

Међутим, захтеви за генералном променом квантитативних критеријума који се примењују у евалуацији научног учинка постају све учесталији. Неке од основних препорука Лајденског манифеста односе се на стратегију увођења квантитативних критеријума као допуне квалитативним и узимање у обзир разлика међу научним областима у начинима публикавања и цитирања. На пример, најбоље рангирани часописи из области математике имају импакт фактор од око 5, а у микробиологији од око 30. Стога су за евалуацију учинка неопходни нормализовани индикатори за специфичну област, а не групе области (Waltman, 2016).

Математика и микробиологија припадају истој групи природно-математичких наука, са истим критеријумима за евалуацију научног учинка који се примењују у нашој земљи. Другим речима, последице неадекватних примена квантитативних показатеља одражавају се на све научне области, а не само на друштвене и хуманистичке науке. Међутим, велике разлике између научних дисциплина у оквиру друштвених и хуманистичких области су можда још израженије него у претходном примеру (табела 1). Најбоље рангирани часопис из области психологије има импакт фактор 19,75, а из области језика и књижевности 0,69. Број часописа варира по дисциплинама, од 363 из области економије, до 43 из области социјалног рада. Часописи из области филозофије, религије, књижевности, позоришта, филма, архитектуре и сл. немају импакт фактор. Чак и у оквиру једне научне дисциплине, као што је психологија, постоје разлике и у броју часописа и у импакт фактору часописа који припадају различитим субдисциплинама. Тако истраживачи из области клиничке психологије имају много већи избор потенцијалних публикација од истраживача из области развојне психологије. Ови подаци илуструју чињеницу да постоје универзални проблеми у дефинисању статуса друштвених и хуманистичких наука, који нису карактеристични само за нашу земљу.

Табела 1. Преглед броја часописа и импакт фактора најбоље ранжираних часописа по субдисциплинама друштвених и хуманистичких наука у *Web of Science*

Научна дисциплина	Број часописа	Најбоље ранжирани часопис	Импакт фактор
Психологија	77	<i>Annual Review of Psychology</i>	19,75
Експериментална психологија	88	<i>Trends in Cognitive Sciences</i>	16,17
Клиничка психологија	130	<i>Annual Review of Clinical Psychology</i>	14,09
Развојна психологија	76	<i>Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry</i>	6,39
Менаџмент	217	<i>Academy of Management Annals</i>	12,28
Економија	363	<i>Quarterly Journal of Economics</i>	11,77
Науке о спорту	83	<i>British Journal of Sports Medicine</i>	11,64
Географија	83	<i>Global Environmental Change: Human and Policy Dimensions</i>	10,42
Педагогија	243	<i>Review of Educational Research</i>	8,98
Туризам	66	<i>Tourism Management</i>	6,01
Социјални рад	43	<i>Trauma, Violence, and Abuse</i>	5,45
Социологија	148	<i>American Sociological Review</i>	5,39
Право	148	<i>University of Pennsylvania Law Review</i>	5,23
Политичке науке	176	<i>International Organization</i>	4,50
Лингвистика	184	<i>Theoretical Linguistics</i>	4,50
Специјална едукација	41	<i>Exceptional Children</i>	2,85
Историја	95	<i>Memory Studies</i>	1,98
Језик и књижевност	215	<i>Language and Literature</i>	0,69
Филозофија	202		
Религија	151		
Књижевност	319		
Словенска књижевност	11		
Археологија	106		
Архитектура	54		
Уметност	88		

Филм, радио и телевизија	35		
Музика	79		
Позориште	31		

* Извор: Кобсон, 2019.

Увођење нових показатеља у евалуацију научног учинка такође представља велики изазов за доносиоце одлука и финансијере науке. Један од тих нових показатеља је алтернативна метрика (*altmetrics*), посебно важна за друштвене и хуманистичке дисциплине. Наиме, утицај резултата нечијег научног рада не мора бити процењиван само помоћу броја цитата, него и утицајем на креиране политике, помињањем истраживања или рада у штампаним медијима, Википедији, на друштвеним мрежама и сл. Нови репозиторијуми отворене науке садрже и показатеље алтернативне метрике, који би требало да постану саставни део уобичајене евалуације научног учинка.

Такође, научна истраживања често захтевају интердисциплинарни приступ, у оквиру ког се удружују друштвене науке, медицинске науке и техничко-технолошке науке, како би се проблем решио на најбољи могући начин. Када систем за евалуацију научног учинка не препознаје специфичности оваквих истраживања, истраживачи могу бити обесхрабрани неадекватним вредновањем њихових резултата. На пример, када истраживач из области друштвених наука публикује рад у медицинском часопису, постоји могућност да институција у којој се бира у више звање не призна такав рад као релевантан, будући да медицинске науке имају одвојен сет индикатора и листе часописа.

Другим речима, Национални савет за високо образовање и Министарство просвете, науке и технолошког развоја налазе се пред великим изазовом да креирају одговоран систем евалуације научног учинка, који би требало да:

1. води рачуна о специфичностима сваке научне дисциплине;
2. води рачуна о алтернативној метрици (*altmetrics*), посебно важној за хуманистичке дисциплине;
3. води рачуна о резултатима интердисциплинарних или кроскултуралних истраживања;
4. прецизније дефинише критеријуме за разликовање националних и међународних публикација;
5. поред квантитативних садржи и мерљиве квалитативне критеријуме.

Интердисциплинарност као општи услов напретка науке

Напредак науке зависи подједнако од доносиоца одлука, финансијера, академских институција и истраживача, који морају креирати услове за превазилажење проблема као што су нетранспарентност, пуко пребројавање резултата научног рада и неадекватни критеријуми евалуације. Међутим, најважнији изазов за целу научну заједницу представља превазилажење догматичног приступа науци и дисфункционалне поделе научних дисциплина. Класична подела наука на друштвене и природне суочава се са низом изазова у модерном добу, у ком је решавање важних друштвених проблема могуће само уз интензивну интердисциплинарну сарадњу. Подела на научне дисциплине могла је својевремено да буде корисна, али све чешће је ометајући фактор за адекватно проучавање феномена (Casadevall & Fang, 2015). Само различите, а повезане научне дисциплине могу допринети усмеравању ресурса на испитивање важних проблема.

Један од многих примера који илуструју важност интердисциплинарних истраживања су бихејвиорално генетичке студије. У њима се одређује удео гена и окружења у развоју когнитивних способности, дисфункционалног понашања, особина личности, индекса телесне масе, политичких оријентација и многих других феномена. Прва близаначка студија у Србији (Smederevac, 2019) окупља истраживаче из области психологије, неурологије, биологије, хемије, статистике и педијатрије. Истраживачи из области друштвених и хуманистичких наука постају важни чланови интердисциплинарних тимова.

Изолованост и самодовољност постају озбиљна претња научном напретку. Стога интердисциплинарност, као најважнији услов напретка науке, отвара нове перспективе у науци, али и нове проблеме. Теме као што су евалуација научног учинка, контрола квалитета, научни утицај и научни допринос могу добити потпуно нову конотацију у будућем, интердисциплинарном научном поретку.

ЛИТЕРАТУРА

- Baker, Monya. (2016). Reproducibility: Seek out stronger science. *Nature*, 537 (7622), 703–704. doi: 10.1038/nj7622-703a
- Ball, Philip. (2018). High-profile journals put to reproducibility test. *Nature*. doi: 10.1038/d41586-018-06075-z
- BEOOPEN. (2016). *Boosting Engagement of Serbian Universities in Open Science*. European Commission, Erasmus+ KA2. Retrieved on November 30, 2019 at <http://beopen.uns.ac.rs>.
- Bornmann, Lutz & Hans-Dieter, Daniel. (2008). What do citation counts measure? A review of studies on citing behavior. *Journal of documentation*, 64 (1), 45–80. doi.org/10.1108/00220410810844150
- Brown, Nick. (2017). A review of the research of Dr. Nicolas Guéguen. Retrieved on December 8, 2019 at <https://steamtraen.blogspot.com/2017/12/a-review-of-research-of-dr-nicolas.html>
- Dias, André. (2019). Will Brazil Follow the Japanese Educational Reforms and Cut the Funding for Research in Humanities? Possibilities and Psycho-political Implications. *Asian Journal of Education and e-Learning*, 7 (3), 63–70. doi.org/10.24203/ajeel.v7i3.5857
- EASSH – The European Alliance for Social Sciences and Humanities (2015). Retrieved on November 30, 2019 at <http://www.eassh.eu>.
- Duyx, Bram, Urlings, Miriam J. E., Swaen, Gerard M. H., Bouter, Lex M., и Zeegers, Maurice P. (2017). Scientific citations favor positive results: a systematic review and meta-analysis. *Journal of Clinical Epidemiology*, 88, 92–101. doi: 10.1016/j.jclinepi.2017.06.002.
- Casadevall, Arturo & Fang, Ferric C. (2015). Field Science—the Nature and Utility of Scientific Fields. *MBio*, 6 (5). 1–4. doi: 10.1128/mbio.01259-15
- ENRESSH – European Network for Research Evaluation in the Social Sciences and the Humanities (2016). *COST action*. European Commission. Retrieved on November 29 at: <https://enressh.eu/about/>.
- Grove, Jack. (2015). Social sciences and humanities faculties 'to close' in Japan after ministerial intervention. *Times Higher Education (THE)*. Retrieved on November 28, 2019 at: <https://www.timeshighereducation.com/news/social-sciences-and-humanities-faculties-close-japan-after-ministerial-intervention#survey-answer>.
- Gueguen, Nicolas. (2003). Another Evaluation of Touch and Helping Behavior. *Psychological Reports*, 92, 62. doi: 10.2466/pr0.92.1, 62–64.
- Gueguen, Nicolas. (2007). Womens bust size and mens courtship solicitation. *Body Image*, 4, 386–390. doi: 10.1016/j.bodyim.2007.06.006
- Hamilton, David P. (1991). Research Papers: Who's Uncited Now? *Science*, 251(4989), 25. doi.org/10.1126/science.1986409
- Hicks, Diana, Wouters, Paul, Waltman, Ludo, De Rijcke, Sarah и Rafols, Ismael. (2015). The Leiden Manifesto for research metrics. *Nature*, 520 (7548), 429. doi:10.1038/520429a
- Kerr, Norbert L. (1998). HARKing: Hypotesizing After the Results are Known. *Personality and Social Psychology Review*, 2 (3), 196–217. doi.org/10.1207/s15327957pspr0203_4

- Larivière, Vincent, Gingras, Yves и Archambault, Éric. (2009). The decline in the concentration of citations, 1900–2007. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 60 (4), 858–862. doi: 10.1002/asi.21011
- Larivière, Vincent, Haustein, Stefanie и Mongeon, Philippe. (2015). The Oligopoly of Academic Publishers in the Digital Era. *Plos One*, 10 (6). doi: 10.1371/journal.pone.0127502
- Lawrence, Steve. (2001). Free online availability substantially increases a paper's impact. *Nature*, 411, 521. <http://dx.doi.org/10.1038/35079151>
- Moed, Henk F. (2010). Measuring contextual citation impact of scientific journals. *Journal of Informetrics*, 4 (3), 265–277.
- Museum of Hoaxes – The Hoax Museum Blog. (2013). Retrieved on December 8, 2019 at http://hoaxes.org/weblog/comments/a_case_of_art_plagiarism
- Национални портал отворене науке. (2017). Приступљено: 9. децембра 2019. на <http://www.open.ac.rs/>.
- O'Carroll, Conor et al. (2017). Evaluation of Research Careers fully acknowledging Open Science Practices: Rewards, incentives and/or recognition for researchers practicing Open Science. European Commission. doi:10.2777/75255
- Pajić, Dejan. (2014). Globalization of the social sciences in Eastern Europe: genuine breakthrough or a slippery slope of the research evaluation practice? *Scie ntometrics*, 102(3), 2131–2150. doi: 10.1007/s11192-014-1510-5
- Pajić, Dejan, Jevremov, Tanja и Škorić, Marko. (2019). Publication and Citation Patterns in the Social Sciences and Humanities: A National Perspective. *Canadian Journal of Sociology*, 44(1), 67–94. doi: 10.29173/cjs29214
- Rull, Valentí. (2014). The most important application of science. *EMBO Reports*, 15(9), 919–922. doi: 10.15252/embr.201438848
- Smederevac, Snežana, Mitrović, Dušanka, Sadiković, Selka, Milovanović, Ilija, Branovački, Bojan, Dinić, Bojana M., Nikolašević, Željka, Kodžopeljić, Jasmina, Bugarski Ignjatović, Vojislava, Semnic, Marija, Vujanić Stankov, Tijana, Vučinić, Nataša Oljača, Milan, Pajić, Dejan, Stojadinović, Aleksandra, Krstić, Tatjana and Milutinović, Aleksandra. (2019). Serbian Twin Registry. *Twin Research and Human Genetics*, 22 (6), 660–66. <https://doi.org/10.1017/thg.2019.114>.
- Смедеревац, Снежана, Пајић, Дејан, Радовановић, Сања, Гилезан, Силвиа, Чоловић, Петар и Милосављевић, Бранко. (2020). *Отворена наука – пракса и перспективе*. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду.
- Стошић, Иван. (2011). Изазови и перспективе структурних промена у Србији: стратешки правци економског развоја и усклађивања са захтевима ЕУ. Министарство просвете, науке и технолошког развоја. Приступљено: 29. новембра 2019. на <http://stari.mpn.gov.rs/rezultati2/>.
- Урошевић, Бранко. (2011). Ризици финансијских институција и тржишта у Србији – микроекономски и макроекономски приступ. Министарство просвете, науке и технолошког развоја. Приступљено: 29. новембра 2019. на <http://stari.mpn.gov.rs/rezultati2/>.
- Waltman, Ludo. (2016). A review of the literature on citation impact indicators. *Journal of Informetrics*, 10, 365–391. doi: 10.1016/j.joi.2016.02.007

Wawer, Jaroslaw. (2018). How to stop salami science: promotion of healthy trends in publishing behavior. *Accountability in Research*, 26, 33–48. doi: 10.1080/08989621.2018.1556099

Wilsdon, James, Bar-lan, Judit, Frodeman, Robert, Lex, Elisabeth, Peters, Isabella, and Wouters, Paul F. (2017). *Next-Generation Metrics: Responsible Metrics and Evaluation for Open Science*. Report of the European Commission Expert Group on Altmetrics. European Commission. Retrieved on November 30, 2019 at <https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/58317/report.pdf?sequence=1>

Закон о науци и истраживањима. *Службени гласник РС*, бр. 49/2019.

Snežana Smederevac

CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF THE SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES

Abstract

Scientists and decision makers have an important role in the scientific development and recognition of the role of scientific outputs in society. The position of social sciences and humanities in Serbia reflects the general international trends, with increasing appeals for the change of their scientific and societal status. The role of social sciences and humanities in staying up to date with general trends in science and solving significant social problems, could be possible only if appropriate conditions are created for their development.

The first condition should be a change in funding and quality control of scientific research. These processes are closely linked, since funding without quality control can lead to poor research practices or trivialization of research topics. Decision makers and funders need to set clear goals which they want to achieve by investing in science.

The second condition is to increase the visibility of the social sciences and humanities scientific outputs. The basic principle of open science is increased visibility of scientific research. Open science includes open data, pre-registra-

tion of research and many other topics which create a paradigm shift in the accessibility of scientific research and arts. Openness to solving social problems should be the backbone of core missions of universities and scientific institutions. The third condition is redefining criteria for the evaluation of scientific work. The amount of published and counted papers is becoming an insufficiently convincing criterion for scientific evaluation. A responsible system of evaluation in science should take into account the specificity of each scientific discipline, the altmetrics, the results of interdisciplinary or cross-cultural research, and qualitative criteria.

The traditional division of sciences into natural and social ones faces a number of challenges, in which solving important social problems is possible only with intense interdisciplinary cooperation. The progress of science depends equally on decision makers, funders, scientific institutions and researchers, who can create conditions for overcoming a dogmatic approach to science, dysfunctional differences between scientific disciplines, non-transparency, mere counting of the results of scientific works, and the neglect of science's main goal: scientific contribution.

Keywords: funding, open science, scientific evaluation, interdisciplinarity

МИЛОШ МИЛЕНКОВИЋ

Одељење за етнологију и антропологију

Филозофски факултет

Универзитет у Београду

milmil@f.bg.ac.rs

Контраиндикације критеријума вредновања академског рада у друштвеним и хуманистичким наукама у Републици Србији у 21. веку: Прелиминарни резултати квалитативног антрополошког истраживања*

Апстракт

У овом предавању, заснованом на квалитативном антрополошком истраживању, фокусирали смо се на становишта испитаника – колегица и колега из друштвених и хуманистичких наука, запослених у већим академским и културним центрима у Србији – о критеријумима вредновања академског рада који су већ дуже време предмет жучне дебате. Посебно смо били заинтересовани да разумемо реалне последице примене тих критеријума како бисмо понудили истраживачки засноване препоруке за њихову реформу. Етнографски део ширег истраживања потврдио је носећу хипотезу – колико друштвене и хуманистичке науке треба да допринесу унапређењу јавних политика, на шта се позивају стратешким документима, оне своје достојанство морају претходно да поврате не само у ширем друштву него и у самим академским оквирима. Интервјуисане колеге готово једногласно истичу да је научна политика у Србији изразито пристрасна у корист других научних поља и када је реч о критеријумима вредновања и када је реч о финансирању. Колеге положај наших дисциплина виде као структурну потчињеност у оквирима академског сектора. Као стварни разлог таквог положаја у друштву виде злонамерно искључивање друштвених и хуманистичких наука из процеса осмишљавања научне политике, оправдан лажним оптужбама да су „неразвијене“. Већина испитаника у позадини ове појаве не види само некомпетентност научних администратора из других научних поља да разумеју специфичности друштвених и хуманистичких наука већ и њихову отворену пристрасност, па и злу

---

* Ово предавање одржано је у САНУ 13. 12. 2019. године у оквиру научног скупа „Друштвене и хуманистичке науке у Србији“. Резултат је рада на пројектима: *Идентитетске политике Европске Уније: Прилагођавање и примена у Републици Србији (177017)* који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја на Филозофском факултету и *PERFORM – Performative and Responsive Social Sciences, Swiss Agency for Development and Cooperation (SDC)*, implemented by HELVETAS Swiss Intercooperation and the University of Fribourg (<http://www.perform.network/>). Аутор захваљује организаторима на позиву и прилици да говори и пише без цензуре о овој деликатној теми.

намеру. Тако већ две деценије рат око вредновања бесни српском академском сценом, а домаће друштвене и хуманистичке науке никако да добију ни смислени оквир вредновања нити јавне политике које би препознале њихове културне функције и усмериле их ка друштвено пожељним циљевима.

Кључне речи: Србија, друштвене и хуманистичке науке, вредновање академског рада, научна политика, антропологија науке

Основне тезе, мотиви и налази овог излагања. У овом излагању ћу бранити две тезе:

- 1) вредновање академског рада у друштвеним и хуманистичким наукама у Србији представља инхерентно ограничење њиховој примени (на коју се доследно позивају бројним стратешким документима научне политике);
- 2) диверсификација индикатора квалитета за различита научна поља представља административно нужан, а морално минималан корак за завршетак „рата око вредновања“ који у српским академским круговима траје од почетка века.

Организатори ове конференције истичу: „Циљ скупа је да размотримо положај друштвених и хуманистичких наука у савременом друштву, посебно у Србији где се научна заједница суочава са дуго очекиваним коренитим реформама научног система. Реч је о процесу који ће свакако трајати и важно је да на основу чињеница размотримо место, улогу и развој друштвених и хуманистичких наука.“ Током излагања ће посебна пажња бити посвећена чињеници да реформе у ресору науке и високог образовања у 21. веку у Србији нису биле засноване на чињеницама о фундаменталним разликама друштвених и хуманистичких наука у односу на друга академска поља. Да се изразим у духу панела у оквиру којег излажем – у питању је фундаментално „ограничење“. Надам се да ће реформа ресора који обухвата истраживање, а која је у току, то коначно постати – заснована на чињеницама добијеним истраживањем.

Организатори даље наглашавају: „Програмски одбор који се старао о овој конференцији, а којим имамо част да председавамо, сматра да је развој истраживања у друштвеним и хуманистичким наукама од највећег интереса за разумевање и превазилажење проблема са којима се суочава савремено друштво.“ Током овог истраживања проверавана је и потврђена хипотеза да друштвене и хуманистичке науке неће дати ни пожељан нити релевантан друштвени допринос док се не ослободе потчињеног положаја када је о вредновању, финанси-

рању, представљању и типу очекиваних резултата реч. У духу панела, у питању је фундаментални „услов“. Истраживање је потврдило да није реално прижељкивати развој без легитимног, фер и подстицајног јавнополитичког оквира, за који друштвена и хуманистичка научна заједница готово једногласно сматра да је током овогоковних реформи – уназађен.

Када је о мотивима за ово истраживање реч, издвајају се научноистраживачка љубопитљивост и грађанска дужност.

Први мотив уоквирен је централним истраживачким питањем – како се догодило да се природне науке и технолошки развој посматрају као контекст вредновања и узор за трансформацију друштвених и хуманистичких науке у Србији? Истраживањем је проверено неколико хипотетичких дилема у одговору на ово питање:

- Слепи технократски приступ реформама или стратешко потчињавање?
- Патернализам лабораторијских наука према свим осталим типовима истраживања или елементарно непознавање историје и филозофије науке?
- Изостанак разумевања или свесно понижававање?
- Незнање, несналажење и аматеризам или прописима легитимисана крађа?

Други мотив – грађанска дужност – уоквирен је историјском чињеницом да ми је, као научнику и професору, суђено:

- због садржаја научног рада,
- у демократској држави,
- у 21. веку,
- у Србији која себе сматра европском земљом...

Када је о структури и налазима реч, истраживање је показало да српски друштвени и хуманистички научници постојећи систем вредновања, развијен за потребе и у складу с интересима других научних поља, доживљавају као осујећујући, увредљив, друштвено штетан, антиевропски, псеудокосмополитски, антинаучан, антинационалан, па и примитиван.

Међу њима преовлађују изразито негативни ставови према форми и садржају реформи предузетих у овом веку у сектору науке и високог образовања, под различитим владама. Истраживање је потврдило основну хипотезу – да друштвени и хуманистички научници и институције матичне за њихове области неће одиграти улогу какву им стратешка документа и закони предодређују, а ратификоване међународне конвенције и Устав гарантују (унапређење доношења државних одлу-

ка, подршка реформским процесима у друштву, очување културно-историјског наслеђа, развој међукултурне толеранције, постконфликтна стабилизација, развој демократског друштва заснованог на владавини права и сл.) док год не поврате изгубљени углед и унутар и изван саме академске заједнице. Они сматрају да се у таквој позицији налазе услед системског, стратешког дерогирања од стране колега из других научних поља који чине већину у телима која доносе одлуке у области научне и високообразовне политике.

У популацији друштвених и хуманистичких научника приметни су не само незадовољство и жеља да колеге из других научних поља едукују о прикладним алатима за вредновање истраживања, него и разочараност, бес па и спремност да се одговорни некако „казне“ за готово две деценије чињену штету. Овај налаз не иде у прилог оптимизму с којим се настављају реформе у сектору високог образовања, науке и истраживања, као и иновација и развоја. Напротив, делује да ће наставак инсистирања на, у научним велесилама напуштеним сцијентометријским критеријума поимања и вредновања науке, довести до још штетнијих последица од оних изазваних реформом. Давање предности технолошком концепту развоја занемарило је културне функције науке, а друштвене и хуманистичке науке посебно, креирајући друштвено, политички и економски штетне последице.

Имајући у виду да се у Републици Србији примењују глобално и у Европи углавном напуштени стандарди вредновања истраживања, засновани на сцијентометрији, резултати овог истраживања могу бити употребљени за потребе унапређивања домаћег система, ради његовог приближавања европским стандардима вредновања истраживања. Закључује се да су реформе својом отвореном пристрасношћу уназадиле област коју је требало да унапреде, а да ће приближавање европским стандардима бити могуће искључиво уколико се са штетним реформама, заснованим на лабораторијском поимању квалитета истраживања у друштвеним и хуманистичким наукама прекине.

***

Основне карактеристике истраживања. Емпиријски део ширег истраживања био је „мултитеренски“ – истраживање које „прати“ дефинисани проблем на више локација, међу многим актерима, у различитим контекстима и током дужег

временског периода. Током њега су изведени индивидуални и фокус-групни интервјуи са преко 100 испитаника, професора и истраживача из бројних области друштвених и хуманистичких наука, у пет академских центара (Београду, Новом Саду, Нишу, Крагујевцу и Новом Пазару). Испитаници су били окупљени на основу 4 различита критеријума:

- 1) истраживачи–доносиоци одлука (тренутно или раније на функцијама);
- 2) млади истраживачи (до 35 година или до 8 година од одбране докторске дисертације);
- 3) истраживачи активни у дебатама о научној политици и вредновању науке;
- 4) истраживачи који нису (били) ни доносиоци одлука нити активни у дебатама о овим темама.¹

Основне теме интервјуа. Са колегама је разговарано о четири групе тема:

- 1) статусу друштвених и хуманистичких наука у академским оквирима;
- 2) критеријумима вредновања односно индикаторима квалитета друштвених и хуманистичких наука;
- 3) друштвеном статусу и улози друштвених и хуманистичких наука;
- 4) погледима на недавне/најављене промене у научном систему.²

Поглед испитаника на статус друштвеног и хуманистичког поља. Колегинице и колеге махом доживљавају поглед на себе од стране других академских поља као на „децу са посебним потребама“ или као на „неразвијене рођаке“. У одговорима на ово питање преовлађују резигнираност, па и згађеност над „злоупотребом академске аутономије“. Они истичу неопходност административне реформе, неопходност поделе надлежности по академским пољима, као и потребу за препознавањем дисциплинарних, регионалних, али и мањинских и регионалних специфичности. Као посебна тема у одговорима

¹ Идентитет испитаника је апсолутно скривен, како им је и гарантовано пред интервјуе.

² Искази информаната изостављени су овом приликом, услед стандардних ограничења излагања. Заинтересовани читаоци могу са њима да се упознају из књиге написане за међународну научну и културну јавност, а која излази из штампе када и овај зборник: Milenković, Miloš (2020) „In the name of“ Europe: On the counterindications of social science and humanities research assessment criteria (in Serbia). Belgrade: Faculty of Philosophy and Dosije Studio.

се појављује (у међувремену решен) системски проблем неразликовања друштвених наука и хуманистике. Неразликовање и нераздвајање академских и примењених истраживања изазива посебан одијум.

Критеријуми вредновања/индикатори квалитета. Испитаници сматрају да је дуготрајан спор око критеријума вредновања штетан за научну заједницу у целини, а посебно за њен углед изван академије. Они истичу да и на плану методологије и на плану друштвене улоге и на плану традиционалних облика комуникације/типова резултата, научна поља не могу имати обједињену регулативу. Посебан нагласак стављају на различите културне функције различитих научних поља. Као најпроблематичније место спора препознају лабораторијско наметање чланка у међународном часопису са високим импакт фактором као „вреднијег“ од хуманистичке књиге за домаћу научну и културну јавност. Они квантитативне критеријуме вредновања научноистраживачког рада тумаче као привидну објектификацију одн. као политичко, интересно мотивисано решење у складу са тренутном расподелом моћи. Осим концепције, и технике вредновања доживљавају као неуге и нефер. Алате за вредновање посматрају као дубоко необјективне, с обзиром на то да врше значајну интрузију у оно што наводно треба „објективно“ да процене док значајно мењају саму концепцију науке и научника какву о себи имају истраживачи у друштвеном и хуманистичком научном пољу.

Међу испитаницима су присутне реактивне интерпретације – реактивни национализам (интерпретативни суверенитет, контрола над саморепрезентацијом) и реактивни елитизам (повратак у „кулу од слоначе“, „вреднују нас неписмени“). Они који су заинтересовани за историју и филозофију науке сукоб који пламти на српској научнополитичкој сцени виде као повратак у период од пре једног века (нем. *Methodenstreit*). Саму квантификацију, упарену с рангирањем научноистраживачких резултата, виде не као алатку него као „оружје“. Испољавајући изразито антипозитивистичке и антисцијентистичке ставове, они доминантан образац у научној политици доживљавају као квантофренију. Као што је и очекивано у тако хетерогеном академском пољу, испитаници дају веома различите предлоге у вези с тим које индикаторе квалитета треба фаворизовати – очување културног наслеђа, интернационализацију, ерудисију, подизање општег цивилизацијског нивоа сопственог друштва, социјалне иновације и др.

Друштвени статус и улога друштвених и хуманистичких наука. Испитаници истичу корелацију унутаракадемског и изванакадемског понижавања друштвеног и хуманистичког поља. Пад репутације друштвених и хуманистичких наука виде као последицу опште друштвене климе – пада поверења у експертско знање – али и као последицу медијског извештавања пристрасног у корист природнонаучно дефинисаних појмова о науци. Низак углед и лош финансијски статус виде као заједничке проблеме свих научних поља, истичући да је нејасно зашто научни администратори из других научних поља инсистирају на политици која разједињује и слаби, уместо да уједињује и јача. Саговорници су сагласни да насилна унификација научних поља, на погрешним основама, не делује као решење економских проблема српске науке. Испитаници се међусобно слажу да је у најмању руку чудно то што се од њих очекује – да се с циљем друштвеног утицаја баве оним што друштво од њих не очекује, објашњавајући да могу да буду кориснији не као они који изводе задатке него као они који усмеравају друштво. Испитаници су, међутим, подељени поводом идеје да се националне науке издвоје у посебно поље (неки из идеолошких/моралних, а неки из тактичких разлога). Саговорници су, такође, подељени поводом идеје да друштвене и хуманистичке науке треба заштити као конститутивни елемент, а не само проучавање културног наслеђа.

Погледи на недавне/најављене промене у научном систему. Већина испитаника је на становишту да ће редукција целокупне науке на њену примену довести до гашења универзитета, ако не у целини, онда свакако друштвених и хуманистичких наука на нивоу докторских студија. Многи испитаници сматрају да је конкурс за научне пројекте који је надлежно министарство објавило 2016. године садржао добро решење – задате државно и културно корисне теме (што виде као „праву меру“ мешања државе у академска посла).

Идеја Отворене науке је и даље углавном апстрактна па и непозната – већина колега сматра да је у основи добра, под условом да се неакадемским актерима не препусти њено вредновање (што виде као „горе чак и од сцијентометрије“). Транспарентност резултата, непристрасност рецензија и корисност истраживања не доводе се у питање, у овом контексту. Саговорници позивају надлежне на дијалог о економским, друштвеним, политичким, културним и другим корисним аспектима друштвених и хуманистичких истраживања уместо поновног наметања неприкладних критеријума. Колеге изра-

жавају генерално антиауторитарни сентимент и јак осећај индивидуалне и институционалне аутономије.

Доминантне интерпретације испитаника о досадашњим реформама научног система. Саговорници нуде више различитих, међусобно преклопљених тумачења у чијој су основи:

- некомпетентност, несналажење, аматеризам;
- уобичајена непромишљена бирократска стандардизација путем униформизације;
- незнање, непознавање промена у самој евалуативној струци – необавештеност о европским и светским стандардима;
- примитивизам, некритички модернизам, самоукидање компаративних предности;
- неолиберална ауторитарност, квазикосмополитизам;
- аутоколонијализам, аутошовинизам;
- технократски модел друштва;
- физикалистички модел науке (непознавање историје и филозофије науке);
- криминал, корупција, злоупотреба аутономије, партикратска демократија;
- псеудоморализација, злоупотреба етике научноистраживачког рада...

Сумирана гледишта испитаника. Упркос значајним идеолошким разликама, типичним за друштвене и хуманистичке науке, проучена заједница је готово јединствена у ставу да су критеријуми вредновања истраживања и истраживача у пољу друштвених и хуманистичких наука, наслеђени из 2000. година:

- ненаучни – у нескладу са стварном научном праксом и наслеђеним смислом и функцијама друштвених и хуманистичких наука у друштву и култури;
- необјективни – врше дисторзију онога што наводно незаинтересовано процењују;
- аматерски – заснивају се на давно превазиђеном сцијентизам и физикализму;
- неевропски – супротни европским трендовима развоја вредновања као професије, али и супротни политици ЕУ и СЕ које чувају научне-као-културне потенцијале свих својих држава и народа;
- антinationални – супротни национални интересима, очувању интерпретативног суверенитета и културне

баштине; подстичу најгоре у нашој култури, изазивају реактивни изолационизам и деструктивни национализам; антиразвојни – производе инверзне последице; удаљавају друштвене и хуманистичке науке од примене и развоја.

Вредновање као инхерентно ограничење. Реформе у сектору науке и високог образовања нису биле засноване на елементарним чињеницама познатим из историје, филозофије, социологије, антропологије и социјалне психологије науке. Игноришући фундаменталне разлике друштвених наука и хуманистике у односу на друга научна поља и технологију, оне су их ограничиле, уместо да допринесу њиховом развоју. У том смислу, резултати овог истраживања могу представљати полазну основу за једну такву неограничавајућу реформу. Ограничавајући и уназађујући карактер реформи најпогубније се испољава на плану вредновања резултата истраживања, и то је домен у којем треба спровести хитно поништавање штетних аката, уколико се тежи искреној и продуктивној сарадњи са друштвеним и хуманистичким пољем.

Диверсификација индикатора као фундаментални услов помирења у заједници. Резултати истраживања показују да је заједница дубоко подељена, до мере да део друштвених и хуманистичких научника оне колеге из других научних поља које су дефинисале критеријуме вредновања у своју корист сматра – криминалцима. Такво стање је штетно по више основа, а може се изменити хитном диверсификацијом критеријума, таквом да резултати истраживања у сваком научном пољу буду вредновани по европским и светским стандардима; прикладним, а не унисоним критеријумима и алатима. Није вероватно да ће друштвене науке и хуманистика дати ни пожељан ни релевантан друштвени допринос док се не ослободе потчињеног положаја када је о управљању, финансирању, вредновању, представљању и типу очекиваних резултата реч. Развој, заснован на знању, а посебно на утицају науке на друштво, није могуће остварити без фер, легитимног и подстицајног оквира. За разлику од научних поља која захтевају изразито високе финансијске подстицаје, друштвеним и хуманистичким наукама би за почетак било довољно да се прекине са њиховим омаловавањем, понижавањем или и отвореним ниподаштавањем.

Ово усмерено истраживање открило је начелни отпор према усмереним истраживањима под постојећим условима. Партнер Министарства просвете, науке и технолошког развоја

SDC Helvetas, кроз свој програм PERFORM, наручио је аутору ово истраживање. Оно је, упркос предрасудама о нарученим истраживањима, дало резултате који не иду сасвим у прилог наручиоцу и откривају да ће остваривање његових резултата захтевати многа прилагођавања постојеће научне политике. Наиме, наручилац је био заинтересован за јачање друштвене релевантности друштвених наука, оснаживање заједнице друштвених научника у настојању да се они повежу с доменом јавних политика, као и за креирање стабилне климе за даљи развој овог научног поља. Истраживање је показало да друштвени и хуманистички научници немају ни воље ни времена, а ни објективних могућности, да се у атмосфери креираној постојећим критеријумима вредновања, окрену ка примени науке за добробит друштва у форми креирања јавних политика.

Управљање науком превенира њену примену. Потврђивањем хипотезе овог специфичног истраживања даље је установљено да основном циљу PERFORM платформе – промени начина управљања науком, како би се друштвеној и хуманистичкој заједници омогућило да буде јака, самопоуздана и позиционирана у јавности, способна да допринесе социо-економским и политичким реформама у земљи – треба да претходи помирење исте те заједнице са онима који науком управљају. Након тог открића се са традиционалног модела објективног истраживања прешло на акционо истраживање – покушај изазивања промене током самог научноистраживачког рада. Разумевање негативног утицаја који постојећи систем вредновања има на односе у заједници, а посебно откриће чињенице да друштвени и хуманистички научници одбијају сарадњу с актерима које доживљавају као тлачитеље, водило је активностима на поновном успостављању поверења међу неким од кључних актера у спору. Засновавши препоруке за ревизију система управљања науком, и посебно критеријума вредновања резултата научноистраживачког рада у друштвеном и хуманистичком пољу, аутор је утицао на делимичне измене низа подзаконских аката, у чијим новим верзијама се друштвено и хуманистичко поље у мањој мери него раније третира као оно које тек треба да „достигне“ друга научна поља. Иако најновије верзије правилника нису идеалне, у њих су уграђени предлози засновани на овом емпиријском истраживању. Науком се коначно почиње управљати на научним основама. Такво управљање има шансе да престане превенирати њену примену, барем када је о друштвеном и хуманистичком пољу реч.

Закључци теренског дела истраживања. Иако обимни и разноврсни подаци којима је резултовало ово истраживање тек треба да буду у потпуности протумачени, боравак међу колегама је резултовао и неким стратешки релевантним закључцима који би могли да буду интересантни другим учесницима у овој дебати. Постојећи систем вредновања обесхрабрује друштвене и хуманистичке научнике да се посвете стратешки дефинисаним циљевима и уместо тога их окреће далеко од њих (ка хиперпродукцији друштвено излишних резултата у часописима за уске специјалистичке кругове, ка изолационистичком национализму, ка социјалном конзервативизму и сл.). Српска реформа сектора науке и високог образовања 2000. година, када је о вредновању истраживања реч, типичан је пример контраиндикуване реформе и за њу је карактеристичан парадокс уназађивања путем развоја. Уместо подстицајно, вредновање засновано на сцијентометрији деловало је као антагонист. Оно се испоставило као необјективно, пристрасно и контрапродуктивно у академском, а опасно и штетно и у научном и у политичком смислу (како на међународном, тако и на плану националне културне политике). Изузетак представљају експериментално односно лабораторијски оријентисане друштвене науке, за које је неопходно креирати „резерват прописа“. Даље:

- Друштвене и хуманистичке науке могу да испуне стратешки трасиране функције – за то није неопходно мењати им карактер до непрепознатљивости.
- Свакако их није мудро даље антагонизовати – капацитет за толеранцију им је исцрпљен.
- Експлоративна и експанаторна функција друштвених и хуманистичких наука нису раздвојене – обједињене су њиховом критичком функцијом.
- Одговор на критику какву друштвене и хуманистичке науке редовно упућују академској политици погрешно се доживљава као активност која за циљ има конфронтацију ради деструкције уместо самоунапређивања.
- Неопходно је да већина (остала академска поља) пружи допринос развоју културе обостраног критичког самоунапређивања, диверсификацијом регулативе по научним пољима, престанком наметања свим осталим научним пољима лабораторијских критеријума и вредности, укључујући и сам поглед на то шта је наука и чему она служи.

- Редукција евалуације на сцијентометрију редукује науку на делић научне продукције (један тип научне комуникације, поглавито у часописима).
- Таква пракса напушта се широм света и посебно ЕУ – она води производњи друштвено, регионално и национално ирелевантог знања.
- Уместо тог застарелог, штетног и напушеног приступа, треба обратити дужну пажњу на чињеницу да се у ЕУ нагласавају и вреднују друштвене и политичке потребе, допринос науке друштву и културни смисао истраживања.
- Реформе могу и да уназађују, ако се у њих уђе непромишљено, неуко, среброљубиво или злонамерно.
- Цивилизација – темељна европска вредност – чува се од сопственог прага (самопорицање је нецивилизовано).
- Неопходан нам је несцијентистички космополитизам.
- Друштвена и културна питања морају бити препуштена експертима за друштво и културу (као што се ни ми не бавимо биомедицинским, техничко-технолошким или природно-математичким питањима).
- Стандардизација не захтева унификацију.
- Уколико се покушај гушења друштвених и хуманистичких наука понови, одговор ће бити само још јачи (истраживање показује да је капацитет за толеранцију према унутаракадемском административном насиљу потрошен).

Да ли се ствари полако поправљају? Последњих година приметан је изванредан напредак у поштовању равноправности специфичних и веома различитих научних поља. Постепена диверсификација критеријума и алата вредновања резултат је како јаког унутрашњег притиска (отпора друштвених и хуманистичких научника) тако и постепеног препознавања светских трендова. Током ових промена приметан је и привидни парадокс – европеизација и интернационализација, којима је примена сцијентометрије наводно требало да служи, довеле су до њеног укидања, тако што је показано да а) нису светски нити европски стандард вредновања академског рада, као и да б) производе изолационистичке последице. Тако се може закључити да је српска научна политика релативно упристојена – не заснива се више на самопорицању, па и самоистребљењу, препознаје значај очувања сопствене научне и технолошке баштине, почиње да показује разумевање за друштвене и културне функције друштвених и хуманистичких наука и – што је у овом контексту најважније – има наговештаја да ће престати да намеће критеријуме вредновања лабораторијских истраживања

свим осталим типовима бављења науком (од чега штете имају и бројне дисциплине и под-дисциплине у пољу природно-математичких, биомедицинских и техничко-технолошких наука). „Правилник о рангирању и категоризацији научних часописа“, „Правилник о минималним условима за избор наставника у пољу друштвених и хуманистичких наука Универзитета у Београду“, „Стандарди за акредитацију студијских програма докторских студија“ и друга акта донета недавно сугеришу да се постепено окрећемо истински европском тренду – укидању сцијентометријске евалуације за хуманистику и националне друштвене науке.

Miloš Milenković

COUNTERINDICATIVE SOCIAL SCIENCE AND HUMANITIES ACADEMIC EVALUATION CRITERIA IN SERBIA IN 21. CENTURY: PRELIMINARY FINDINGS OF A QUALITATIVE ANTHROPOLOGICAL RESEARCH

Abstract

The qualitative ethnographic bottom-up research whose preliminary results are delivered in this lecture, was focused on the prolonged dispute over SSH academic evaluation criteria in Serbia. Its specific goal was to obtain a sound understanding of the impact of the current SSH research evaluation system in order to provide evidence-based recommendations for its revision. The preliminary findings of analysis of what consequences academic evaluation produces from the point of view of SSH scholars corroborated the main hypothesis – if SSH scholars are expected to engage with the knowledge-to-policy agenda they were nominally called upon, they need to re-establish their authority not only in society at large, but within the research

and higher education sectors as well. Interviewed colleagues, research participants from five academic and cultural centres in Serbia, almost unanimously assert the country's academic evaluation policy is characterised by 1) highly biased research evaluation criteria defined by policymakers serving solely interests of STEM fields, and 2) misbalanced research funding that continually devalues SSH. SSH were both structurally and systematically subordinated and have been referred to as „weak“, „irrelevant“ and „underdeveloped“, because field-unspecific evaluation criteria, which left SSH specificities out of the Research and Development policy framework, were applied. SSH scholars' general sentiment is that evaluation criteria are not only incompetently adapted to SSH research assessment, but purposefully biased or even malicious. SSH as a field still lacks proper evaluation protocol capable of reflecting its cultural functions and societal potential which requires urgent policy reform.

Keywords: Serbia, humanities and social sciences, academic evaluation, research policy, anthropology of science

ПАВЛЕ МИЛЕНКОВИЋ

Филозофски факултет

Универзитет у Новом Саду

pavle.milenkovic@ff.uns.ac.rs

Општи и индивидуални интерес у односу на друштвене и хуманистичке науке

Апстракт

У раду се разматрају историјске и епистемолошке претпоставке за супротстављеност општег и индивидуалног интереса у настанку, ширењу и примени научног знања у друштвеним и хуманистичким наукама. Опште и индивидуално се промишљају као аналитичке и типолошке одреднице које у историјском контексту имају релациони, релативан и погодбени статус. Из перспективе теорије и социологије сазнања, дистинкција научног знања на друштвено и хуманистичко, као и самих наука на природне и друштвене има класификаторски карактер, док научно знање са јединственим историјским и онтолошким хоризонтом подлеже сазнајним и антрополошким одређеностима људског праксиса и доминантних вредносних оријентација.

Кључне речи: интереси, социологија сазнања, наука, вредности, идеологија, пракса

Питати се данас о односу друштвених и хуманистичких наука према различитим интересима значи питати се о интересној димензији научног знања. Несумњиво је да интереси прожимају науке независно од њиховог подручја сазнања: природне једнако као и друштвене науке мотивацију за своје исказе проналазе како у налогу за одгонетањем истине о природи, свету и човеку, тако и у примењивости тих знања у свакодневном животу и у друштвеној организацији током укупне људске историје.

Казивати истину – независно од околности у којима њен прираштај може чему да допринесе или да одмогне – требало би да је императивни циљ научног сазнања. Свако другачије поступање удаљује науку од хоризонта истине и приводи га неистини или лажи. Наука је у обавези да казује истину и ублажавање овога става доводи у питање колико науку толико и истину саму.

У овоме се ставу налази не само етички императив дискурса науке већ и њена друштвена мисија. Сходно класичном налогу да научни судови могу бити чињенични, а не вредносни, наука је обавезана на истину. Примарни *интерес* науке је да даје исказе и изриче судове засноване на чињеницама које се могу проверити у независним и стандардизованим процедурама. Ипак, истина не би требало да буде интересна већ безинтересна. Утврди ли се да је интерес науке да говори истину,

запада се у противречност. Не води ли интерес, будући вредносно одређен, закривљењу истине? Како се истинитост знања односи према различитим интересима и вредностима које, пре или касније, могу доћи у међусобну несагласност? Истина као интерес и као вредност науке не представља једину, већ једну од многих друштвених вредности.

Могући и добро познат одговор на ову етичку дилему је Веберов (Weber) став о вредносној неутралности науке. Наука је, према њему, дужна да се држи подаље од вредносних ставова и судова. А ако их – каткад неизбежно – доноси, обавезна је да предочи све последице и могуће исходе избора који су са судовима науке повезани (Weber, 1989).

Ова дилема има и своју епистемичку страну. Различите истине о свету – па и оне научне, повезане су са различитим сликама света, које нису увек непосредно проистичеће из личних или појединачних интереса, већ из културних, цивилизацијских, антрополошких образаца. Конструктивистичке оријентације у теорији сазнања и у филозофији науке (Searl, 1995) помирљиво уважавају постојање различитих истина и интереса, не увек и не нужно сагласних, што науку може, каткад, да гурне до ивице постмодерног релативизма. Сазнајни позитивизам и натурализам (Keat и Urry 1975/2010) ублажен је скептицизмом и контекстуализмом (Preyer и Peter, 2005), док је релативизам постмодерних теорија, од стране Пола Богосијана (Paul Boghossian) не без ироније, назван „страхом од знања“ (Boghossian, 2006).

У питању о односу различитих интереса према наукама, научним исказима и научном знању, може се препознати ехо методолошких дебата о разлици између природних и друштвено-историјских наука, вођених у немачкој друштвеној мисли крајем деветнаестог и почетком двадесетог века. Друштвене и хуманистичке науке, у мери у којој су историјске, застају на прагу научне егзактности и позитивно научне самоуверености природних наука. Бавећи се човеком, друштвом и историјом, оне се, унутар покретних координата човековог друштвеног света, суочавају са напетостима појединачне и друштвене свести, волунтаризма и норми, општих и индивидуалних интереса. У сагледавању учинка исказа друштвених и хуманистичких наука интереси имају различите улоге. Интерес природних наука је да представи свет природе каквим заиста јесте. Друштвене науке неретко, уз интерес да представе човеков друштвени свет онаквим какав јесте, казују какав би тај свет требало да буде, или пак, какав нипошто не би требало да

изгледа. Истовремено, интересна димензија научног сазнања уткана је у епистемолошку структуру научног мишљења која се структурише сходно предмету истраживања, али и положају науке и њених посленика у друштвеном простору.

Наведено стање повезано је двама еволуцијама. Једна упућује на грчку филозофију античког периода, која мишљење ставља у службу човека уједињујући антрополошку и етичку димензију људске егзистенције и спознаје, опажањем и проучавањем улоге човека и његових поступака у односу на друге и у заједници. Сазнање је, као активност пропитивања смисла и сврхе човека, света и космоса, пре свега људско, те морално саздано. Друга, новија и чини се далекосежнија еволуција повезана је са органском диференцијацијом друштава западног капитализма. Модерност са својим институционалним димензијама у друштвену организацију као и у свакодневицу уноси рационализацију, прагматизам и утилитаризам. Наши друштвени хоризонти, поступци и делања, наши планови и представе о будућности вођени су свешћу о користи и добити која је видљива, мерљива и преносива. Ова еволуција науци налаже да, у оквиру сопственог делокруга, буде прагматична те друштвено корисна.

Нема никакве сумње да су друштвене науке расцепљене између ове две еволуције. Индивидуални интереси положени су у лична постигнућа унутар компетитивне мреже актера у борби за више место унутар ограниченог броја привилегованих положаја. Општи интерес је, насупрот томе, донекле фантомска категорија иза које не стоји појединачни актер са недвосмисленим програмом делања.¹ Општи интерес стога често бива закљон за појединачне и групне интересе иза којих стоји одговарајућа идеологија, или за колективне културне и историјске матрице које се испоручују појединцу (индивидуу) као мање или више подразумевајуће и обавезујуће. Номиналистичка позиција поручује да нема ничега изван индивидуалних, односно личних интереса. Критичка позиција ове интересе препознаје као партикуларне интересе појединаца, удружене

¹ Овде би, у појмовној и термиолошкој доследности са општим требало упарити посебно, као што индивидуалном треба сучелити друштвено. Ваља такође напоменути да је димензионирање појма и категорије интереса у друштвеним наукама комплексније од примарног оквира опште–посебно: индивидуално/појединачно, лично, заједничко, опште, глобално упућују на различите нивое општости интереса, док разликовање материјалног, практичног, економског, политичког, културног, научног, сазнајног интереса допушта структурно моделовање интереса (од којих сваки може сезати до различитог нивоа општости).

око заједничких интереса у интересне групе односно класе. Свако знање је инструментализовано, односно присвојено у корист партикуларних интереса прерушених у општи интерес. Говорећи о интересима, Маркс (Marx) развија критички дискурс односно теорију засновану на анализи економије и на критици различитих, у првом реду, класних интереса у облику идеологије. Хабермас (Habermas) пак развија аналитику и критику инструменталног ума, оличеног у позитивизму и сцијентизму који истура природне науке у први план, као методолошки и епистемолошки супериорне у конструкцији и спровођењу објективних процедура истраживања и научног доказивања (Habermas, 1975: 221–233; Edgar, 2005: 56–101). Хабермас увиђа инструментално манипулативне као и афирмативне стране техничког интереса и природнонаучног знања, оличеног у контроли друштва над природом и природним процесима. Но, има ли се у виду да је према Хабермасу однос – тачније идентичност ума и интереса оно што одређује свако научно мишљење (Cekić, 1972: 15) – науку је немогуће сагледати изван хоризонта интереса који научне исказе производи и ставља науку у инструментални положај.

Сагласно овом интересу Хабермас класификује науке на позитивистичке, у оквиру којих се развијају и примењују емпиријско-аналитичке методе; практичке, односно друштвено-историјске науке, које развијају херменеутику и критичке друштвене науке, које почивају на еманципаторском знању и рефлексивности, у оквиру којих се развијају критичке методе. Као узор за последњу групу наука, Хабермас посебно разматра Маркову критичку теорију друштва и Фројдову (Freud) психоанализу (Habermas, 1975; Siedman, 2013: 121–123). Сваки од наведених типова наука прати одговарајући интерес: позитивистичке науке одликује технички, који је повезан са могућношћу (узрочног) предвиђања. Практичко друштвено знање повезује се са практичним интересом интелептациије и разумевања. Најзад, еманципаторско знање које производи критичка друштвена наука прати интерес еманципације.

Ова позната и коментарисана класификација, произашла из његовог утицајног рада *Сазнање и интерес (Erkenntnis und Interesse)* може бити, у актуелном тренутку, повод за промишљање улоге и односа друштвених и хуманистичких наука према научном знању уопште. Такође, она је добра основа за промишљање друштвене улоге друштвено-хуманистичких наука у креирању заједничких вредности и политика, схваћених као различити програми деловања у најширем значењу те

речи. Још и више од тога, у садашњем тренутку преминације неолибералног инструменталног ума, који еманципацију као критички и ослобађајући однос према свету подређује техничком интересу са механизованим позитивистичким односом према истом том свету – неопходно је детронизовати мит о оправданој супремацији природних наука и техничког знања над друштвеним и хуманистичким наукама. Рефлексивност и херменеутичност друштвених наука су, у поређењу са строгим научним програмом каузалне доказивости природних наука (као и позитивизованих друштвених где се, у значајној мери, сврставају психологија и емпиријска социологија) најчешће представљене као њихова слабост. Разлика између „јаке“ и „слабе“ науке као разлика између објективних, процедурално строгих природних наука и волунтаристичких, методолошки и сазнајно „слабих“ друштвених и хуманистичких наука у основи је доминација техничког интереса инструменталног ума над еманципаторским интересом критички оријентисане друштвене теорије. Ова сучељеност је, на темељима епистемичких и жанровских различитости, а на штету друштвених наука, прерасла временом у добро однеговану предрасуду.

Предрасуда којој, уосталом, повлађују и сами истраживачи из области друштвених наука, чак и када настоје да јој доскоче те да излагања својих идеја и резултата истраживања учине „више научним“. Квантификација је, у облику мерења те употребом статистичких метода и математичких модела одавно превладала друштвеним истраживањима, као и прилагођавањем језика излагања и доказивања који, чак и када изостаје полазна хипотеза, а сам предмет не изискује више од пуке наративне дескрипције, често личи на замршене математичке алгоритме. Табеле и графикони постали су обавезни део текстова у часописима из области социологије, психологије, економије, маркетинга. Овде се интерес сазнајног доприноса преплиће са интересом пуког опстанка одређене научне делатности у условима ограниченог буџета за научна истраживања, као и посредних или непосредних присила финансијера и корпорација која науку виде као предузеће. Применљивост резултата научних пројеката мора бити убедљива и очигледна доносиоцима одлука – најчешће путем бројки и псеудопозитивистичких симулација очекиваних исхода научног рада, под претњом редукције или гашења пројеката, што читаве научне области или дисциплине доводи у положај борбе за опстанак.

Ваља напоменути да ове игре моћи између актера у пољима науке, политике и економије, као и напетости унутар

самих тих поља, укључују такође и медијску наративизацију и екранизацију наука свих жанрова, али, поново, чини се више природних неголи друштвених. Једна од стратегија опстанка научне делатности је њена присутност у јавном друштвеном и медијском простору како би се научни искази приближили неекспертима, а стручни и теоријски језик природних наука – као што су биологија, физика, астрономија, геологија – прилагодио прикладној медијској конзумацији. Истина је, заиста, да није неопходно познавати Њутнову (Newton) биографију да би се разумела теорија гравитације или принципи механике, као што ни опис Ајнштајнових (Einstein) бракава и породичних недаћа не доприноси разумевању *Опште теорије релативитета*. Овај обичај додавања анегдотских детаља из живота научника у опису њиховог теоријског опуса до јуче је био рецепт – критикован као симптом незрелости научног дискурса – пре свега друштвених и хуманистичких наука². Још увек се с разлогом верује да је немогуће одгонетнути Бодлера (Baudelaire) или Достојевског (Достоевский) без познавања њихових животних путева. Но још је руски формализам, односно примена формалног метода у науци о књижевности, раскинуо везу између биографије писца и социологије стваралаштва: довољно је проучити формалне одлике књижевног дела, његову форму, како би се допрло до садржинске супстанце књижевног текста. Ипак, у телевизијским адаптацијама Дарвинове (Darwin) теорије еволуције, различитих теорија модерне физике и астрономије, у приближавању открића биолошких наука и начина њиховог функционисања и примене у свакодневном животу, природне науке се наративизују на начин друштвених. Овај манир успостављен је доста рано, још од Карла Сагана (Carl Sagan), и непрекинуто траје све до данас, у научно-популарним емисијама у којима праве научнике све више замењују глумци, као што је то случај са Морганом Фрименом (Morgan Freeman) у улози наратора.

Оно што је Роберт Мертон (Robert K. Merton) одавно прибележио као једну од разлика између природних и друштвених наука чини се да више не важи. „Заиста, друштвене науке уопште, са све већим изузимањем психологије и економије, теже да мешају курентну теорију са њеном историјом много више него што то чине науке попут биологије, хемије или физике“ (Merton, 1998: 24). По среди је, без сумње, подруштвљавање природних наука путем наративизације њихо-

² Обичај који Мертон, осврћући се на социолошку теорију, именује као „невешто мешање историје и систематике“ (Merton, 1998: 25).

вих садржаја на начин херменеутичко-историјских дисциплина. Мора се констатовати да је реч о интересу константног присуства ових наука не само у областима где се доносе важне одлуке – у сферама економије и политике – већ и у свакодневици неексперата, без значајног капацитета одлучивања. Математичка, физичка, хемијска, биолошка знања вапе да изађу из експертских лабораторија и да, избегавши формуле и сложене процедуре доказивања, буду општепознате те, сходно томе, и општеприхваћене у медијском простору од стране обичних људи.

Из оваквих примера којима смо окружени и обасути у толикој мери да их више ни не примећујемо, очигледно је да су интереси научног дискурса вишеслојни и међусобно противречни. Стратегије опстанка и одрживости научних истраживања, потребе и интереси да се буде свеprisутно у друштвеном простору, доводе до преплитања различитих стратегија и интереса како актера научног рада, тако и доносиоца одлука о научним истраживањима, на нивоу државних и међународних организација и међу финансијерима. Тако се и друштвене и хуманистичке науке диференцирају, не само према областима проучавања, сазнајним амбицијама, методолошким поступцима, већ и према ваннаучним, политичким и економским улогама које играју, баш као и према друштвеним очекивањима те, збиља, према различитим интересима у које су, вољно или невољно, уплетене.

Поведе ли се још једном за Хабермасовом класификацијом наука и интереса, уз посебан осврт на критичку друштвену науку те њен интерес за еманципацијом односно ослобођењем, намеће се закључак да је еманципаторски карактер критичке друштвене теорије испред позитивистичког и практичног интереса научног знања. Мада се не може оспорити историјски и друштвеноинтегративни значај практичног и позитивистичког интереса и научног учинка, могло би се утврдити да је еманципаторски интерес испред претходна два. Мора се приметити да је у стварном друштвеном простору на ствари хибридна егзистенција различитих, међусобно повезаних интереса, те да разликовање три врсте научног интереса има идеалнотипски карактер. Но чак и у том случају, све наводи на закључак да је приоритетни интерес научног знања еманципаторски, те да се, сходно друштвеној мисији научног знања, индивидуални/појединачни и општи, односно заједнички интереси сусрећу у еманципаторској мисији научног знања, као интегративном интересу целе заједнице. Критичка улога друштвених

наука тако је и од појединачног и од општедруштвеног интереса. У Хабермасовој интерпретацији као примери критичког, рефлексивног и недогматског мишљења посебно су издвојени Маркс и Фројд. Уместо да још једном укажемо на оправданост и актуелност његових примера, бићу слободан да као критичку и еманципаторску теорију – сасвим на трагу Хабермасове идеје – предложим, уз кратко образложење – надреалистичку теорију сазнања.

Еманципаторски карактер надреалистичке теорије сазнања садржан је у бројним радовима у формативном периоду париског надреализма двадесетих година, односно београдског надреализма тридесетих година прошлог века, а изложен, између осталог, у Бретоновим *Манифестима надреализма*, као и у *Нацрту за једну феноменологију ирационалног* Коче Поповића и Марка Ристића (Popović и Ristić, 1985), те најзад *Положају надреализма у друштвеном процесу* Оскара Давича, Ђорђа Костића и Душана Матића (Davičo, Kostić и Matić, 1932). Надреализам полази од уверења да су интуитивни, подсвесни слојеви сазнања конститутивни не само за поетско и креативно одношење према свету, већ и за критичку спознају друштва, његове структуралне као и историјско-антрополошке анатомије. Отворена комуникација човекове подсвести и свести, инспирисана Фројдовим радовима о сновима и несвесном, надреалистичку теорију сазнања и креативности приводи такође и активном друштвеном ангажовању против сваког вида репресије. Надреализам, у својој париској као и у београдској верзији, спаја учинке Марксовог и Фројдовог критичког приступа, истина без строгог програма својственог позитивнонаучној методологији односно методолошкој процедуралности инструментално вођеног интереса. Рефлексивност западне филозофије овде је удружена са поетским и психоаналитички инспирисаним истраживањима несвесног, док су поезија као и чин писања стављени у службу либерализације грађанских вредности и институција, а у име научног – пре свега материјалистичког и дијалектичког – разумевања људске праксе и историје. Оно што се данас третира као интердисциплинарност, надреализам је, као авангардни уметнички и сазнајни пројекат и покрет, остварио спојем „уметности, филозофије, психијатрије, етнологије, науке и лингвистике“ (Sheringam, 2006: 68). Материјалистичко схватање историје, демистификација појединачних интереса који се лажно представљају као општи инспирисани су Марксовом критиком идеологије и теоријом отуђења. Вера у разум, у друштвени и технички напредак, разумевање улоге

природних наука у настанку нове поетике односно креативности ослобођене псеудоиндивидуализма и фетишизма, „декланширање морала” (Давичо, Костић и Матић) ослобођеног морализма, све то представља предлог за једну хибридную, збиља збуњујућу, каткад контроверзну друштвено-хуманистичку теорију и праксу, насталу спојем науке, псеудонауке, теорије и књижевне продукције. Оно што је код надреализма инспиративно, јесте да научни рад може бити креативан на начин једне поетике, као што једна поетика може поступати по начелима једне науке, док су сазнајни и еманципаторски интереси неодојиви, независно од тога да ли су општи или посебни. Штавише, различити интереси у надреалистичкој концепцији спознаје ни не постоје.

Поука надреалистичког пројекта садашњем научном раду свакако није некаква ретроградна, преудоромантичарска поетизација дискурса науке, али може бити узор у критичком и демистификаторском односу према инструментализацији научног знања за интересе који, на овај или онај начин, могу да доведу у питање интегритет самих наука. Друштвене и хуманистичке науке су позване да спроведу критику ових инструментализација, али и да истовремено буду Τέχνη (техне) друштва, посебно у стањима кризе и структурно-функционалних дефицита који прете да уруше нормално функционисање система и да осујете појединце у реализацији њихових животних програма. Но, такође, рефлексивна и теоријска анализа кризе друштвеног поретка, у ситуацијама када је његово одржање репресивно за чланове заједнице, увод је у разрешење кризе иницирањем друштвених промена – што је такође мисија и, може се рећи, примарни интерес критичке друштвене науке. Ове промене, супротно структурално-функционалним императивима о очувању поретка послушношћу, прилагођавањем, интериоризацијом друштвених конвенција и вредности, чак и када су оне репресивне – те промене, дакле, неретко и на конфликтан начин – оспоравају механизме безусловне легитимације актуелних, доминантних идеолошких, политичких и економских матрица, оспоравање које, како појединачним тако и колективним актерима, уз интерес ослобођења отвара хоризонт утопије.

***

Проучавање услова и околности производње и прираштаја друштвеног знања, начина организације научних делатности, међузависности научних исказа и наратива са поли-

тичком и економском структуром, са културним матрицама и вредносним и нормативним обрасцима, као и са различитим друштвеним интересима, чине окосницу социолошког проучавања науке као друштвене делатности. Социологија сазнања проучава и контекстуализује ове услове и околности у историјским оквирима интереса, потреба и вредности. Историчност научног сазнања упућује на променљивост и оповргљивост научних исказа не само из перспективе методологије научног истраживања, односно технологије доказивости, проверљивости и објективности, као трајних вредности и начела епистемолошких основа теоријских наука, као и примене научног знања у пракси. Већ и из перспективе историчности људских потреба, истиносних, историјски променљивих исказа и друштвених пракси, и начина уређења друштвене организације³. Идеје о друштвеном напретку, неограниченом економском расту, увећању материјалних добара (неминовно праћеног увећањем личног богатства малобројних), примени научних и техничко-технолошких знања и искустава у свакодневном животу представљају интересе, вредности и програме деловања нашег западног света, позитивистичког виђења стварности, али и глобално доминантног политичког и економског либерализма и неолиберализма. Друштво западног капитализма је по свему и у потпуности материјалистичко друштво технике⁴. Удео и улога науке у овоме је фундаментална.

Природне, друштвене и хуманистичке науке, наизглед на различитим позицијама у расподели друштвене моћи у материјалистичком друштву технике и личног постигнућа, са неједнаким учинком у остваривању властитог интереса у матичном пољу науке и научних исказа са којег се, конверзијом научног капитала у политички и економски, укључују у поља

³ „Свако друштво“, вели Фуко (Foucault), „има свој режим истине, своју општу политику истине; механизме и инстанце што омогућују да се разлуче истинити искази од лажних, начин на који се санкционишу и једни и други; утврђену вредност техника и процедура за добијање истине“ (Фуко, 2012: 132).

⁴ „У нашем технолошком друштву, техника је свеукупност метода рационално развијених ради постизања апсолутне ефикасности (на датом степену развоја) у свим областима људског деловања“ (Елил, 2010: 19). Жак Елил (Jacques Ellul) оштроумно подсећа да су техничка открића у неким случајевима претходила научним, док су научна била непримењива без унапређене технике. Ова сустизања научно и техничко знање чине тешко разлучивим (Елил, 2010: 25–28). Овде се неминовно намеће поређење Елилових и Хабермасових ставова о односу науке, технике и друштвене организације (Habermas, 1986).

економије и политике, заузимају једнако субмисиван положај у односу на доносиоце политичких одлука. Ова субмисивност чини да се привидно вредносно неутрална, а заправо политички коректна истраживања прилагођавају доминантним идеолошким матрицама, интересима доносиоца политичких одлука као и групама које одлучују о финансирању, утичу на друштвено признање заједнице научника, располажу моћи именовања и дистрибуције друштвених угледа и положаја.

Положај друштвених наука у овим процесима и расподелама друштвене моћи је амбивалентан. Друштвена истраживања с једне стране треба да допринесу одржању друштвеног поретка, друштвеној солидарности и интеграцији око заједничких вредности и идеала, да понуде доносиоцима одлука оптималне моделе друштвеног развоја који ће обезбедити сагласност између индивидуалних и општих интереса, а на нивоу читаве заједнице обезбедити консензус за будуће правце развоја заједнице. Научно знање је, такође, кључни ослонац у управљању различитим ризицима који су системски уткани у друштвени систем (економске и политичке кризе, социјални протести), као и оним који настају наизглед нелогичним и неконтролисаним упадом природе у свет друштвене уређености, као што су природне катастрофе и медицински ризици (Luhmann, 1993). Но исто тако, оне су дужне да протумаче и предупредe сваки облик репресије, да без предрасуда спроведу критику политика и програма који, било краткорочно или дугорочно, угрожавају вредности интегритета појединца, аутономије ума, људске креативности и недогматског мишљења⁵. Стога је интерес наука, једнако природних као и друштвених, рефлексивно и критичко одношење према друштвеном свету, али и пракса која омогућава промену друштвене организације и вредности, када на нивоу заједнице сукоби између различитих интереса постану непомирљиви. Препознавање манипулативног карактера инструменталног мишљења и делања и његово раскривање научном и друштвено одговорном критиком је главни интерес друштвених и хуманистичких наука. Еманципаторски карактер научног знања – независно од предметног и истраживачког делокруга самих наука – налаже критички однос према идеолошким и интересно оријентисаним делањима. Овде је интерес научног сазнања истовремено и основна научна вредност: досезање истине о човеку и о ње-

⁵ О односу друштвених наука (с посебним освртом на социологију) према потребама одржања друштвеног поретка и његове критике видети: „Социологија у жељи за признањем“ у: Миленковић, 2016: 9–45.

говој егзистенцији, о свету који ствара током историје и који га актуелно окружује. Интерес наука је такође и налог неприс-тајања на било какву инструментализацију супротстављену еманципаторској истини као вредности.

ЛИТЕРАТУРА

- Boghossian, Paul. (2006). *Fear of Knowledge. Against Relativism and Constructivism*. Oxford: Clarendon Press.
- Breton, Andre. (1979). *Tri manifesta nadrealizma*. Kruševac: Bagdala.
- Cekić, Miodrag. (1975). Kritička teorija i Habermasovo delo. Saznanje i interes. Predgovor za: Jirgen Habermas. *Saznanje i interes*. Beograd: Nolit, str. 9–24.
- Davičo, Oskar, Kostić, Đorđe, Matić, Dušan. (1932). *Položaj nadrealizma u društvenom procesu*. Beograd: Nadrealistička izdanja.
- Edgar, Andrew. (2005). *The Philosophy of Habermas*. Montreal & Kingston: McGill-Queen's University Press.
- Eliš, Žak. (2010). *Tehnika ili ulog veka*. Beograd: Anarhija/Blok 45 i Bratstvo iz Everona.
- Fuko, Mišel. (2012). *Moć/Znanje. Odabrani spisi i razgovori: 1972–1977*, Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Habermas, Jirgen. (1975). *Saznanje i interes*. Beograd: Nolit.
- Habermas, Jürgen. (1986). *Tehnika i znanost kao „Ideologija“*. Zagreb: Školska knjiga.
- Keat, Russel, Urry, John. (1975/2010). *Social Theory as Science*. London: Routledge.
- Luhmann, Niklas. (1993). *Risk: A Sociological Theory*. Berlin/New York: Walter de Gruyter.
- Merton, Robert. (1998). *O teorijskoj sociologiji*. Beograd: Plato.
- Milenković, Pavle. (2016). *Ogledi iz sociologije savremenosti*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Popović, Koča, Ristić, Marko. (1985). *Nacrt za jednu fenomenologiju iracionalnog*. Beograd: Prosveta.
- Preyer, Gerhard, Peter, Georg (ed). (2005). *Contextualism in Philosophy. Knowledge, Meaning, and Truth*. Oxford: Clarendon Press.
- Sheringam, Michael. (2006). *Everyday Life: Theories and Practices from Surrealism to the Present*. New York: Oxford University Press.
- Searl, John. (1995). *The Construction of Social Reality*. New York: The Free Press.
- Seidman, Steven. (2012). *Contested Knowledge: Social Theory Today*. Wiley-Blackwell.
- Weber, Max. (1989). *Metodologija društvenih nauka*. Zagreb: Globus.

Pavle Milenković

**GENERAL AND INDIVIDUAL
INTEREST IN RELATION TO THE
SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES**

Abstract

The paper discusses the historical and epistemological assumptions for the opposition of general and individual interest in the emergence, dissemination and application of scientific knowledge in the social sciences and humanities. It is generally and individually considered as analytical and typological determinants that in the historical context have relational,

relative and contractual status. From the perspective of the theory and sociology of knowledge, the distinction of scientific knowledge into social and humanistic knowledge, as well as the sciences themselves into natural and social sciences has a classifying character, while scientific knowledge with a unique historical and ontological horizon is subject to cognitive and anthropological determinants of human practice and dominant value orientations.

Keywords: interests, sociology of knowledge, science, values, ideology, practice

СУЗАНА ИГЪАТОВИЋ

Институт друштвених наука, Београд
signjatovic@idn.org.rs

ЖЕЉКА БУТУРОВИЋ

Институт друштвених наука, Београд
zeljka@psych.columbia.edu

Свет и ми: положај научне професије са освртом на друштвене и хуманистичке науке*

Апстракт

У раду истражујемо глобалне промене положаја научне професије, фокусирајући се на друштвене и хуманистичке дисциплине и контекст Србије. Глобални тренд води ка томе да научна делатност постаје несигуран, слабо плаћен, а тиме и мање пожељан посао. Сама научноистраживачка активност доживљава кризу коју је произвео нови систем управљања који промовише ефикасну, применљиву и мерљиву научну активност, што је резултирало хиперпролиферацијом научних радова и академски нечасним понашањем. Некадашње кључне одлике рада у науци – стабилност запослења, научна аутономија и флексибилност рада – уступају место неизвесном радном статусу и ограниченој слободи стварања.

Србија показује назнаке ових процеса, али још увек натпросечан ниво материјалног положаја (у контексту Србије) и стабилност посла чине професију научника пожељном. Недавна истраживања показују, да упркос неповољним променама у статусу научне професије и условима рада, запослени у науци остају овом сектору и препознају вредност бављења науком. У Србији, удео жена у сектору истраживања изједначен је са мушкарцима, а у друштвеним и хуманистичким наукама, такође и на руководећим позицијама. Институционално финансирање и могућност релативно лаког обнављања звања омогућава компаративно већу слободу истраживања. У Србији расте генерацијски јаз између младих и старих научника, јер се животни циклус младих поклапа са неповољним трендовима нестабилног запослења и могућности на тржишту рада, које напори ка ширем регрутовању младих у науци, парадоксално, још више увећавају.

Кључне речи: научна професија, друштвене и хуманистичке науке, хоризонтална и вертикална стратификација, Србија

Друштвени положај научне професије данас

Обично се сматра да је криза једне области наступила онда када она почне више да се бави собом него основном

---

* Рад је написан у оквиру Програма истраживања Института друштвених наука за 2020. годину који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

облашћу интересовања. Ово је случај са науком данас. Аутореклексивност видимо у свим битним аспектима научног рада. Расправља се о критеријумима за вредновање научне продукције, преиспитује се поузданост научног сазнања које је до недавно имало највиши ауторитет у друштву (Gigegenzer, Magewski, 2015). Актуелна су истраживања о положају запослених у науци, њиховим пословно-животним трајекторијама, материјалном, радно-правном статусу и угледу професије у целини. Ова заинтересованост научника да се баве собом указује на то да се нешто значајно мења у статусу науке данас. Криза науке постаје занимљива и изван академије, па медији и лаичка публика све више прате информације из научног домена: од сензационалистичких вести о екстремним случајевима сиромаштва запослених у академији, до афера око поузданости резултата познатих истраживања (Hoff, 2014; Perry, 2019)

У контексту наведених промена, шта данас значи бавити се науком и какав је положај научника у друштву? Да ли уопште постоји професија научника, ко припада научној професији и где су границе идентитета професије научника?¹ Професије по дефиницији имају монопол над одређеним делом теоријског знања и практичних вештина и захтевају одређено, обично универзитетско, образовање. Међу професијама постоје разлике, неке су мање, а неке више професионализоване (Jackson, 2010). Делује да научна професија има одлике „јаке“ и „слабе“ професије истовремено. Са једне стране, бављење науком подразумева одређени ниво образовања (обично највиши, докторат), формално-правни оквир регулације рада, заштиту статуса чланова, професионална удружења, професионалну етику, сличне каријерне путање. На основу овога следи да научници имају своју професију, попут адвоката или лекара. Са друге стране, научници имају различите интересе, различита удружења, различита правила вредновања научне активности и научних резултата. Разликују се научне области, али такође и методолошке оријентације, ниво повезаности са праксом и применом знања. У том контексту се поставља питање да ли постоји једна научна професија, мноштво научних професија или је реч о метапрофесијама које обједињују групе наука, нпр. природне, друштвене, хуманистичке, односно групе научника по секторима (научници универзитетски професори,

¹ Посебно питање представља назив категорије актера који се баве науком. У недавној студији о статусу научника и научница у Србији користе се називи „научни радници/раднице“ односно „академски радници/раднице“ (Delibašić, Fiket, 2018).

научници из института, научници у привреди и примењеним областима).

Овде долазимо до проблема одређења граница научне делатности. Кренимо од једне наизглед таутолошке дефиниције према којој се науком баве они који стварају научне производе (истраживања и разне форме дисеминације резултата). Овде се можемо запитати да ли су научници и они представници академског сектора који се готово искључиво баве наставом или управљачким пословима, а науком се евентуално баве на деривативан начин. То значи да границу идентитета професије морамо померити даље од уског формалног критеријума, ако гледамо оно што чини језгро научне професије, а то је научни рад и његова презентација.

Додатни проблем одређења граница научне професије јесте то што неки облици научноистраживачке активности нису ограничени на академски сектор. Познато је да научне радове објављују и они који немају афилијацију, нису део научног или академског сектора, нити имају докторат. У одређеном смислу, они припадају научној делатности. Када говоримо о друштвеним и хуманистичким наукама, у питању су истраживачи или консултанци у међународним организацијама, *think-tank* организацијама, невладиним организацијама, посебно у областима развоја и социјалних интервенција. Осим примењених истраживања, они објављују радове у академским часописима, самостално или у сарадњи са колегама који имају афилијацију. Важно је имати на уму ову флуидност идентитета научне професије, нарочито у областима друштвених наука.

Не улазећи у даљу расправу око одређења научне професије, у даљој анализи се ограничавамо на актере којима је главни задатак посла научноистраживачки рад, тј. научно истраживање, научна продукција и дисеминација. Одредницом „научници“ обухватамо припаднике академије у најширем смислу: истраживачки, научни и наставни кадар у академским установама, институтима и универзитетима, али такође докторске и постдокторске студенте. Статус научника посматрамо из социолошке перспективе која подразумева комплексност друштвеног положаја. То значи да свеобухватна слика друштвеног положаја мора узети у обзир објективне критеријуме, као што је ниво зараде, заступљеност по областима, материјалне и друге ресурсе који су доступни за рад, али и субјективну перспективу оних који се баве науком, као и спољашњу перцепцију научне делатности, а посебно углед научне професије у друштву. Сматрамо да се промене положаја научника највише

огледају у следећим аспектима: материјални положај и позиција на тржишту рада; интринсичка научноистраживачка активност; углед и моћ научничке професије у друштву. Посебан значај има интерсекционалност, посебно разлике између жена и мушкараца, старих и младих научника. Унутар научног сектора одвијају се процеси диференцијације, и то према свим поменутиим димензијама који одређују статус научника у друштву.

Хоризонтална и вертикална стратификација у научном сектору

Снажни стратификацијски процеси одвијају се у оквиру научног сектора. *Хоризонталне поделе* захватају различите домене организације научног рада. *Вертикална стратификација* подразумева растућу диференцијацију између различитих категорија запослених у науци, по економском статусу, моћи, угледу, унутар истог сектора.

Хоризонтална диференцијација у научној делатности подразумева разлике у статусу запослених у научноистраживачкој делатности у различитим секторима научног рада, националним, организационим оквирима. На највишем, глобалном нивоу, постоји разлика на линији *центар–периферија* (Wittrock, 2010; Blagojević, Yad, 2010). Неке научне заједнице имају већу моћ, ресурсе и значај, што утиче на позицију актера који им припадају. Упркос појачаној мобилности научника (и других стручњака) данас, опстају разлике у ресурсима и утицајности различитих научних заједница. Ако изузмемо, краткотрајне форме привремене мобилности (конференције, стипендије), дугорочно измештање у другу академску заједницу може се сврстати у *brain drain* и појачати разлике између центра и периферије.

Постоји могућност да су друштвене и хуманистичке науке поштеђене овога више него „тврде“ науке због специфичности ових дисциплина. У друштвеним наукама постоји доминација енглеског језика као *lingua franca* на глобалном нивоу, мање него у природним наукама, али више него у хуманистичким наукама (Аттон, 2010). У друштвеним и хуманистичким наукама, посебно мањих научних заједница, постоји мали број научника и институционалних средишта за појединачне области, а често и усмереност на локалне истраживачке проблеме. Овде се надовезује питање односа *друштвених и хуманистичких и природних наука*. Имајући у виду чињеницу да

друштвене и хуманистичке науке захтевају знатно мања улагања, а имају приближно једнак потенцијал за продукцију научних резултата, те да су, за разлику од природних и техничких наука, јединствено позиционирани у креирању знања специфичног за Србију, које без њих не би постојало, поставља се питање да ли је сврсисходно много веће улагање у природне науке (нарочито физику) у односу на друштвене и хуманистичке науке које је тренутно на снази.

Затим, постоје разлике у сектору научног рада. Ова линија поделе је можда најважнији фактор за разумевање статуса научника у Србији, где опстаје подела на запослене на *универзитетима* и *институтима* (упркос формалној еквиваленцији), што је проблем у друштвеним и хуманистичким областима које одликује малобројност научног кадра и слаби капацитети за специјализацију. Када је реч о друштвеним и хуманистичким наукама, важна је подела на линији *истраживачи у академском сектору* и *истраживачи у неакадемском сектору* (НВО, истраживачке, маркетиншке агенције, јавна политика). Коначно, на положај научника утичу, такође, разлике у социјалном капиталу и припадност „видљивим“ и „невидљивим“ *заједницама*.

Вертикална диференцијација у науци настаје највише због актуелног процеса тзв. прекарнизације, тј. померања ка нестабилном радном статусу све већег дела запослених (тзв. *fast-food* радна снага академије). Тренутно се може видети највећа разлика у статусу привремених предавача на универзитетима, разних категорија постдокторанада насупрот редовних професора и истраживача са сталним радним статусом (ове разлике симболично изражава подела *adjuncts vs tenure*). Поделе између *старијих* и *млађих* истраживача, *мушкараца* и *жена*, такође представљају димензије диференцијације унутар научног сектора. У наставку се бавимо детаљније овим поделама унутар научног сектора са освртом на специфичности Србије и друштвених и хуманистичких наука.

Материјални положај и радно-правни статус научника

Када је реч о објективном показатељу материјалног статуса научника, глобални тренд је да зараде у науци заостају за другим секторима за исти образовни ниво. Чак се говори да је посао универзитетског професора, некада типичан пример професије средње класе, данас нископлаћени посао (Erwin, Wood, 2014; SEIU, 2013). Када је реч о друштвеним наукама, ова

тенденција је веома изражена. Рецимо, у САД-у, плате доктора наука из психологије и друштвених наука веће су у приватном сектору (*профитном и непрофитном*), него у академији, а на истом нивоу као у државној управи (National Science Foundation, 2017). За 2017. годину, медијална зарада за докторе психологије и друштвених наука у академији тј. на универзитетима, износила је 90.000 долара (SE=500), док је зарада у приватном непрофитном сектору износила 114.000 долара. Доктори других друштвених наука премашују психологе у платама у свим областима осим државне управе и samozапослених психолога. Највећа разлика је између академског и приватног сектора (око 50.000 долара годишње).

За разлику од високоразвијених земаља где су зараде ниже у академији него у ванакадемском сектору, у Србији не постоји још увек таква разлика у нивоу зарада. Подаци показују да научноистраживачки и универзитетски сектор стоји релативно добро у односу на друге области. Према РЗС, медијална нето зарада за јануар 2019. године износила је 41.467 динара, што значи да је зарада у науци скоро 2,5 пута већа од просека Србије (табела 1). Треба имати на уму разлике између дисциплина, приходе од пројеката, других активности и разлике у научним звањима, које такође утичу на материјални положај научника.

Табела 1. Просечне зараде по запосленом, по областима делатности, јануар 2019. године (Србија)

	Зараде	Зараде без пореза и доприноса
	I 2019.	I 2019.
УКУПНО	75.296	54.521
Научно истраживање и развој	135.445	97.721
Државна управа и обавезно социјално осигурање	89.441	64.192
Образовање	77.400	55.776
Здравствена и социјална заштита	76.520	55.145

Извор: РЗС, 2019а (скраћена табела)

Када се говори о зарадама и релативно повољном статусу научног сектора, треба имати на уму разлике у просечном животном стандарду у Србији и земљама са развијенијим научним сектором и привредом у целини. Међутим, материјални

статус не треба посматрати само на основу зараде. Питање је какве су опције на тржишту за научнике са њиховим квалификацијама. Имајући у виду ограничене могућности на тржишту рада за докторе наука (посебно у друштвеним и хуманистичким областима), научна делатност је још увек пожељна у Србији. О томе говори резултати недавног истраживања да мали број научника напушта овај сектор, што није случај изван Србије (Pudar Draško, Gazela и Rácz, 2018). Такође је важна субјективна димензија која обухвата друге аспекте посла (слободно време, могућности напредовања, креативност итд.). Фактори који нису чисто материјални такође имају улогу у перцепцији пожељности посла. Запослени у науци имају генерално висок ниво интринсичке мотивације да се баве овим послом, што може донекле компензовати неповољне материјалне услове.

Поред зарада, још један тренд одређује статус научне професије и њену пожељност. Реч је о (не)сигурности радног статуса у научном домену, као и изгледи у каријери за оне који остваре статус доктора наука. Глобално, у структури запослених у академији, све више доминира категорија ниско плаћених, несигурних, повремених послова. Категорија *adjunct* и сродних привремених статуса чини око 70% запослених на универзитетима у САД, са трендом раста административног особља у односу на академски кадар (Hoff, 2014). У Француској је порастао удео привремених послова у академији за 111% од 1992. до 2013. (Le Feuvre, 2019). Истраживања показују да само 12,7% доктора наука оствари позицију у академском сектору у САД (Larson, Ghaffarzadegan, Хуе, 2014). У психологији и друштвеним наукама, проценат доктора наука који су имали статус *tenure* пао је за 20 година (1997–2017) са 35 на 30% (Langin, 2019). Само 21% доктора наука из области антропологије добије позицију која омогућава стабилност запослења (*tenure-track*) у академском сектору (Speakman, 2018). Један од разлога за овакво стање је диспропорција у броју доктора наука и доступних позиција (Gould, 2019).

Поставља се питање да ли се формира квазикастински систем у науци, са великом категоријом потплаћених, нисковреднованих академских „парија“ и малим бројем привилегованих позиција. Чак и у земљама са високоразвијеним научноистраживачким сектором, лош материјални статус смешта неке категорије академских радника на границе сиромаштва, посебно у друштвеним и хуманистичким областима. Подаци показују да неке категорије запослених у академији имају високи ризик од сиромаштва, нпр. *adjunct* предавачи са непо-

вољним радним уговорима (Hoff, 2014). Повремено се појаве у медијима приче о предавачима универзитета који живе у камп приколици и примају социјалну помоћ. Иако екстремни, ови сензационалистички примери даје назнаке о дугорочној промени статуса академске професије.² Наравно, може се дискутовати да ли је исправно поредити праве прекарне послове са научном професијом, где постоје неки бенефити које прави нископлаћени послови немају. Рад у академском сектору још увек је престижан, а такође доноси нематеријалне предности које смо раније навели.

Захваљујући још увек релативно малом броју високообразованих људи, постојећем систему научне делатности и затвореном тржишту, као и начину улагања у науку, ово се у Србији још увек није десило. Код нас се вертикална стратификација одвија у нешто модификованој форми због наслеђа квазисамоуправног система управљања у научно-истраживачким и високошколским установама. Ипак, у Србији се такође уочава померање ка нестабилнијем запослењу у научноистраживачком сектору, посебно младих истраживача (Stojković-Zlatanović, 2018). О томе говори недавна криза положаја докторских студената и младих истраживача, као и истраживача запослених на институтима придруженим државним универзитетима. Унутар друштвених и хуманистичких наука постоје поделе на оне које омогућавају лакше остваривање додатних прихода научницима и оних које нису тако тржишно исплативе.

Статус научника одређују такође неки екстерни процеси. Како расте потреба јавне политике за подацима, у друштвеним и хуманистичким областима наступа својеврсна конвергенција основне и примењене науке.³ Конкуренција ванакадемских истраживања подстиче истраживаче у науци

² Недавно је одржана изложба *Feed the Adjuncts* у организацији Art Adjunct Professors (Kelsey, 2016).

³ Неколико идеолошких промена утицало је директно или индиректно на науку. Посебан значај има идеологија новог јавног менаџмента према којој се наука и истраживање морају водити по моделу бизниса (Bozzon, Murgia, Poggio, 2019). Друга идеолошка смерница за развој науке јесте тзв. „економија заснована на знању“ (*knowledge-based economy*), која подстиче „производњу знања“ са нагласком на корисности. То такође значи да се знање не ствара само у академском сектору (Švarc, Lažnjak, 2003). Парадигма „јавне политике засноване на подацима“ (*evidence-based policy making*) коју је промовисао британски нови лабуризам како би се увело „рационално одлучивање“ у јавном сектору које ће бити засновано на „чињеницама“ а не „идеологији“ (Sutcliffe and Court, 2005). Ова парадигма подразумева значај истраживања и велику потребу за научним подацима, што значи да ти подаци морају на одређени начин бити вредновани пре него што су употребљени.

да изађу на тржиште. Према извештају Унеска из 2010, статус истраживача у друштвеним наукама све више одликује усмереност ка примењеним истраживањима и ангажманима, тако да се у неким мање развијеним земљама, две трећине истраживача бави консултантским пословима поред своје примарне активности (Mouton, 2010; Biuk, 2018). Према недавном истраживању у Србији, истраживачи друштвених наука, више се додатно ангажују у струци, у поређењу са техничко-технолошким и медицинским наукама (Pudar Draško, Rácz, 2018: 50). Често исти истраживачи, запослени у академској установи, спроводе и примењена друштвена истраживања (Ignjatović, 2020). Ово се дешава посебно у земљама са скромним ресурсима у науци, тзв. периферним научним срединама (Blagojevic, Yad, 2010). Пошто су средства за финансирање оскудна и зависе од страних финансијера, истраживања из примењене сфере могу бити искоришћена за радове у академским часописима.

Критеријуми употребљивости и корисности научног сазнања (често повезаног са „иновацијама“) све више утичу на научне каријере, јер су постали валидан критеријум за оцену научног рада. Када је реч о Србији, категорија креирања и анализе јавних политика (M120) призната је последњом изменом Правилника из 2017. године као научни резултат који се признаје у процесу избора у научна звања.⁴ Ово је посебно важно за друштвене науке чији актери имају ангажмане у домену јавне политике. Ипак треба приметити да је у овом случају релативно ниско вредновање (1–3 бода) ове категорије у односу на научне чланке и монографије објављене у међународним часописима и код међународних издавача, осликава релативно традиционалније виђење науке које даје предност научном раду и институцијама у односу на организације примарно оријентисане на креирање примењеног знања.

Криза научног знања и угледа научне професије

Како се одражавају наведене промене на саму научно-истраживачку активност која чини суштински аспект професије? Постоје три повезана процеса. Један има везе са новим научним менаџментом, други са новим потребама за научним производима, а трећи је генерисан из саме научне делатности.

Последњих неколико деценија дошло је до промене научне политике у складу са новим моделом менаџерски ус-

⁴ Правилник о поступку, начину вредновања и квантитативном iskazivanju naučnoistraživačkih rezultata istraživača (2017).

тројене, пројектно усмерене научне активности. Научник који се бави основним истраживањима постао је *homo applicandus* (Kaser, 2013). Идеал научника који је вођен чистом жељом за знањем уступа место типу истраживача који одговара на задате теме и усклађује правац истраживања са доступним људским ресурсима и дефинише процес научног истраживања преко концепата пројектног менаџмента. Генерално, менаџмент у науци све више функционише тако да академске установе стално морају бити евалуиране и процењиване и њихов квалитет рада изражен на мерљив начин. Реч о тзв. *култури ревизије (audit culture)* о чему је писала (Strathern према: Гаџановић, 2014). У овом контексту је важна политика која промовише објављивање радова као индикатор успешности научника. Недавно истраживање показује да је глобални систем вредновања прихватљивији за природне науке, док се друштвене науке позивају на културне специфичности (Petkovska, 2017).

Ови процеси утичу на процес стварања знања. Тако се основна истраживања усмеравају задатим темама, а теоријски и методолошки аспекти истраживања прилагођавају пројектним захтевима. Нов модел науке је променио и садржај научног стваралаштва. Овде није реч само о томе да наука губи ореол аутономности у дефинисању истраживачких питања. Пре четрдесет година, укључивање димензије применљивости/корисности у основна истраживања, било је више ритуалистичко (Nafstad, 1982). Данас је то неизоставни део научних пројеката и захтева одговарајућу елаборацију у пријави за финансирање већине пројекта. Осим тога, прилагођавање критеријумима ваннаучног карактера, сада захвата ужи сазнајни истраживачки део пројекта. Рецимо, у неким конкурсима ЕУ за научноистраживачке пројекте, један од критеријума односи се на то да ли је родна димензија укључена у пројекат. Иако се каже да димензија рода треба да буде интегрисана „ако је релевантна“, свакако се имплицитно истраживачи наводе да уведу овај фактор, чак и када то није оправдано (European Commission, 2018).

Парадоксално, увођење конкуренције, мерљивости резултата и пројектног менаџмента са циљем подизања квалитета науке, негативно утиче на етос научног стваралаштва. Све више се доводи у питање утемељеност научног сазнања као некада најугледнијег облика сазнања. Кризу научног рада и етоса видимо у аферама око веродостојности података и ретракције радова, тешкоћама са репликацијом резултата и закључцима истраживања. Растући ниво академски нечасног понашања јесте такође показатељ овог тренда (од „фарми цитата“ до лажних података истраживања).

У психологији се доводе у питање велике студије које су деценијама чиниле основу ове науке (Perry et al., 2019). Сличну кризу респектабилности научног знања видимо у тзв. „меким“ дисциплинама попут антропологије, феминистичких, родних студија и сл. Код њих се преиспитују релевантност теорије, епистемолошки релативизам, аутентичност и идеолошка презасићеност. У последњих 20 година, два слична социјална експеримента потврдила су ове проблеме хуманистичких области: афера *Sokal*, 1996. и *Sokal squared*, 2018. године.⁵ Обе афере су показале слабости актуелног механизма вредновања и дисеминације научног знања у друштвеним и хуманистичким областима. У питању су академски часописи из области студија културе, рода, сексуалности итд. које се базирају на постмодернистичким, постколонијалним и сродним приступима. Показало се да квазинаучни радови могу проћи рецензију и бити објављени у овим часописима, иако се заснивају на измишљеним, апсурдним или бизарним темама и наводним истраживањима, а написали су их аутори који се уопште не баве овим областима. Подривање привилегованог статуса научног знања праћено је такође растом популарности псеудонаучних области које делимично представљају одговор на кризу научног знања.⁶

У таквом контексту, уз негативне трендове нестабилности и економске непривлачности научног рада, долази до депрофесионализације науке и кризе професионалног идентитета научника. Дакле, питање је шта данас значи „научни позив“ и да ли још увек има одређени харизматични ореол врхунског знања.⁷ Наравно, треба имати у виду да *academic misconduct* није нешто ново, видимо да се резултати и неких класичних истраживања доводе у питање.⁸ Ипак, начин организовања науке, подстицање хиперпролиферације радова и пристрасност да се објављују само статистички значајни резултати, све то јесте сигурно додатно подстакло научнике да не следе увек узусе

⁵ Видети више: What the ‘Grievance Studies’ Hoax Means, *The Chronicle of Higher Education* (08. 11. 2018).

⁶ Некада ове псеудонаучне позиције имају подршку естаблираних научника, нпр. нобеловац Монтање (Montagnier) који је почео да заступа антивакцинални став.

⁷ Вебер је антиципирао неке од проблема запослених у академској сфери (напредовање, сигурност посла, аутономија рада) још пре сто година када је настао његов текст „Наука као позив“ (Weber, 2008).

⁸ На пример, доводи се у питање веродостојност података из чувеног Розенхановог (Rosenhan) истраживања психијатријских болница из 1973. године (Abbot, 2019).

научног-академског понашања у истраживању и извештавању. Парадоксално, упркос новим моделима управљања у науци и инсистирању на мерљивости рада, корисности знања, ефикасности трошења ресурса, долази до кризе „научних производа“, чији се квалитет доводи у питање.

У овом сегменту се Србија, опет, суочава са другачијим, и можда лакше решивим проблемима. Скандала на српском научној сцени свакако има, али они се претежно односе на плагијате и сумњиве дипломе доктората, а врло ретко на фалсификацију или негирање резултата научних радника који су као такви препознати од стране уже научне заједнице. „*Publish or perish*“ тренд који је већ деценијама присутан у развијеним земљама, у некој мери је заживео у Србији тек после петооктобарских промена, увођењем нових правила о вредновању резултата научноистраживачке делатности. Будући да се научна звања у Србији могу стећи и одржавати са релативно малим бројем бодова који се могу обезбедити и објављивањем у домаћим часописима ниске селективности, мотив за згртањем огромне количине бодова да би се осигурала пука егзистенција, није толико изражен.

Интерсекционалност: род и старост/генерација као фактори статуса научника

За свеобухватно разумевање положаја научника у друштвеним и хуманистичким наукама треба узети у обзир положај жена у науци и старосне разлике између истраживача, односно различите позиције у животном циклусу. Овде се најпре треба осврнути на моделе научног напредовања. Србија је до сада имала ране селекције са пирамидалним моделом напредовања у науци. Овај модел је типичан за земље попут Словеније (Le Feuvre et al., 2019). Међутим, трендови се крећу ка моделу који је преузет са Запада, пре свега САД-а, где је селекција на нижим нивоима мања (упис на основне и постдипломске студије), али је зато много већа на вишим нивоима (научна звања). Као што је већ поменуто, овакав модел научног напредовања ствара велики број високошколованих младих људи за које не постоје адекватна радна места, што неминовно води ка деградацији статуса научних радника у друштву.

Досадашњи модел напредовања научника у Србији био је ослоњен на државне евалуације истраживача кроз избор у звање. Како каже испитаник из недавног истраживања:

„Практично читаву ову моју досадашњу каријеру је пратило, пратила једна апсолутна, да кажем, демократија, и када неко стекне услове за њега се расписује конкурс“ (Rácz, 2018: 79). Треба приметити да се овај начин евалуације научног рада значајно разликује од аналогног система у развијеним земљама које махом функционишу по *'up or out'* принципу у којем неуспех у осигуравању највишег звања (*tenure*) истовремено значи и губитак посла. Насупрот томе, у Србији је могуће неограничено обнављање нижих звања (научни сарадник, виши научни сарадник) што већи број научних радника ставља у ситуацију релативно трајнијег статуса, а тиме у већој мери подстиче преузимање ризика приликом развијања научног програма.

Када је реч о генерацијским разликама, рекло би се да расте јаз између младих и старих научника, јер се животни циклус младих поклапа са неповољним трендовима нестабилног запослења, док старији истраживачи користе све предности оствареног статуса. Флексибилизација радног статуса највише захвата младе утичући на каријерне и породичне аспекте (Stojković-Zlatanović, 2018; Jovanović-Ajzenhamer, 2018). Међутим, треба имати у виду да млади људи, а самим тим и млади истраживачи, имају далеко веће могућности да свој професионални живот нађу ван науке. На ово не треба гледати као на трагедију или неправду, већ као на најједноставнији начин да се ефикасно искористи животни век способних младих људи, а такође и скромна буџетска средства намењена науци.

Родна димензија добија посебно место као индикатор стања у научној професији. Све снажније истицање родне димензије у науци јесте један од показатеља поменуте окренутости себи, ауторефлексивности науке која се јавља у последње време. Род је присутан у више облика у науци: као предмет истраживања посебне научне области или интердисциплинарног домена (родни аспекти научничке професије, родни аспекти у научној продукцији, итд.) и као део политике родне равноправности која подразумева укључивање родне димензије у научне пројекте којима није главна тема родни аспект, квоте у управљачким позицијама, родно буџетирање у науци и слично.

На значај родне димензије посебно указује тренутно стање каријерних и породичних трајекторија у системима базираним на *post-doc* моделу финансирања који још увек не постоји као такав код нас. Огромна неизвесност запослења, учестале селидбе, проблем усклађивања каријера супружника (*„two body problem“*) и огромна енергија утрошена на конкурисање за грантове којима ће се премостити следећи кратак

период живота (*homo applicandus*) – представљају изражене неповољне одлике овог система чије негативне позиције превазилазе научну заједницу. Наиме, све даље одлагање рађања, па и потпуно одустајање од рађања код вечитих *post-doc* жена, јесу реална опасност. Како истраживања показују, на највишем академском нивоу 72% мушкараца је ожењено и има децу, али исто важи само за 50% жена (Vinnicombe, 2013; Williams, Сеси, 2012).

Фертилитет научница је део ширег проблема рађања код високообразованих жена, са неким специфичностима. Недавна истраживања показују повезаност каријерних одлука и рађања у Србији код високообразованих жена (Ignjatović, Buturović, 2018; Nikitović, Buturović, Ignjatović, 2018). Додатно треба брусити методологију за разумевање укрштања кључних животних догађаја у оквиру животног тока и каријерног пута. Ова тачка пресецања, у зависности од институционалног оквира и могућности на тржишту рада, усмерава пут жена ка науци или ка другим областима. На пример, ако су опције на тржишту слабе након мастера, када наступа критична фаза уласка у родитељство, жене се радије усмеравају ка докторатима (Le Feuvre et al., 2019).

Ако се упореде каријерно-породичне трајекторије научница у Србији пре тридесет година и данас, видимо занимљиве промене. Прво истраживање о научницама (из природних и техничких наука) из 1990. показало је да мушкарцима лакше остваре континуиране каријере које су пожељне у научној професији (Blagojević, 1992a; 1992b). Системски посматрано, магистратура је била тачка након које је могло доћи до застоја због укрштања са породичним током. Ипак, ова инстанца је представљала рану селекцију и могућност да се утемељи статус у научној професији и настави рад у некој комбинацији са породичним обавезама. Докторат је могао уследити у средњој или касној фази каријере, а жене су одлагале стицање ових титула због рађања и одгајања деце. То је имало као последицу заостајање у напредовању, али у поређењу са садашњим моделом, претходни систем је давао одређену сигурност научницама. Данас, након раног доктората наступа укрштање са социјално-биолошким прекретницама животног тока. У породичним системима асиметричног оптерећења жена породичним обавезама, тада долази до ометања већег ангажмана у науци, уз несигурност статуса. Са смањеним опцијама на тржишту рада, поставља се питање сврхе овако ране професионалне специјализације која води неискоришћености уложених личних ресурса.

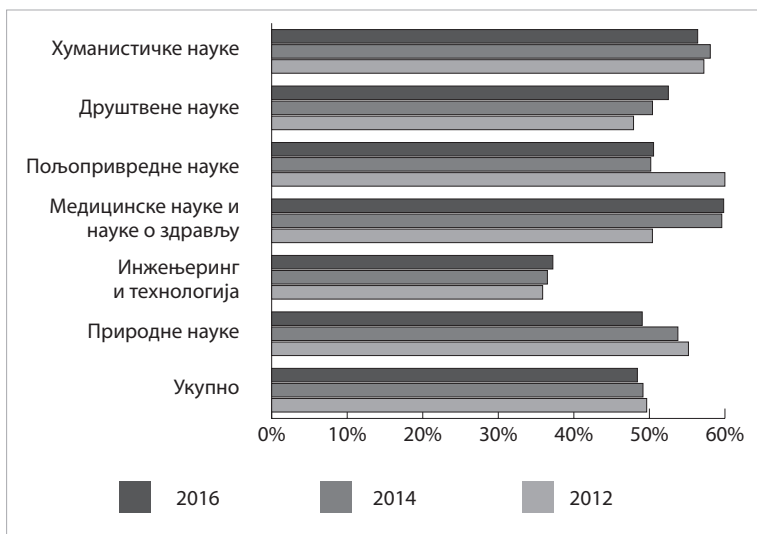
са жена, и у крајњој линији, депрофесионализацији, која отежава додатно хоризонт неизвесне будућности и евентуалне промене каријерног пута.

Упркос овим негативним променама, положај научника у Србији је, у самом систему, према неким критеријумима, једнако добар или бољи него у земљама ЕУ и САД. Када је реч о заступљености жена у науци у Србији, последњи подаци показују да број жена у сектору истраживања следи учешће жена по нивоима и областима образовања. У хуманистичким и уметничким областима студира највише жена, око 65% (Delibašić, Fiket, 2018: 32). Број уписаних и дипломираних студената на друштвеним и хуманистичким дисциплинама износи између 65% и 70%. На нивоу доктората, проценти су слични: 70% уметност и хуманистичке науке, друштвене науке око 55%, пословање, администрација, право између 55% и 60% (RZS, 2017). Другим речима, заступљеност жена је већа од 50% у свим областима осим инжењеринга и технологије.

Када је реч о научном сектору, подаци Eurostata показују да је проценат жена запослених у сектору истраживања у Србији 2018. године износио 51,4 (Eurostat, 2020). Последњих 10 година није се мењао, варира око 50% (2008. је износио 47,4%). Заступљеност жена је иначе у просеку виша у постсоцијалистичким, него у другим ЕУ земљама, око 40% или више. По секторима, у Србији, жене су заступљеније него у просеку Европске уније, посебно непрофитни сектор (између 50% и 70%) и академски сектор (око 50%). У САНУ, 2016. године, није било жена у одељењу за друштвене науке, док у одборима има жена. У осталим одељењима, највише их има у одељењима историјских наука и језика и књижевности (између петине и трећине чланова) (2017). Према дисциплинама, проценат жена у друштвеним и хуманистичким наукама углавном прелази 50%, као што показује графикон 1, (RZS, 2017).

Графикон 1. Заступљеност жена по научним областима (%)

Извор: прилагођено РЗС, 2017.

У односу на саму заступљеност, која је уједначена у друштвеним и хуманистичким наукама, чак и у управљачким структурама, важно је спецификовати где су жене заступљене (области и хијерархијски нивои) и темпо и домет напредовања током каријере. У неким државама, истраживања указују на систематске разлике у многим аспектима, посебно зарадама. На пример, у САД-у, жене у друштвеним наукама имају 10% мање шансе да добију статус редовног професора (National Academy of Sciences, 2007). Такође, више мушкараца него жена добија позиције *tenure-track* у области антропологије, што је непропорционално заступљености овог пола у самој дисциплини међу докторима наука (Speakman, 2018). Када је реч о платама, разлике између мушкараца и жена у друштвеним наукама износе око 10.000 долара у САД (National Science Foundation, 2017). Истраживање које је недавно спроведено међу универзитетским академским радницима у Србији није идентификовало ове разлике у тзв. прекарности, као и нивоу плата између мушкараца и жена, као што постоји у другим земљама где „жене у науци чешће имају привремене уговоре на послу, мање су плаћане и раде у прекарнијим условима него њихове

мушке колеге“ (Haas, 2017 према: Pudar Draško, Rácz, 2018: 54).⁹

Поменуто је да су важни аспекти професије професионална етика и интринсичка мотивација за рад. Међу запосленима у науци, не само у Србији већ и глобално, још увек постоји значајна посвећеност научном позиву.¹⁰ Овде се посебно види значај родне димензије. Научна професија се одликује первазивношћу, карактеришу је порозне границе између пословног и приватног, просторно и психолошки, током целог животног тока (породиљско одсуство и пензија не подразумевају увек фактичко паузирање од бављења науком). Разлог је то што научни рад остаје увек једним делом индивидуална креативна активност, без обзира на пројектни модел управљања научним радом који је већ постао норма. Стога не чуди што запослени у науци и даље остају у професији упркос свим недостацима и проблемима са којима се суочавају. Последње истраживање наводи да у Србији академски радници са универзитета, иако се жале да им расту захтеви да буду доступни студентима, сматрају да имају мале плате, ипак 86% остаје у професији (Pudar Draško, Rácz, 2018).

Будућност научне професије: нестабилан посао, ограничена аутономија

Друштвени углед, солидан и стабилан економски положај, бенефити у балансирању приватног живота и каријере, слобода стваралаштва – све више нестају, а тиме и предности научничке професије. Ово није само случај код нас, него и у свету, пре свега на Западу. Главни показатељ је улазак доктора наука, као некадашње својеврсне иницијације за научну професију, у научни сектор. Истраживање из 2017. у САД показује да су се први пут доктори наука подједнако запошљавали у академском и неакадемском сектору (Langin, 2019). Сличан тренд се може очекивати код нас, јер ће се појавити велики број доктора наука без изгледа за запослење у постојећим универзитетским и институтским установама.

⁹ Као и у другим областима, у Србији феномен разлика у зарадама мушкараца и жена (*gender pay gap*) има неке специфичности у које овде не можемо детаљније улазити (Ignjatovic, Boskovic, 2017; Avlijaš et al., 2013).

¹⁰ Како наводи учесница једног истраживања о научницама у природним наукама у ЕУ, то је „начин живота“, „посао који никад не престаје“, не постоји граница између рада на послу и рада код куће (Cukut Krilić et al., 2019: 157; 159).

Извесно је да бављење науком данас захтева одговарајуће материјалне ресурсе. Подаци за Србију о улагању у науку показују тренд раста броја истраживача, удео БДП-а (0,70–0,92%), улагања пословног сектора (0,08–0,36% док су буџетска средства нешто смањена (0,41–0,37%), итд.¹¹ Међутим, као што се често приговара од стране научне заједнице, улагања у науку у Србији првенствено завршавају у зарадама истраживача, док се у развијенијим земљама не само апсолутно него и релативно више, улаже у сама истраживања. Ово објашњава релативно бољи материјални положај научника у Србији, али и њихову фрустрацију мањком средстава за научни рад. Због тога треба имати у виду да би свака евентуална промена стратегије ка финансирању истраживања у односу на плате вероватно исходовала или релативно слабијим материјалним статусом научних радника или већом диференцијацијом међу њима које у екстремној форми, често заступљеној у развијеним земљама добија карактер „*winner takes all*”.

У Србији се још увек траже модалитети за увођење тржишних принципа у научни систем. Проблем је што у Србији не постоји право тржиште да би се оправдала конкуренција кроз пројекте и конкурсе, већ је квазитржишни систем једина могућа реалност. Сада се уводи један хибридни систем који треба да омогући најбоље од оба система (институционално и пројектно) (Закон о науци и истраживањима, 2019). Другим речима, научни радници у Србији нису у тој мери сведени на *homo applicanduse*, али реално ће систем следити тај правац. Наиме, функционисање института као самосталних јединица дугорочно ће зависити од спољашњих ресурса за озбиљнија средства неопходна за истраживање, без обзира на институционално финансирање. На тај начин се посредно подстиче аплицирајућа активност која ће чинити све већи део активности научника, иако је њена ефективност упитна (одузима време, а пролазност на конкурсима је мала). Питање је колико ће се остварити предности институционалног модуса, који је замишљен тако да омогући довољно аутономног истраживања. Ово је посебно важно код друштвених и хуманистичких наука, где реално нема отвореног научног тржишта због специфичности мале на-

¹¹ Подаци 2010–2018. показују да непрофитни сектор уопште не улаже у истраживање (RZS, 2019b). Стога је нејасно где спада велики број спроведених истраживања разних домаћих и међународних НВО, у великом броју области тзв. социјалног сектора који је на неки начин главна конкуренција истраживачима у друштвеним и хуманистичким дисциплинама. Највише су порасла улагања из иностранства (са 3% на 21% у периоду 2010–2018).

учне заједнице и малог броја научника у ужим областима.

Ако се погледају сви поменути процеси, рекло би се да у свету долази до инверзије два кључна предуслова научног рада: *стабилност* запослења и *флексибилност* рада уступају место *неизвесном* радном статусу и *нефлексибилној*, ограниченој слободи стварања. Девалвација научног сазнања несумњиво ће утицати на углед и пожељност науке као професионалне оријентације у будућности. Заједно са лошим материјалним статусом научника, недовољно слободе и аутономије у научном раду, неминовно ће најбољи студенти одбацивати опцију академске професије и одлазити у друге секторе. Клатно неумљиво иде ка статусу науке из 19. века када је наука сматрана „харизматичном активношћу којом ретки могу да се баве“ (Ben-David, 1984: 140), али то не треба да нас плаши, напротив. Као што количина научних резултата не гарантује квалитет науке, тако и број научних радника не гарантује статус и утицај науке у друштву.

Штавише, могло би се рећи да је непромишљено увећање броја младих истраживача критичан фактор у смањењу угледа научне професије. Политика подстицања младих да се бави науком увећава број научних радника који онда међу собом деле ограничена буџетска средства и позиције. Велики број научних радника самим тим и значи да се, поред оних најспособнијих, науком баве и они мање посвећени и способни. Повећања улагања у науку, ако их буде, стога треба да прати смањен број научних радника, јер је то једини начин да научници у Србији задрже неке од привилегија научне професије које су предмет ерозија у свету око нас. Истовремено, на овај начин ће се том малом број најталентованијих у Србији пружити услови за бављење науком који ће бити конкурентни ономе што им се нуди на Западу.

ЛИТЕРАТУРА

- Abbot, Alison. (2019). On the troubling trail of psychiatry's pseudopatients stunt. The Great Pretender: The Undercover Mission that Changed our Understanding of Madness Susannah Cahalan (REVIEW). *Nature* 574: 622–623.
- Ammon, Ulrich. (2010). The hegemony of English. In: *World Social Science Report*, UNESCO, 154–155.
- Avlijaš, S., Ivanović, N., Vladislavljević, M., & Vujić, S. (2013). *Gender pay gap in the Western Balkan countries: Evidence from Serbia, Montenegro and Macedonia*. Belgrade: FREN.
- Ben-David, Joseph. (1984). *The scientist's role in society*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Biruk, Crystal. (2018). *Cooking Data: Culture and Politics in an African Research World*. Durham, London: Duke University Press.
- Blagojević, Marina. (1992a). Nauka i pol: inhibicija institucionalnog okruženja. *Sociologija*, 34 (1): 23–37.
- Blagojević, Marina. (1992b). Nauka i pol: obrasci svakidašnjeg života. *Sociologija*, 34 (2): 243–257.
- Blagojevic, Marina, Yad, Gair. (2010). The catch 22 syndrome of social scientists in the semiperiphery: exploratory sociological observations. *Sociologija*, 52 (4): 337–358.
- Bozzon, Rossella, Murgia, Annalisa, Poggio, Barbara. (2019). Gender and precarious careers in academia and research: macro, meso and micro perspectives. U: Murgia Annalisa, Poggio Barbara (eds.) *Gender and precarious research careers*. Routledge.
- Cukut Krilić, Sanja Černič Istenič, Majda, Knežević Hočevar, Duška. (2019). Work-life balance among early career researchers in six European countries. U: Murgia Annalisa, Poggio Barbara (eds.) *Gender and precarious research careers*. Routledge.
- Delibašić, Balša, Fiket, Irena. (2018). Rodna ravnopravnost u oblasti akademskog rada: normativni okvir. U: Balša Delibašić, Gazela Pudar Draško, Irena Fiket (ur.) *Univerziteti između meritokratije i patrijarhata*.
- Erwin, Andrew, Wood Marjorie. (2014). The One Percent at State U. *Institute for Policy Studies*.
- Eurostat. (2020). Share of women researchers, all sectors. <https://data.europa.eu/euodp/en/data/dataset/bO20d9atjb2oz4kF3xNIQ>, приступљено 17. 4. 2020.
- European Commission. (2018). MSCA-IF Evaluation: Step by Step Manual for Evaluators 2018. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/msca_if_2018_manual_for_evaluators.pdf, приступљено 17. 4. 2020.
- Gaćanović, Ivana. (2014). O koncepcijama „akademske zajednice“ i „akademske kulture“ u uslovima savremenih transformacija institucije univerziteta. *Etnoantropološki problemi*, 9 (4): 977–994.
- Gigerenzer, Gerd, Marewski, Julian. (2015). Surrogate Science: The Idol of a Universal Method for Scientific Inference. *Journal of Management*, 41 (2): 421–440.
- Gould, Julie. (2019). Working Scientist podcast: Too many PhDs, too few research positions. https://www.nature.com/articles/d41586-019-03439-x?utm_source=twitter&utm_medium=social&utm_campaign=crs-&utm_content=

201119v2&fbclid=IwAR0kEKMRRaaxTLMRZJ8G1K3sbPh34QOUrWO8Hxj4sm65JgqzRTJwk3z8eQ, приступљено 23. 11. 2019.

- Hoff, James. (2014). Are adjunct professors the fast-food workers of the academic world? <https://www.theguardian.com/commentisfree/2014/jan/24/exploitation-of-adjunct-professors-devalues-higher-education>, приступљено 20. 11. 2019.
- Ignjatovic, Suzana. (2006). Engendering Education/Science Policy Analysis: Women Scientists in Serbia. *Science Policy and Human Resources Development in South-Eastern Europe in the Context of European Integration*. Austrian Federal Ministry for Education, Science and Culture, pp. 197–206.
- Ignjatović, Suzana. (2015). „Eshatološka“ rasprava o budućnosti antropologije. Koncept krize antropologije u zborniku *The End of Anthropology. Etnoantropološki problemi*, 10 (1): 43–54.
- Ignjatović, Suzana. (2020). Kvalitativna primenjena istraživanja u okviru socijalnih intervencija i programa javne politike sa posebnim osvrtom na fokus grupe. *Sociologija*, 62 (1): 42–62.
- Ignjatović, Suzana, Bošković, Aleksandar. (2017). Gender Equality in Serbia. U: Anders Ortenblad, Raili Marling, Snjezana Vasiljevic (ur.) *Gender Equality in a Global Perspective*. Routledge.
- Ignjatović, Suzana, Buturović, Željka. (2018). Breastfeeding divisions in ethics and politics of feminism. *Sociologija*, 60 (1): 84–95.
- Jovanović-Ajzenhamer, Nataša. (2018). Višestruki izazovi specifično vulnerabilnog položaja mladih istraživačica i istraživača u društveno-humanističkim naukama u Srbiji: jedan sociološki pogled. U: S. Stojković-Zlatanović (ur.) *Stanje, perspektive, izazovi: položaj mladih istraživača i istraživačica u društvenim naukama*. Beograd: Institut društvenih nauka, 9–10.
- Kaser, Karl. (2013). The Creation of a New Figure in Academia – The Homo Applicandus. *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 62 (2): 32–39.
- Kelsey Colleen. (2016). Feed the adjuncts. <https://www.kelseyprojects.com/feed-the-adjuncts--2016.html>, приступљено 23. 11. 2019.
- Langin, Katie. (2019). In a first, U.S. private sector employs nearly as many Ph.D.s as schools do. *Science*, 12th March 2019. <https://www.sciencemag.org/careers/2019/03/first-us-private-sector-employs-nearly-many-phds-schools-do>, приступљено 17. 4. 2020.
- Larson, Richard, Ghaffarzagdegan, Navid, Xue Yi. (2014). Too Many PhD Graduates or Too Few Academic Job Openings: The Basic Reproductive Number R0 in Academia. *Systems Research and Behavioral Science*, 31 (6): 745–750.
- Le Feuvre, Nicky, Bataille, Pierre, Kradolfer, Sabine, del Rio Carral, Maria, Sautier, Marie. (2019). The gendered diversification of academic career paths in comparative perspective. U: Murgia Annalisa, Poggio Barbara (eds.) *Gender and precarious research careers*. Routledge.
- Mouton, Johann. (2010). The state of social science in sub-Saharan Africa. U: *World Social Science Report*, UNESCO, str. 63–67.
- Nafstad, Hilde Eileen. (1982). Applied versus Basic Social Research: A Question of Amplified Complexity. *Acta Sociologica*, 25 (3): 259–267.
- National Academy of Sciences. (2007). Beyond bias and barriers: fulfilling the potential of women in academic science and engineering. Committee on Maximizing the Potential of Women in Academic Science and Engineering/

- Committee on Science, Engineering, and Public Policy. Washington DC: the National Academies Press.
- National Science Foundation. (2017). Median annual salaries of U.S. residing full-time employed doctoral scientists and engineers, by sector of employment, broad occupation, and sex: 2017. https://ncesdata.nsf.gov/doctoratework/2017/html/sdr2017_dst_71.html, приступљено 28. 4. 2020.
- Nikitović, Vladimir, Buturović, Željka, Ignjatović, Suzana. (2018). Uticaj životnog zadovoljstva na nameru rađanja drugog deteta kod visokoobrazovanih majki. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 167 (3): 421–431.
- Petkovska, Sanja. (2017). *Uticaj globalizacije na naučnu politiku i naučnoistraživački rad u Srbiji: vrednosti, diskursi i institucije*. Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu.
- Perry, G., Brannigan, A., Wanner, R. A., & Stam, H. (2019). Credibility and Incredulity in Milgram's Obedience Experiments: A Reanalysis of an Unpublished Test. *Social Psychology Quarterly*, 00 (0): 1–19.
- Pravilnik o postupku, načinu vrednovanja i kvantitativnom iskazivanju naučnoistraživačkih rezultata istraživača, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 24/2016, 21/2017 i 38/2017.
- Pudar Draško, Gazela, Rácz, Krisztina. (2018). Strogo hijerarhizovana prekarnost: žene na početku svojih naučnih karijera. U: J. Čeriman, I. Fiket, K. Rácz (ur.) *Između patrijarhata i prekarijata: Usklađivanje porodičnih i profesionalnih obaveza akademskih radnica*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu: Centar za etiku, pravo i primenjenu filozofiju.
- Rácz, Krisztina. (2018). Žene u muškom svetu: rodna određenost rukovodilačkih strategija u nauci. U: Balša Delibašić, Gazela Pudar Draško, Irena Fiket (ur.) *Univerziteti između meritokratije i patrijarhata*.
- RZS. (2017). Žene i muškarci u Republici Srbiji 2017. *Republički zavod za statistiku*.
- RZS. (2019a). Prosečne zarade po zaposlenom, po oblastima delatnosti, januar 2019. *Republički zavod za statistiku*.
- RZS. (2019b). Istraživanje i razvoj. Opšti pokazatelji 2010–2018. *Republički zavod za statistiku*.
- SEIU. (2013). *The High Cost of Adjunct Living*: Boston.
- Sutcliffe, Sophie, Court, Julius. (2005). Evidence-Based Policymaking: What is it? How does it work? What relevance for developing countries? *Overseas Development Institute*.
- Speakman R. J, Hadden C. S, Colvin M. H, Cramb J, Jones K. C, Jones T. W, et al. (2018). Market share and recent hiring trends in anthropology faculty positions. *PLOS ONE* 13(9): 0202528.
- Stojković Zlatanović, Sanja. (2018). Fleksigurnost radnopravnog statusa mladih istraživača u društvenim naukama u Srbiji – da li smo i koliko vulnerabilni? U: S. Stojković-Zlatanović (ur.) *Stanje, perspektive, izazovi: položaj mladih istraživača i istraživačica u društvenim naukama*. Beograd: Institut društvenih nauka, 13–15.
- Švarc, Jadranka, Lažnjak, Jasminka. (2003). Nova proizvodnja znanja: perspektive u Hrvatskoj. *Društvena istraživanja*. Zagreb, 12, 1–2 (63–64), 93–114.
- Vinnicombe, Susan, et al. (2013). *Handbook of Research on Promoting Women's Careers*.

- Weber, Max. (2008). [1917] Science as a Vocation. In: Dreijmanis (ed.) *Max Weber's Complete Writings on Academic and Political Vocations*. Algora Publishing.
- Williams, Wendy, Ceci, Stephen. (2012). When Scientists Choose Motherhood: A single factor goes a long way in explaining the dearth of women in math-intensive fields. How can we address it? *American Scientist*, 100(2): 138–145.
- Wittrock, Björn. (2010). Shifting involvements: rethinking the social, the human and the natural. In: *World Social Science Report*, UNESCO, 205–209.
- Zakon o nauci i istraživanjima, *Službeni glasnik Republike Srbije*, бр. 49/2019.

Suzana Ignjatović, Željka Buturović
**SCIENTIFIC PROFESSION IN SERBIA:
 A COMPARATIVE ANALYSIS**

Abstract

The paper explores the status of science as a profession in general, focusing on the social and humanities in Serbia. At a global level, academic jobs are becoming increasingly unstable, poorly compensated and, consequently, less appealing. Knowledge production in academia is undergoing a profound crisis due to a new management model of efficient, useful and measurable scientific production, which has paradoxically resulted in the hyper proliferation of scientific papers and academic misconduct. In the long run, job stability and research autonomy are likely to determine the intrinsic value of scientists' research careers, professional identities, and their reputation in society.

In Serbia, these global trends have not yet reached full swing. The above-than-average socio-economic status (relative to Serbian average socio-economic status), relative job stabil-

ity and significant research autonomy, may explain persistent desirability of a science career. Recent research shows that despite some unfavourable trends, research scientists remain committed to this sector and recognize the intrinsic value of scientific research. In Serbia, there is an equal share of women and men in almost all scientific fields while in the social sciences, there is also an equal share of genders in leadership positions. Institutional financing and absence of up-or-out system, help maintain environment that supports scientific risk-taking and creative autonomy. The generation gap between young and old scientists is growing because life course trajectories are overlapping with the adverse trends of jobs insecurity/scarcity for young researchers that is, paradoxically, exacerbated by efforts to recruit ever-increasing numbers of young people to science.

Keywords: academic researchers/scientists, social sciences and humanities, vertical and horizontal stratification, Serbia

ПЕРСПЕКТИВЕ ДРУШТВЕНИХ И
ХУМАНИСТИЧКИХ НАУКА
У СРБИЈИ

БОЈАН ТОДОСИЈЕВИЋ

Институт друштвених наука, Београд
btodosijevic@idn.org.rs

ЉУБОМИР ХРИСТИЋ

Институт друштвених наука, Београд
ljubahristic@yahoo.com

Big data, дигитализација и нови путеви развоја истраживања у друштвеним и хуманистичким наукама*

Апстракт

Процеси дигитализације и појава *Великих података* (*Big data*) одраз су глобалних технолошких промена. Друштвене и хуманистичке науке не могу се измаћи њиховом утицају. На глобалном нивоу, свакодневно се генерише све већа количина података из различитих извора – од података о понашању на интернету, преко података насталих употребом мобилних уређаја, па до података из државних институција. Знатан део тога су подаци о друштвеном и економском понашању и ставовима какви раније нису постојали и који отварају нове могућности за истраживачки рад. Истовремено, процес дигитализације постаје предмет истраживања друштвених наука. Питања као што су: ко организује и контролише генерисање података, како се подаци користе, како се контролише сигурност и приватност података, јесу у фокусу истраживача. Сведоци смо времена које је изузетно занимљиво за истраживаче у друштвеним и хуманистичким наукама – све већа количина података о ставовима и у актуелном друштвеном понашању постаје доступна све ширем кругу истраживача. Истовремено, ради се о веома захтевном периоду – нарочито због неопходности технолошке експертизе у сфери информационих технологија.

У овом раду се даје преглед оних аспеката дигитализације и феномена Великих података који су од посебног значаја за истраживања у друштвеним и хуманистичким наукама. У првом делу се говори о новој реалности створеној процесом дигитализације и доступношћу Великих података. У другом делу, пажња је посвећена новим могућностима и изазовима који стоје пред истраживачима. Да би истраживачи у пунијој мери учествовали у дигиталној истраживачкој екосфери, неопходно је стицање компетенција за истраживања у контексту савремених информационих технологија. Формално образовање мора да се допуњава континуираним самообразовањем. Захтеви у погледу технолошке експертизе сугеришу потребу развијања културе интердисциплинарне сарадње. Потребно је развити културу јавно доступног архивирања података и мета-података. Посебна пажња се мора посветити заштити приватности испитаника, и сигурности података.

Кључне речи: дигитализација, *Big data*, друштвене науке, хуманистичке науке, истраживање

---

* Рад је написан у оквиру Програма истраживања Института друштвених наука за 2020. годину који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Процеси дигитализације и појава '*Великих података*' (*Big data*) одраз су глобалних технолошких промена. Њихов утицај на готово све сфере друштвеног живота је изузетан. Друштвене и хуманистичке науке не могу избећи њихову важност, истовремено и утичући на њих. На глобалном нивоу, свакодневно се генерише све већа количина података из различитих извора. Бележе се и акумулирају информације о понашању на интернету (претраге, поставке на друштвеним мрежама, интернет пословање...), подаци настали употребом мобилних уређаја, фото и видео-снимци, затим, подаци генерисани коришћењем wi-fi мрежа, геолокације, дигитализовани подаци из државних институција и слично. Знатан део тога су подаци о друштвеном и економском понашању и ставовима какви раније нису постојали. Такође, подаци се односе и на форме друштвеног понашања, које пре дигиталне ере нису постојале.

Дигитална сфера и *Велики подаци* нису само извори информација о релевантним проблемима за истраживаче. Сами процеси дигитализације, генерисања и употребе *Великих података* постају предмет истраживања друштвених наука. Питања као што су: ко организује и контролише генерисање података, како се подаци користе, како се контролише сигурност и приватност података су у фокусу истраживача.

Због тога би се могло би се рећи да је ово изузетан период за истраживаче у друштвеним и хуманистичким наукама – све већа количина података, не само о ставовима, него и у актуелном друштвеном понашању, постаје доступна све ширем кругу истраживача. Истовремено, дигитализација и *Велики подаци* чине овај период веома захтевним. Познавање искључиво сопствене дисциплине, у досадашњем облику, постаје недовољно – истраживачки рад се не може више одвојити од познавања савремених токова информационих технологија.

У овом раду се даје преглед оних аспеката дигитализације и феномена *Великих података* који су од посебног значаја за двосмерну интеракцију са истраживањима у друштвеним и хуманистичким наукама. У првом делу се говори о новој реалности створеној процесом дигитализације и доступношћу *Великих података*. У другом делу, пажња је посвећена новим могућностима и изазовима који стоје пред истраживачима.

Да би истраживачи у пунијој мери учествовали у дигиталној истраживачкој екосфери, потребно је да се одговори на више изазова. Први, и можда највећи, односи се на стицање

компетенција неопходних за истраживања у контексту савремених информационих технологија. Јасно је да формално образовање не може бити довољно, имајући у виду брзину технолошких промена – непрекидно самообразовање постаје битније него икада. Истраживање које почива на *Великим подацима*, посебно је захтевно у погледу технолошке експертизе, што неминовно намеће потребу развијања културе интердисциплинарне сарадње.

Сама дигитализација доноси нове, како могућности, тако и изазове независно од области *Великих података*. На пример: дигитализовани историјски документи постају доступни ширем кругу истраживача. На другој страни, истраживања друштвених ставова, вредносних оријентација и слично, све више се раде на дигиталним платформама, које омогућавају ефикасније и економичније прикупљање и размену података.

Иако су овде технолошки изазови мањи, истраживачи се сусрећу са новим захтевима. Неки од најважнијих се односе на јавну доступност података. Потребно је развити културу (и обавезу) архивирања података и метаподатака. Отворена доступност података је важна из више разлога, а посебно због могућности верификације резултата и вишеструке употребе података. Заштита приватности испитаника, познавање регулативе у сфери заштите интелектуалне својине, и друго, такође су важна питања којима истраживачки тимови морају да се баве.

Нова реалност: *'Big data'* и дигитализација

Технолошке иновације последњих деценија, произвеле су свеопшти процес „дигитализације свега“ на глобалном плану. У овом делу текста се говори о ‘новој реалности’ створеној процесом дигитализације и све широм доступношћу тзв. *Великих података (Big data)*. Започињемо кратком дискусијом о основним терминима, те наводимо неколико примера који илуструју обим и свеprisутност процеса дигитализације. Након тога следи приказ једног посебног аспекта или продукта дигитализације – појаве *великих података*.

„The prime mover in sociology for the next 90 years is the digitalization of everything, which started in the 1980s.“ (Ultee, 2016)

У литератури се о феномену дигитализације среће неколико кључних термина, чије је значење корисно прецизније дефинисати. Појам са вероватно најширим опсегом је *дигитизација*, која означава претварање аналогног у било какав бројчани формат – бинарни, децимални, хексадецимални. *Дигитизација* није нужно везана за рачунаре, али се у том контексту најчешће помиње. *Дигитализација* означава претварање аналогног у дигитални формат, који је погодан за рачунарску обраду. По среди је процес, путем којег се аналогна информација – звук, слика, објекат, варијације електромагнетног поља и др. претвара у битове представљене бинарним системом. Дигитално очување (*digital preservation*) означава чување дигиталних података. Може се односити на податке који су настали, тј. ‘створени’ у дигиталној форми, али се односи и на чување дигитализованих аналогних података – података који су резултат дигитизације аналогних информација.¹

Појам дигитализације се, међутим, најчешће користи у ширем значењу, у смислу „интеграције различитих технологија у све аспекте друштвеног живота који могу бити дигитизовани“ (Gray & Rumpel, 2015, стр. 1319). Бренан и Крис (Brennen & Kreiss, 2016), дефинишу дигитализацију кроз експлицитну везу са комуникацијом и медијима, као „начине на који се многи домени социјалног живота реструктурирају око дигиталне комуникације и медијских инфраструктура“ (Brennen & Kreiss, 2016).

Због чега се аналогни подаци дигитизују, и шта се све дигитализује? Упркос свеопштој дигитализацији, постоје и дисонантни гласови у погледу потребе и вредности дигитализације у појединим доменима или применама. Аналогни подаци се понекад сматрају вернијим репрезентима ‘реалности’ него дигитализована верзија исте информације. На пример, често се чује мишљење да је аналогни музички запис вернији, пошто се претварањем у дигитални формат и каснијом репродукцијом губи на квалитету.

Аналогни подаци, затим, могу бити у форми која је погоднија за трајније чување. На пример, заповест уклесана у каменој плочи може сачувати информације и хиљадама година.

¹ За више детаља у вези са појмовима дигитизације и дигитализације, видети Brennen & Kreiss (2016).

Ипак, на ове примедбе (које свакако нису једине), постоје и одговори. Квалитет процеса претварања аналогне у дигиталну информацију, стално напредује. Квалитет, на пример, звучних и сликовних дигиталних записа континуирано расте. Иако дигитални запис може да буде мање отпоран на утицаје и мање трајан (мада постоје варијанте дигиталног записа које су веома трајне, као на пример оптички записи у стаклу²), неке друге карактеристике дигиталног формата помажу да се поједини недостаци превазиђу или умање.

Основне предности дигиталне информације укључују лакоћу и једноставност транспорта, потом олакшано и убрзано дељење и размену информација, једноставност и брзину повезивања са другим информацијама, готово неограничено и једноставно умножавање, те лако претварање у други формат. Све те карактеристике, на пример, чине да се трајност очувања дигиталне информације не јавља као проблем, пошто се иста информација може чувати на различитим медијима, на различитим местима и у бројним копијама. Оно што је посебно важно за дигиталне информације је њихова погодност за процесуирање, кроз брзу и рутинирану обраду. Све наведене, и друге, карактеристике дигиталне информације, допринеле су обиму и интензитету процеса дигитализације у савременом свету.

Технолошке иновације доприносе томе да је све више форми аналогних информација могуће лако и брзо дигитализовати. Први дигитални рачунари су у највећој мери обрађивали информације које су представљале децималне бројеве и слова. Према неким ауторима (нпр. Hilbert & López, 2011), почетком осамдесетих година прошлог века, свега око 1% технолошки похрањених информација је било у дигиталном формату (музика је била на ЛП плочама, слике на фотографијама, слова у књигама), док је 2014. године, тај број прешао 99%. Уместо у књигама, на винилним ЛП плочама, магнетним тракама, фотографијама, на пергаментима, штампаним новинама, филмовима... информације се чувају на хард дисковима, у чиповима, на компактним дисковима и преносе путем интернета, мобилних телефона, или сателитским дигиталним везама.

Дигитализују се слике (покретна или статичне), звук, текст, бројеви, модели тродимензионалних објеката – зграда, скулптура, органа, број корака начињених током дана, висина и

² Жанг и сарадници (Zhang, 2016) су приказали начин складиштења велике количине информација (стотине терабајта на једном диску) на основу петодимензионалног ласерског записа на врсти стакла. Тврде да та технологија „отвара еру вечног архивирања података“.

температура подземних вода, број штетних честица у ваздуху, и тако даље. Дигитализују се читаве архиве старих докумената, које тако постају доступне, у принципу, свима. Научна литература у дигиталној форми постаје такође широко доступна. Истраживачки подаци, у дигиталном формату, једноставно и брзо се деле и умножавају, и тиме омогућавајући репликацију и верификацију истраживачких резултата.

Ради илустрације новонасталих феномена, а као производа дигитализације, може се навести још неколико примера. Такозване „паметне куће“ и зграде садрже велики број различитих сензора и индикатора, аутоматизованих и роботизованих уређаја, који комуницирају разменом дигиталних информација, и који су повезани са спољним светом путем интернета. На тај начин, кућа „сама“ има активну улогу у активностима као што су обезбеђивање комфора (грејање, хлађење), безбедност (надгледање, контрола), управљање електричним уређајима, забавним садржајима (музика, филм), вођење рачуна о деци и слично. Вођени сличном логиком, дизајнирају се и „паметни градови“, „паметни транспорт“, е-здравство и слично. Један од примера је и роботизована дигитализација тродимензионалних модела унутрашњих простора, која може да служи, на пример, при претрази рушевина након земљотреса (Surmann, Nüchter & Hertzberg, 2003).

Дигитализација не утиче, наравно, само на то како материјални објекти функционишу, већ има утицај и на све сфере друштвеног живота – од личних односа који су све више посредовани друштвеним медијима и њиховим услугама, па све до тога како грађанке и грађани долазе у интеракцију са државним службама у сфери е-управе (Gray & Rumpfe, 2015). Једна од првих области где је забележен продор дигитализације је свакако и економија, а посебно је велики (узајамни) утицај интернета на област маркетинга. То су познате ствари. Међутим, у скорије време се интензивно, и мање очигледно, али не и мање стварно, развија тзв. „дигитална економија“ у ужем значењу. У питању је област економије у којој основну ‘сировину’ чине лични подаци прикупљени захваљујући свеопштој дигитализацији, која неумитно доводи до тога да све већи број активности оставља неки дигитални траг (Biehun & Osipova, 2018, стр. 15).

Такозвани „паметни сат“ је пример уређаја који се користи у свакодневном животу, и који поред услуга које пружа кориснику, доноси произвођачу уређаја и/или софтвера, обиље података о понашању корисника. Такав уређај обично има многобројне функције, попут фотографисања, снимања звука и видео-снимака, бележења геолокације и кретања, еви-

денције физичког кретања (ходања, броја начињених корака и сл.), потрошње калорија, затим праћење квалитета спавања („*sleep monitor*“), подсећање да се не седи предуго („*long time sit alarm*“), и на крају, мада не и најмање важно, омогућава и бележи активности на друштвеним мрежама. Уз мање или више свестан пристанак корисника, подаци које уређај бележи постају роба и монета у сфери дигиталне економије.

Здравствени систем се такође све више дигитализује, као и шири домен активности и услуга које се односе на здравље, под заједничким називом е-Здравље. Ту се ради о, на пример, континуираном праћењу здравственог стања, примени персонализованог поступка лечења, препоручивању и подсећању на активности које су корисне за здравље појединца и слично. Сматра се да такав приступ подстиче самоодговорност пацијента, и олакшава транспарентност процеса лечења и медицинских услуга уопште (Tresp et al., 2016). Један од резултата дигитализације здравства је и лакше прикупљање велике количине здравствено релевантних података, што омогућава истраживачки рад на начин који до недавно није био могућ (Tresp et al., 2016).

Такозване „дигиталне школе“ и „е-учење“ сведоче о продору дигитализације и у сектор образовања. Чини се да је пандемија Ковида-19 утицала да се е-учење уведе у многе школе за кратко време. То се односи не само на Србију, у којој се дигитализација у јавном сектору знатно спорије развија, него и на друге земље. Поједини аутори сматрају да е-учење може да помогне да процес образовања постане егалитарнији и транспарентнији, те да буде у непосреднијем контакту са савременим друштвом, околином, и технолошким променама (нпр. Nilsson, 2004).

Као што формирање Државног дата центра и увођење е-Управе и „Портала отворених података“ сведочи, дигитализација рада државних служби не заобилази ни Србију, упркос пословичној доцњи. Државне службе су у прилици да прикупљају, чувају, и користе све више података о грађанима и грађанкама. Корист за грађане јесте, очекује се, у већој ефикасности и транспарентности рада државних служби. Међутим, тиме се покреће и питање сигурности података и могућности њихове злоупотребе.

Процес дигитализације, наравно, није близу свог завршетка. Наредни кораци који нас очекују су, на пример, Интернет ствари (IoT, *Internet of Things*), дакле, умреженост великог броја различитих уређаја који су у стању да прикупљају и

размењују информације. Затим, помиње се и појам „Интернет свега“ (*Internet of Everything*), који би био проширење ИОТ-а, на људе и друге податке. Сринивасан и сарадници (2019) сматрају да је наредни корак „Интернет нано ствари“ (*Internet of Nano Things, IoNT*), који подразумева комуникацију између уређаја нанодимензија. Ту је затим и „Интернет мобилних ствари“ (*Internet of Mobile Things, IoMT*), који би се уско бавио покретним стварима (за преглед ових долазећих сфера дигитализације, видети, на пример, Srinivasan et al., 2019).

Big data

Помињање интернета ствари неизбежно нас упућује на дискусију о феномену тзв. *Великих података* (*Big data*, у међународном жаргону). Ради се о феномену који је нераскидиво повезан са дигитализацијом, али јој није синониман. Дигитализација, наиме, има много различитих аспеката који нису повезани са *Великим подацима*, а и сами подаци у дигиталној форми не спадају нужно у сферу *Великих података*.³

Велики подаци се најчешће дефинишу уз помоћ три (или више) великих слова „В“ (Laneu, 2001). Каплан и Хенлајн (2019), на пример, дефинишу *Велике податке* као податке које карактерише изузетна количина (волумен), који се често обнављају и проширују (велоцитет), и јављају у различитим форматима, попут нумеричког, текстуалног, или сликовног/видео (варијетет)“ (Kaplan & Haenlein, 2019, стр. 17). Дакле, та три „В“ су: волумен, велоцитет и варијетет. Међу додатним „В“ карактеристикама, често се наводи „Верност“ (*veracity*, тачност, истинитост). Верност, односно тачност тј. одсуство грешке, свакако је битна за све врсте података. Иако су Велики подаци често машински створени, и због тога мање подложни грешци услед „људског фактора“, верност података није загарантована (нпр. Reimer, & Madigan, 2019). Пето „В“ је најчешће Вредност (нпр. Lee, 2017). *Велики подаци* могу бити мање или више вредни за одређену сврху. Као што се показало, код *Великих података* утврђивање њихове вредности за одређену намену, и издвајање корисних информација из огромне количине податка, један је од главних изазова употребе таквих података.

³ Наравно, ствар је перспективе – исти дигитални подаци могу у одређеним условима бити просто конвенционални подаци, подложни традиционалним методама манипулације и анализе. У различитом контексту, посебно када се комбинују са другим подацима, они могу бити део *Великих података*.

Поједини аутори (нпр. Gandomi & Haider, 2015), истичу једну често занемаривану, али у пракси кључну карактеристику – да су ти подаци често неструктурирани. На пример, могу да се састоје просто од великог броја фотографија. Да би се извукла нека корист из таквих података, потребно је особито усредсређење, па се уз термин *Велики подаци*, редовно спомињу и вештачка интелигенција и машинско учење.

Поред дефинисања *Великих података* уз помоћ већег или мањег броја „В“ димензија, често се користи функционална дефиниција *Великих података* као података који због свог обима не могу бити анализирани стандардним методама и средствима (Dumbill, 2013; De Mauro, Greco & Grimaldi 2015). Да би се стекла слика о количини података о којој се говори, можемо навести да је процењено да се „дигитални универзум“ у 2020. години, састоји од 44 зетабајта података ($4.4e + 13$ гигабајта).⁴ Пре неколико година је прогнозирано, како ће број повезаних уређаја у употреби широм света, достићи 20,8 милијарди до 2020. године. А у 2016. години је процењено да се сваки дан додаје 5,5 милиона нових уређаја, који прикупљају, анализирају и деле податке (Gandomi & Haider, 2015).

Као једну конкретну илустрацију количине података који се свакодневно генеришу, и то из сфере науке, може се навести ЦЕРН-ов „Велики хадронски сударач“, највећи и најмоћнији акцелератор честица на свету. У тај уређај је уграђено око 150 милиона сензора који генерише податке 40 милиона пута у секунди. У току рада, одиграва се око 600 милиона судара у секунди, при чему, путем сензора, свега 1000 колизија у секунди бива регистровано, те доцније и обрађено. Када би се сви подаци бележили, стварало би се око 500 гигабајта дневно, што је 200 пута више него из свих других извора на свету (Eliseev, Kachalov, & Farkhadov, 2017).

Из овог кратког приказа, јасно је да савремени свет карактерише континуирано и масовно генерисање података из различитих извора – од понашања појединаца на интернету, података из мобилних, личних уређаја, фото и видео-снимака, преко wi-fi мрежа, сателитских снимака, података о геолокацијама, повезаних индустријских уређаја, па све до извора из државних институција, укључујући, на пример, податке из

⁴ Извор: *Shedding a New Light on 2D Materials: Pitt Engineers lead a study on how light affects 2D materials that can be used for improved data storage.* Pitt Swanson Engineering, <https://www.engineering.pitt.edu/News/2020/NSF-2D-Youngblood/>

здравствених, правосудних, и образовних система. Стање је такво да неретко није проблем постојање адекватних података, него постојање толике количине података, да је из њих изузетно тешко издвојити оне корисне.

Производ таквог стања је и појава тзв. науке о подацима („*data science*“). Ради се о дисциплини која обједињује етаблиране познате дисциплине попут статистике, „рударења“ података, архивирања и организације база података и слично. Ова нова наука о подацима настоји да пронађе начине како да се обилно доступним подацима приступи, како би се из тих података извукло оно што је вредно за појединце, организације и друштво (Van Der Aalst, 2016). Оно што је посебно занимљиво јесте то што није само, или првенствено, величина проблем, него како да се тим подацима заправо „приступи“ тако да се добије користан одговор. У сваком случају, ради се о дисциплини која се убрзано развија. Са једне стране, сведоци смо велике глобалне потраге за младим истраживачима са адекватним компетенцијама и склоностима. Са друге, оснива се велики број нових организација, установа, института, одељења на универзитетима, посвећених новој науци о подацима.

Овај приказ ћемо завршити једном кратком илустрацијом из области друштвених наука, која показује како се уз помоћ *Великих података* могу добити нови увиди, у нека стара истраживачка питања. Пример се односи на познато прецењивање изборне излазности у истраживањима јавног мњења. Наиме, добро је познато да и најквалитетнија истраживања јавног мњења, редовно прецењују изборну излазност. Када испитанице и испитанике питамо да ли су гласали на управо одржаним изборима, готово без изузетка се добија проценат афирмативних одговора који је већи од оног забележеног на изборима. Један од низа претпостављених и идентификованих узрока је и погрешно извештавање испитаника и испитаница – један број њих каже да су гласали, иако у стварности нису. До сада, потпуни одговор на питање које су карактеристике грађанки и грађана који дају те нетачне одговоре није утврђен. Истраживачи Ансолабехер и Херш (Ansolabehere & Hersh, 2012), приступили су том проблему из перспективе великих података. За почетак, ступили су у партнерство са комерцијалном фирмом „Catalist“, која се бави трговином личним подацима у сфери политике. Уз њихову помоћ дошли су до велике количине података из различитих извора. Прикупљени су и анализирани подаци као што су регистри гласача и „стотине других променељивих“ којима је Catalist располагао; затим, резултати пописа који се односе на

податке о насељима и изборним јединицама, потом, подаци од других комерцијалних фирми који се односе на „потрошачке навике“ сваког гласача, и напослетку, подаци из истраживања где се јавља прецењивање излазности. На тај начин, комбинацијом велике количине података из различитих извора, могли су да анализирају задати проблем инструментаријумом недоступним ранијим истраживачима. Дошли су до занимљивог закључка да „једноставне демографске варијабле (...) идентификују добро образоване, партијски опредељене, политички активне, религијски активне испитанике (као оне) који лажу о својој историји изборне партиципације.“ (Ansolabehere & Hersh, 2012, стр. 458).

Дигитализација, Велики подаци и друштвене науке: нове могућности и изазови

Као што је већ речено, у свету, свакодневно се генерише све већа количина података из различитих извора и у дигиталној форми. Подаци се бележе, акумулирају, похрањују, и размењују. Под разним условима, могу бити доступни различитим корисницима. Податке генеришу и прикупљају, различите организације – пословне фирме, комерцијалне агенције, државни органи. У свету интернета ствари, сами уређаји генеришу, анализирају и размењују податке, који се неретко односе и на људе.

Пандан физичком универзуму који се непрекидно и убрзано шири (како нам указује савремена физика), јесте информациони универзум, који се понаша истоветно. Знатан део тог информационог универзума чине и подаци који су, или би могли бити, релевантни за друштвене и хуманистичке науке. Пример су подаци о друштвеном и економском понашању појединаца, њиховим ставовима и преференцијама какви раније нису постојали. Дакле, нове могућности за истраживање познатих феномена (попут споменуте изборне излазности). Истовремено, подаци се односе и на форме друштвеног понашања које пре дигиталне ере нису постојале. Дакле, технолошке промене су довеле и до појаве нових облика друштвеног понашања, који постају предмет истраживања.

Дакле, значење дигитализације и појаве *Великих података* за друштвене и хуманистичке науке се може резимирати у следећих неколико тачака:

- Дигитализација и *Велики подаци* чине нову инфраструктуру за истраживања у друштвеним и хуманистичким наукама;
- Дигитализација и појава *Великих података* су генератор стварања и ширења нових (манифестација) друштвених феномена;
- Дигитализација и *Велики подаци* представљају нову стварност која постаје предмет проучавања друштвених и хуманистичких наука;
- Друштвене и хуманистичке науке постају објекат изложен утицају тих феномена, али такође и утичу на њих.

Нова инфраструктура за истраживачки рад

Најочигледнија импликација дигитализације за друштвене науке је оваплоћење нове инфраструктуре која омогућава да се истраживања у друштвеним и хуманистичким наукама унапреде. Тај ефекат је присутан већ деценијама, од појаве првих шире доступних дигиталних рачунара. Они су омогућили, на пример, примену статистичких инструмената на обимнијим подацима, дакле, поступака који су били неизводљиви пре појаве рачунара (а данас се убрајају у основне, најједноставније статистичке процедуре). Тај ефекат, да појава моћнијих рачунара и веће количине података, омогућавају извођење нових и комплекснијих статистичких процедура је и даље видљив, мада више не делује као новост, већ као добро познати тренд.

Та нова инфраструктура такође подразумева и доступност све веће количине разноврсних података – од оних традиционалних, али у већем обиму, па до оних који се категоришу као Велики подаци. Улте, рецимо, сматра да ће дигитализација посебно помоћи у квантификацији дуготрајних друштвених трендова, када каже да ће „у наредним деценијама социологија проучавати ... облике екстремне изолације, попут броја особа које су пронађене у својим кућама недељама након што су умрле, а да комшије то нису приметиле, и броја сахрана и кремација, којима нико није присуствовао.“ (Ultee, 2016, стр. 25).

У сваком случају, доступност велике количине дигитализованих података олакшава обухватније прилажење истраживачким проблемима, како на временској, тако и просторној димензији. Сами истраживачки проблеми могу бити нови – па

и они настали као производ дигитализације „свега“. Од једнаког значаја је и могућност да се старим проблемима приђе на нов начин, који омогућава поменута нова истраживачка инфраструктура, о чему ће бити још речи у наставку.

Истраживање нових друштвених феномена

Дигитализација није довела само до нових, приступачнијих и бржих метода за спровођење истраживања познатих истраживачких проблема. Током последње 3–4 деценије, дигитализација и повезане технолошке промене су директно утицале на друштвене феномене. Знани и истраживани феномени се мењају и трансформишу, настају нови, док стари нестају. Еклатантан пример је понашање на друштвеним мрежама, као и сви корелати тих форми понашања. За друштвене науке, тиме се отворио један посве нови домен истраживања. Друштвене мреже, наравно не функционишу изоловано од осталих сфера живота, и не укључују само нове активности. На пример, показало се да су друштвене мреже изузетно моћан медијум за политичку мобилизацију. Агенси политичке мобилизације који су у ранијим периодима били пресудни попут политичких партија или синдиката, у дигиталној сфери могу да буду потиснути директнијом мобилизацијом самих заинтересованих актера – грађана – уз помоћ друштвених мрежа. Такви процеси се могу илустровати протестима покрета какав је „*Occupy Wall Street*“ (DeLuca, Lawson & Sun, 2012), или покушаја револуционарних промена режима у периоду тзв. арапског пролећа (Comunello & Anzera, 2012).

Други пример погодан за илустрацију утицаја дигитализације на трансформацију друштвеног понашања, односи се на област међуљудских односа, а посебно на избор брачног или љубавног партнера/партнерке. Истраживачи/истраживачице етнографи и антрополози који се бави тим односима у предмодерно доба, највероватније ће проучавати институцију уговорених бракова, било да је то у Индији или Србији пре 100 година. Социолози из модерне ере су се бавили, и даље се баве, питањем личног избора, и различитим формама ендогамије – класне, етничке, расне. Истраживачи/це из дигиталне ере пак не могу да заобиђу улогу друштвених мрежа, нити онлајн агенција за проналажење партнера, чак ни када истражују улогу класне и расне хијерархије (нпр. Lin & Lundquist, 2013).

Дигитализација је, наравно донела промене у многим сферама друштвеног живота, а не само онима повезаним са друштвеним мрежама. На пример, јављају се нови послови – све већи проценат људи зарађује кроз делатности које су омогућене дигиталним технологијама. Скорашња искуства са пандемијом Ковида-19, показују да је „рад од куће“ опција која је примењива на велики број послова. Састанци са физички присутним учесницима све више се замењују састанцима на онлајн платформама. Јављају се нови послови и специјализације, попут „аналитичар великих података“ и сличних.

Дигитализација и Велики подаци као предмет истраживања

Дигитална сфера и *Велики подаци*, нису само инфраструктура нити извори информација о релевантним проблемима за истраживаче. Сами процеси дигитализације, генерисања и употребе *Великих података*, постају предмет истраживања друштвених наука. Питања ко организује и контролише генерисање података, како се подаци користе, како се контролише сигурност и приватност података и сл. су у фокусу истраживача.

Процес дигитализације се понекад назива и „Четврта индустријска револуција“, тако да не изненађује како је интеракција дигитализације и економије једна од најживљих области истраживања. Не истражује се само утицај на продуктивност, убрзани степен технолошких иновација или дигитална трговина, већ и утицај на односе у сфери рада. Дегрис (Degryse, 2016) на пример, анализира коју улогу могу раднички синдикати имати у новој, дигиталној економији. Могућно је да нови односи, у којима полако нестаје значај регулације у сфери рада и норми које се односе на радно време, минималну плату, здравствену заштиту и слично, означавају коначну победу либералног економског модела.

Ефекти дигитализације су, наравно, видљиви и у сфери образовања, и то на свим нивоима. У Србији је, на пример, Министарство просвете поставило свој интернет портал за онлајн наставу (<https://mojaskola.gov.rs/>), несумњиво подстакнуто пандемијом Ковида-19. Другог септембра 2019. године, са највиших нивоа власти, објављено је следеће: „циљ је да до 2021. године имамо комплетну дигиталну просвету“.⁵

Са друге стране, истраживања све више указују да ефекти дигитализације на образовање, нису нужно позитивни. На

⁵ „Брнабић: До 2021. године комплетна дигитализација просвете“, *Локалне вести*, 2. 9. 2019. <http://www.lokalnevesti.rs/2019/09/02/brnabic-do-2021-godine-kompletna-digitalizacija-prosvete/>

пример, Мертала (2019) истиче више потенцијално негативних ефеката настојања да се школа у све већој мери дигитализује. Он износи пример једне иницијативе у неким школама у Финској да се процес образовања спроводи на таблетима, уместо коришћењем класичних уџбеника. Епилог тог настојања је био то што је на иницијативу родитеља, тај пројекат обустављен, због општег незадовољства резултатима такве наставе (Mertela, 2019). Мертела упозорава да се у великој еуфорији спрам неопходности дигитализације школства, занемарују такви и слични примери који указују на несклад између обећаних позитивних ефеката нових технологија и стварних ефеката и искустава оних над којима се те реформе спроводе.

Постаје јасно како ни једна област друштвених наука не може остати ван утицаја нових технологија. Козинец, на пример, дефинише „нетнографију“ као нову дисциплину, засновану на адаптацији етнографског и антрополошког метода и приступа, у сфери дигиталних комуникација (Kozinets, 2019). Нетнографија се, према тој концепцији, бави изучавањем онлајн културе, онлајн заједница и слично.

Посебно велики простор у савременој литератури на тему дигитализације (и 'интернетизације'), заузима питање заштите приватности корисника онлајн средстава комуникације. Тај проблем се истражује из различитих ракурса – технолошких, економских, правних, политичких... Поред апологетских текстова који величају претпостављене позитивне ефекте дигитализације и глобалног умрежавања, занимљиви су и критички гласови. Велике интернет компаније се у тој критичкој литератури означавају као глобалне институције за надзор (*surveillance organizations*), које се не баве продајом интернет услуга корисницима, као што то наизглед делује, већ је њихова примарна активност надзирање и трговина личним подацима (*surveillance business*).

Поједини аутори указују и на симбиотску свезу власти и интернет компанија. Аулок, на пример, истражује како захтеви за откривањем корисничких података од стране власти наилазе на реакције од стране компанија које поседују те податке, и како је та веза под утицајем општег нивоа слободе и заштите приватности у појединим земљама (Aulock, 2018). Лепсли и Сегато (Lapsley & Segato, 2019), у сличном духу, упозоравају да употреба ИТ комуникационих технологија од стране власти, поред евентуалних позитивних ефеката, може да има и оне негативне – постепено претварање у „надгледано друштво“ (*surveillance society*), чиме се подривају демократски темељи савремених друштава.

Проблем приватности личних података корисника интернета представља једну од централних тема савремених истраживања (Zeller, Trakman and Walters, 2019). Зубов (Zuboff, 2019) овај економски систем назива *капитализам надгледања* (*surveillance capitalism*), говорећи о различитим начинима на који приватност, а тиме и основна људска права, могу бити угрожени од стране таквих организација. Џоди Дин, на сличан начин, савремени економски систем који се заснива на прикупљању и експлоатацији личних података назива *комуникативни капитализам* (*communicative capitalism*, Dean, 2009). Истраживања такође показују да нове технологије доприносе ширењу друштвене неједнакости под окриљем нареченог комуникационог капитализма (нпр. Charitsis, Vassilis & Bradshaw, 2018).

Које се све области истражују када су у питању дигитализација и њени ефекти као предмету истраживања, није могуће исцрпсти у овако кратком раду. Али, свакако треба напоменути, да се међу важним новим темама налазе истраживања дигиталног криминала у различитим формама, појаве експлоатације, виктимизације посредством интернета и слично.

Конечно, јављају се и нове научне области. Посебно је занимљива експанзија тзв. науке о подацима (*data science*). Ова дисциплина се не бави само дигитализованим подацима о ентитетима ван сфере великих података, него и проблемима самих великих података. Као што је раније речено, кључно питање је установљење корисног садржаја унутар велике количине података који, већински, нису од значаја аналитичару. Међу важне појмове у овој области спадају вештачка интелигенција и машинско учење. Обе области имају за циљ, између осталог, да помогну у долажењу до употребног садржаја унутар неорганизованих, или слабо организованих, обимних информација.

Могућности истраживања у свету 'традиционалних дигиталних података'

За већину истраживача данас, вероватно су ипак још увек важније нове могућности и изазови које дигитализација носи, независно од области *Великих података*. Значајне препреке за обимнију употребу великих података у друштвеним и хуманистичким наукама и даље представљају ограничена доступност таквих података (који су често у власништву, и под контролом, комерцијалних организација), и потребна технолошка

знања која су предуслов њиховом проналажењу и потоњем коришћењу.

Међутим, нове информационе технологије, као што је раније напоменуто, отвориле су многе нове могућности за истраживања у свету *'традиционалних дигиталних података'*. Ти ефекти су посебно видљиви у неколико домена, као што су доступност података, прикупљање нових података, компаративна и колаборативна истраживања, интеграција података из различитих извора, комплексне методе анализе и слично.

Доступност података

Дигитализација и интернет несумњиво олакшавају приступ различитим подацима. На пример: дигитализовани историјски документи, почиње да анализира шири круг истраживача, док дигитализовани тродимензионални модели археолошких објеката могу бити доступни великом броју научника готово истовремено када и власницима оригиналних примерака.

Подаци које прикупљају јавне институције такође постају знатно доступнији истраживачима. Посебно је важно што се под утицајем дигитализације ти подаци стандардизују и похрањују у формату који је приступачнији потенцијалним корисницима у домену науке. Уместо, на пример, различитих папирних формулара које су прикупљале општине свака на свој начин, често се уводе стандардни обрасци, на основу којих се могу извући подаци корисни за истраживање.

Такође, подаци иницијално прикупљени у истраживачке сврхе, постају доступни ширем кругу истраживача. Раније, податке прикупљене за истраживачке пројекте у друштвеним наукама, најчешће су користили само изворни истраживачи. Дељење тих података није било једноставно, нити се постављало као норма. У данашњим научним круговима, дељење података, тј. стављање података у слободни приступ, све више постаје уобичајена пракса. У све више земаља, истраживачи који прикупљају податке на основу финансирања из јавних институција су у обавези да те податке ставе на увид јавности.

Отворени приступ подацима обезбеђује њихово знатно веће искоришћење. Уместо неколико извештаја, исти подаци могу да допринесу већем броју обављених анализа и објављених научних радова. А од посебне вредности је то што се тиме обезбеђује транспарентност научног рада, могућност верификације резултата и репликације истраживања. Дакле,

све то би требало да допринесе квалитетнијој и богатијој научној продукцији.

Један од примера који могу да илуструју овај тренд јесу бројна компаративна истраживања на светском и европском нивоу. У области социологије, на пример, познат је и утицајан пројекат Европског друштвеног истраживања (*European Social Survey, ESS*; <https://www.europeansocialsurvey.org>). У домену политичког понашања, утицајан је пројекат Компаративног истраживања изборних система (*Comparative Study of Electoral Systems, CSES*; www.cses.org).

Таква упоредна истраживања, тј. истраживања где се примењују исти упитници у различитим срединама, од посебне су вредности за процену могућности уопштавања ефеката забележених у појединачним случајевима. Такође, омогућује се испитивање утицаја контекстуалних варијабли, на релације које се региструју на нижим нивоима посматрања. Другим речима, омогућује се проверавање модела који укључују односе међу различитим нивоима. Такав приступ, не само да обезбеђује емпиријски засноване генерализације базиране на већем броју случајева (на пример, земаља), него омогућују адекватнију интерпретацију резултата који се тичу појединачних случајева. На пример, показало се да на политичку толеранцију код српских испитаника, утичу у основи исте варијабле као и у другим земљама (Тодосијевић, 2008). Важна додатна добит од компаративних истраживања, свакако је и умрежавање истраживача из различитих земаља, размена искустава и унапређивање квалитета науке генерално.

Информационе технологије и прикупљање 'традиционалних података'

Нове комуникационе технологије могу значајно да допринесу ефикаснијем и економичнијем прикупљању 'традиционалних података'. На пример, истраживања јавног мњења, друштвених ставова, вредносних оријентација и сл. све чешће се спроводе путем онлајн анкетирања, или уз примену компјутера, уместо папирних анкета. Онлајн анкете су, по правилу, економски исплативије, уз могућност експедитивнијег спровођења, на већем узорку. Примена онлајн упитника омогућава да испитаници попуњавају упитнике када њима одговара, без утицаја анкетара. С обзиром на то да доступност интернета расте, реализација случајног, репрезентативног узорка становништва постаје све изводљивија.

Онлајн анкете и упитници омогућују једноставније

спровођење упитничких експеримената, на пример, уз примену различити аудио, видео и текстуалних садржаја. Такође, олакшано је и лонгитудинално панел-истраживање, у којем исти испитаници попуњавају упитнике у више наврата, омогућавајући тиме праћење промена у ставовима и понашању. Наравно, те методе имају и посебне изазове на које није увек једноставно одговорити. Најважнији је вероватно чињеница да покривеност интернетом и даље није потпуна у многим земљама.

Ипак, о значају анкетања путем интернета, говори и тренд формирања репрезентативних интернет панела у многим земљама, а за прикупљање података у друштвеним наукама. Ради се о панелима конкретно створеним за потребе научних, некомерцијалних истраживања. Такви панели се редовно дефинишу као трајни инфраструктурни пројекти, а приступ се омогућује широј научној заједници. На пример, истраживачи, укључујући и постдипломске студенте, могу да пријаве своје пројекте ако желе да прикупе податке на основу ГЕСИС-овог репрезентативног панела у Немачкој. На тај начин се ефикасно и економично омогућава спровођење истраживачких пројеката на знатно вишем нивоу квалитета него када би свака истраживачица или истраживач самостално организовао прикупљање грађе.

У овој сфери, технолошки изазови су мањи – научна заједница је већ углавном усвојила потребне вештине. Међутим, јавља се потреба за неговањем другачијег приступа и третмана података. Наиме, указује се да би податке ваљало третирати као јавно добро, посебно када је само прикупљање података финансирано из јавних извора. Због тога је неопходно да се развија култура (и обавеза) отвореног архивирања података и метаподатака. Отворена доступност података је важна из више разлога, а посебно због могућности верификације резултата и вишеструке употребе података. Заштита приватности испитаника, познавање регулативе у сфери заштите интелектуалне својине и слично, такође су важна питања којима истраживачки тимови морају да се баве.

Дигитализација, Велики подаци и друштвене и хуманистичке науке: поглед у будућност

Све већа количина података који се свакодневно генеришу, и њихова све већа доступност, чине ово време, изузет-

ним периодом за истраживаче у друштвеним и хуманистичким наукама. Не само да постоји све више података о ставовима и мишљењима, него и о самом стварном, актуелном друштвеном понашању. Не само да истраживач може да пита испитаницу или испитаника о њиховим потрошачким склоностима, већ сада постоје подаци о стварном потрошачком понашању. Истовремено, дигитализација и Велики подаци чине овај период веома захтевним. Да би истраживачи у пунијој мери учествовали у дигиталној истраживачкој екосфери, потребно је, дакле, да се одговори на више изазова, од којих је можда највећи, онај који се односи на стицање компетенција неопходних за истраживања у контексту савремених информационих технологија. Само познавање сопствене дисциплине, у досадашњем облику, постаје више него недостатно.

Другим речима, приступ карактеристичан за традиционалне друштвене и хуманистичке науке, помало подругљиво назван „бројке и слова“ (*H² – numbers and naratives*) – више није довољан. Од истраживача се очекује да користе различите врсте релевантних података. Подаци за друштвене науке нису само анкете, експерименти, интервјуи, писани документи, него и видео и фотографски снимци, аудио-записи, хемијски подаци (мириси, на пример), звуци, географске локације и путање. Такође, очекује се да резултати истраживања не буду приказани само на традиционалан начин, него и уз помоћ, на пример, комплексне визуализације података (резултата, модела, интеракција, а путем хистограма, графикона, картограма, матрица и сл.) и осталих поступака који могу да омогуће боље разумевања садржаја великих и комплексних података.

Јасно је да формално образовање, базирано на традиционалном моделу преношења знања од старијих генерација на млађе, не може више бити адекватно, имајући у виду брзину технолошких промена. Због тога, континуирано самообразовање постаје важније него икада. У кратким цртама, образовање нових генерација истраживача треба да укључи неколико основних карактеристика. Прва се свакако односи на упознавање са савременим токовима информационих технологија. Следећа важна препорука се односи на интердисциплинарност и тимски приступ – комплексност савремених технологија и података чине мало вероватним да се све вештине потребне да се неки истраживачки проблем обухватније обради, нађу код појединачног истраживача или истраживачице.

Методолошко образовање би требало да укључи и разумевање дигиталне сфере и приступа великим подацима. Потреба за дељењем података и отвореним приступом пода-

цима, такође налаже да се подучава систематско управљање подацима. На пример, податке ваља тако организовати и архивирати да их други истраживачи могу лакше пронаћи, и продуктивније користити. Свака дискусија о подацима мора инкорпорирати и питање заштите, поверљивости и анонимности података. Ту је важно не само познавање технолошке стране, него и законских одредби. На пример, из немачког ЕСС истраживања (девета рунда), знатан број учесника је накнадно тражио да се њихови одговори обришу из базе, што су истраживачи и били у обавези да учине.

Кад је у питању анализа података, такође се јављају нови захтеви. Они се односе не само на примену новијих и захтевнијих статистичких метода за обраду традиционалних података. Анализа великих података поставља изазове који се не тичу само статистичких процедура и рачунарске моћи. Као што је речено, у често неструктурираним великим подацима, поставља се питање дефинисања и идентификовања оног што је корисно, и што није унапред познато. Ту је веома битна улога вештачке интелигенције и машинског учења, те су и те вештине и знања, битни за успех истраживачких тимова.

ЛИТЕРАТУРА

- Ansolabehere, Stephen, Hersh, Eitan. (2012). Validation: What Big Data Reveal About Survey Misreporting and the Real Electorate. *Political Analysis*, 20 (4), 437–459.
- Aulock, Raphael von. (2018). *Online Privacy and Public Policy-Does the Internet freedom status of countries correlate with the frequency and success of their governments engaging in formal user data requests to private companies?* (PhD dissertation).
- Biehun, Anatoliy, Osipova, Olga. (2018). Security and protection of personal data under the condition of economics digitalization. https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/25889/ZE_2018_2.pdf
- Brennen, J. Scott, Kreiss, Daniel. (2016). Digitalization. *The international encyclopedia of communication theory and philosophy*, 1–11. <https://doi.org/10.1002/9781118766804.wbiect111>
- Charitsis, Vassilis, Detlev Zwick, Alan Bradshaw. (2018). Creating Worlds that Create Audiences: Theorising Personal Data Markets in the Age of Communicative Capitalism. *tripleC: Communication, Capitalism & Critique. Open Access Journal for a Global Sustainable Information Society* 16 (2): 820–834.
- Comunello, Francesca, Giuseppe Anzera. (2012). Will the revolution be tweeted? A conceptual framework for understanding the social media and the Arab Spring. *Islam and Christian-Muslim Relations* 23 (4): 453–470.
- De Mauro, Andrea, Marco Greco, Michele Grimaldi. (2015). What is big data? A consensual definition and a review of key research topics. *AIP conference proceedings*, 1644 (1); American Institute of Physics, 97–104.
- Dean, Jodi. (2009). *Democracy and Other Neoliberal Fantasies: Communicative Capitalism & Left Politics*. Durham, NC: Duke University Press.
- Degryse, Christophe. (2016). Digitalisation of the Economy and its Impact on Labour Markets (February 10, 2016). *ETUI Research Paper – Working Paper 02*. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2730550> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2730550>
- DeLuca, Kevin M., Sean Lawson and Ye Sun. (2012). Occupy Wall Street on the public screens of social media: The many framings of the birth of a protest movement, *Communication, Culture & Critique* 5 (4): 483–509.
- Dumbill, Edd. (2013). Making sense of big data. *Big Data*, 1–2. <https://doi.org/10.1089/big.2012.1503>
- Eliseev, Alexander, Dmitry Kachalov and Mais Farkhadov. (2017). Modern methods to collect, store, and process big data in large-scale systems. In 2017 5th International Conference on Control, Instrumentation, and Automation (ICCIA), pp. 179–182. IEEE.
- Gandomi, Amir, Murtaza Haider. (2015). Beyond the hype: Big data concepts, methods, and analytics. *International journal of information management* 35 (2): 137–144.
- Gray, Jeff & Rumpe, Bernhard. (2015). Models for digitalization. *Software & Systems Modeling*, 14, 1319–1320. <https://doi.org/10.1007/s10270-015-0494-9>

- Hilbert, Martin, Priscila López. (2011). The world's technological capacity to store, communicate, and compute information. *Science* 332(6025), 60–65. <https://doi.org/10.1126/science.1200970>
- Kaplan, Andreas & Haenlein, Michael (2019). Siri, Siri in my Hand, who's the Fairest in the Land? On the Interpretations, Illustrations and Implications of Artificial Intelligence. *Business Horizons*. 62 (1): 15–25. doi:10.1016/j.bushor.2018.08.004
- Kozinets, Robert V. (2019). *Netnography: The Essential Guide to Qualitative Social Media Research*. SAGE Publications Limited.
- Laney, Doug. (2001). 3D data management: Controlling data volume, velocity, and variety. *META group research note*, 6 (70), p.1. <https://blogs.gartner.com/doug-laney/files/2012/01/ad949-3D-Data-Management-Controlling-Data-Volume-Velocity-and-Variety.pdf> (приступљено 12. 6. 2020).
- Lapsley, Irvine, Federica Segato. (2019). Citizens, technology and the NPM movement. *Public Money & Management* 39 (8): 553–559.
- Lee, In. (2017). Big data: Dimensions, evolution, impacts, and challenges. *Business Horizons* 60 (3): 293–303. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2017.01.004>
- Lin, Ken-Hou, Jennifer Lundquist. (2013). Mate selection in cyberspace: The intersection of race, gender, and education. *American Journal of Sociology* 119 (1): 183–215.
- Mertala, P. (2019). Paradoxes of participation in the digitalization of education: a narrative account. *Learning, Media & Technology*. <https://doi.org/10.1080/17439884.2020.1696362>
- Nilsson, Mikael. (2004). The Edutella P2P Network: supporting Democratic E-learning and Communities of Practice, u: Rory McGreal, *Online education using learning objects*. New York: Falmer Press. Retrieved from <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kth:diva-25686>
- Reimer, Andrew P., Elizabeth A. Madigan. (2019). Veracity in Big Data: How Good Is Good Enough. *Health Informatics Journal* 25 (4): 1290–98. doi: 10.1177/1460458217744369
- Srinivasan, C. R., B. Rajesh, P. Saikalyan, K. Premsagar and Eadala Sarath Yadav. (2019). A review on the different types of Internet of Things (IoT). *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems* 11 (1): 154–158.
- Тодосијевић, Бојан. (2008). Политичка толеранција у Србији и Европи: Друштвени и психолошки корени. *Психологија*, 41 (4): 455–487.
- Tresp, Volker, J. Marc Overhage, Markus Bundschuh, Shahrooz Rabizadeh, Peter A. Fasching and Shipeng Yu. (2016). Going digital: a survey on digitalization and large-scale data analytics in healthcare. *Proceedings of the IEEE* 104 (11): 2180–2206.
- Ultee, Wout. C. (2016). Similarities and differences between sociology 90 years ago and sociology 90 years from now. *Research on Finnish Society*, 9: 19–32.
- Van Der Aalst, Wil. (2016). Data science in action. In *Process mining*, 3–23. Springer, Berlin, Heidelberg.
- Ward, Jonathan Stuart and Adam Barker. (2013). Undefined by data: a survey of big data definitions. *arXiv:1309.5821*.

- Zeller, Bruno, Leon Trakman and Robert Walters. (2019). The Internet of Things – The Internet of Things or of Human Objects – Mechanizing the New Social Order. *Rutgers Law Record*, 47: 15–103.
- Zhang, Jingyu, A. Čerkauskaitė, Rokas Drevinskas, Aabid Patel, Martynas Beresna and Peter G. Kazansky. (2016). Eternal 5D data storage by ultrafast laser writing in glass. IN *Proc. SPIE 9736, Laser-based Micro- and Nanoprocessing X*, 97360U (4 March 2016). <https://doi.org/10.1117/12.2220600>
- Zuboff, Shoshana. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. Profile Books.

Abstract

Digitization and the emergence of “Big data” reflect global technological changes. Social sciences and humanities cannot escape their influence. At the global level, an increasing amount of data is generated every day from various sources – from data on on-line behavior, through data generated by the use of mobile devices, to data from government institutions. A significant part of that is data on social and economic behavior and attitudes that did not exist before, and that opens new opportunities for research. At the same time, the process of digitization is becoming the subject of social science research. Questions such as: who organizes and controls data generation, how data is used, how data security and privacy are controlled, are in the researchers’ focus. The historic period that we live in is extremely interesting for researchers in the social sciences and humanities - an increasing amount of data, not only on attitudes but also on actual social behavior, is becoming

available to a wider circle of researchers. At the same time, it is a very demanding period - especially due to the need for technological expertise in the field of information technology.

This paper provides an overview of those aspects of digitization and Big data phenomena that are of particular importance for research in the social sciences and humanities. The first part talks about the new reality created by the digitalization and the availability of Big data. In the second part, attention is paid to the new opportunities and challenges facing researchers. For researchers to participate more fully in the digital-era research eco-sphere, it is necessary to acquire competencies in the context of modern information technologies. Formal education needs to be complemented by continuing self-education. The requirements in terms of technological expertise suggest the need to develop a culture of interdisciplinary cooperation. A culture of publicly available data archiving and metadata needs to be developed. Particular attention must be paid to protecting the privacy of respondents, and data security.

Keywords: digitization, Big data, social sciences, humanities, research

МИРЈАНА РАШЕВИЋ

Институт друштвених наука, Београд

gasevicm@gmail.com

Друштвене и хуманистичке науке у сутрашњем научном систему Србије*

Апстракт

Научна заједница у друштвеним и хуманистичким наукама у многим државама се суочава са мањим вредновањем у односу на природне науке. Научна заједница у овим областима у Србији је додатно оптерећена низом проблема. Већи број њих се може повезати са ширим социополитичким контекстом који је већ дуже време реалност у Србији. Наука, а посебно друштвене и хуманистичке дисциплине се не форсирају, не вреднују у социјалном смислу и финансијски одговарајуће не подржавају. Уз то, не мали број истраживача не жели да прихвати савремене токове у науци. Обради теме рада приступљено је на два начина: анализирани су најновије релевантне публикације и спроведено је истраживање на бази примене метода предвиђања. Предност је дата квалитативном истраживачком приступу овог метода. У организованом разговору под називом „Поглед у будућност“ су учествовали истраживачи средње професионалне доби са научним/еквивалентним звањем у високом образовању из различитих друштвених и хуманистичких наука, који су запослени у више института или факултета. Предвиђање се односило на период до 2030. године. На овај начин је добијен увид у актуелне изазове са којима се суочавају друштвене и хуманистичке науке у Србији, активности које треба усмерити ка њиховом решавању у следећој деценији, али и алтернативне животне приче једног замишљеног истраживача, засноване на два супротна сценарија развоја земље, ових наука и науке у Србији у наредном периоду. Изабрани приступ има за циљ да креаторима политика недвосмислено укаже на контекстуални аспект стања и перспектива сутрашњег научног система Србије и друштвених и хуманистичких наука у оквиру њега и мотивише их да стратешки делују. У раду доминирају опажања, очекивања и страхови истраживача из друштвених и хуманистичких наука.

Кључне речи: друштвене и хуманистичке науке, квалитативно истраживање, метод предвиђања, креатори политика, Србија

Научна заједница у друштвеним и хуманистичким наукама у многим државама се суочава са мањим вредновањем научних дисциплина у односу на природне науке. То је парадоксално из више разлога почев од тога да се науке не могу

---

* Рад је написан у оквиру Програма истраживања Института друштвених наука за 2020. годину који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

оштро разграничити, „оне чине један континуум творећи тако целину нашег знања” (Лазовић, 2016: 260) до потребе „разумевања све сложенијег света и компликованијег индивидуалног живљења” (Симеуновић, 2016: 244). Нека од савремених питања која траже дубљи увид су финансијске кризе, турбуленције у политичкој сфери, озбиљне климатске промене, еколошки проблеми, недостатак воде, дефицит енергије, тероризам, демографски поремећаји, миграције, очување националног идентитета и националног интереса, заштита културне баштине. Важно је проучавати карактеристике, детерминирајуће факторе, последице и очекиване промене у догледној будућности сваког од њих, укључујући и мрежу узрочно-последичних односа. Но, потреба за знањима из друштвених и хуманистичких наука није посебно видљива у академском, политичком, и уопште јавном мњењу. Посебно нису препознате могућности примене резултата истраживања спроведених у друштвеним и хуманистичким наукама. Мада у контексту примене, резултати из друштвених наука треба да буду надградња природних наука и да одговоре на питање да ли је оно што су омогућиле природне науке „добро и морално оправдано” (Бабић, 2013: 13). Последице истакнутих изазова јесу те да је несигурна садашњост и потенцијално несигурна будућност друштвених и хуманистичких наука.

Стање у друштвеним и хуманистичким наукама

Научна заједници у друштвеним и хуманистичким наукама у Србији је додатно оптерећена низом проблема. Она је у великој мери затворена и самореферентна. Релативно мали број истраживача има искуства са образовањем и стручним усавршавањем изван земље. Недовољно је развијена сарадња са истраживачима у земљи, региону и у иностранству, као и међу институтима, факултетима и струковним удружењима. Ниво професионалне мобилности истраживача је изузетно низак. Готово три четвртине анкетираних истраживача још увек ради у установи у којој су се први пут запослили. Недовољно су развијени капацитети истраживача у областима методологије научног истраживања, статистичке обраде података, писања предлога пројеката и руковођења пројектима. Нема систематски развијене сарадње између истраживача и креатора јавних политика. Набројани проблеми су идентификовани у истраживању које је обухватило најмање трећину истраживача у об-

ласти друштвених наука и у знатно мањем броју истраживаче из хуманистичких дисциплина (Cvetičanin и Petrović, 2013). У овом истраживању учествовао је 81 истраживач старости до 30 година. Анализа одговора овог подскупа показује да младе карактерише низак ниво научне активности, по свим критеријумима који су коришћени. То су: ниво публикација, учешће на научним конференцијама, учешће у научним пројектима и студијски боравци у иностранству (Valić Nedeljković и Кмезић, 2013: 124).

Слична оцена стања у друштвеним и хуманистичким наукама утврђена је најновијом анализом научне изврности и друштвене релевантности која је базирана на прихваћеним индикаторима на глобалном нивоу и налазима двадесетак циљаних интервјуа и две фокус групе (Ејдус, 2018). У студији је показано да су научни резултати у овим областима углавном невидљиви у међународној истраживачкој заједници, усмерени на квантитет уместо на квалитет, не доприносе да јавне политике буду засноване на подацима, непознати су већем делу друштва и нису адекватно повезани са високом образовањем.

Већи број утврђених проблема се може повезати са ширим социополитичким контекстом који је већ дуже време реалност у Србији. Наука, а посебно друштвене и хуманистичке дисциплине се не форсирају, не вреднују у социјалном смислу и финансијски одговарајуће не подржавају. Уз то, не мали број истраживача не жели да прихвати савремене токове у науци који се тичу продукције, евалуације и промовисања резултата, отворености за нове теме, сарадње са широком мрежом различитих актера и преузимања активне улоге у проналажењу додатних међународних фондова за остваривање пројектних идеја.

Поглед у будућност

Разговор о друштвеним и хуманистичким наукама у сутрашњем научном систему Србије организован је 4. децембра 2019. године у Институту друштвених наука под називом „Поглед у будућност”. Трајао је око 180 минута. У дискусији је учествовало циљано позваних 15 истраживачица и истраживача средње професионалне доби са научним/еквивалентним звањем у високом образовању, а који базично припадају различитим друштвеним и хуманистичким наукама и запослени су на више института или факултета у Београду. На радионици

су демографи, економисти, социолози, политиколози, антрополог, психолог, филозоф, правник, историчар, лингвиста и истраживач из области друштвене географије заједно разматрали одговоре на унапред позната питања, то јест на четири задатака. Доминирали су представници друштвених наука и истраживачи. То нам није била намера, но позиву се нису одавале представнице неколико института у саставу Српске академије наука и уметности.

Разговор о друштвеним и хуманистичким наукама у сутрашњем научном систему Србије базирао се на примени метода предвиђања. Предност је дата квалитативном истраживачком приступу наведеног метода у оквиру кога се предвиђање заснива на креативности учесника, као што су вртлог идеја, мапирање главних покретача/фактора промене и изградња сценарија на макро нивоу и микро нивоу. То је учињено из низа суштинских разлога. Наиме, метод подразумева фокусирано заједничко проналажење путева који воде ка будућности на основу перцепције тренутних изазова, савремених трендова и могућих драматичних догађаја. Добијени резултати указују креаторима политика на контекстуални аспект стања и перспектива феномена који се разматра. Истовремено им нуде инструменте за пожељно обликовање будућности и мотивишу их да делују у том смеру. Овај истраживачки поступак има и потенцијал да подиже свест везану за феномен који се посматра у широј јавности (Gavigan и Scapolo, 2001; Georghiou, 2008; Giaoutzi и Sapio, 2012).

У радионици „Поглед у будућност“ дебатовано је о друштвеним и хуманистичким наукама у сутрашњем научном систему Србије путем следећих задатка који су се надовезивали један на други чинећи целину:

1. Вртлог идеја: Покретачи/фактори развоја Србије, научног система Србије и друштвених и хуманистичких наука у оквиру њега до 2030. године;
2. Идентификација и груписање кључних покретача/фактора развоја Србије, научног система Србије и друштвених и хуманистичких наука у оквиру њега до 2030. године;
3. Израда оптимистичког и песимистичког сценарија развоја Србије и промене стања научног система у Србији и друштвених и хуманистичких наука у оквиру њега до 2030. на основу груписаних кључних покретача радом у две паралелне групе;
4. „Провлачење“ једног, замишљеног истраживача из друштвених и хуманистичких наука кроз израђен опти-

мистички односно песимистички сценарио развоја Србије и промене стања научног система до 2030. радом у две паралелне групе.

Метод предвиђања је примењен у радионици имајући у виду његову разраду у оквиру пројекта „Управљање миграцијама и последице миграција у Југоисточној Европи – транс-националне активности ка стратегијама заснованим на подацима“ (Toth, 2013) и стечена искуства на његовој апликацији (Rašević, Nikitović и Lukić-Bošnjak, 2014).

Предвиђање се односило на период до 2030. године, то јест на следећу деценију. То је условљено темом рада, суочавањем истраживачке заједнице у Србији са актуелном реформом научног система, затим брзим и дубоким променама које се тичу напретка технологије, низом друштвених изазова на глобалном нивоу од политичке неизвесности до популационих дисбаланса, као и примерима других који су се бавили сличним истраживањима. У том смислу наводимо последњу релевантну студију *Будућност истраживања – покретачи и сценарији за наредну деценију /Research future: Drivers and scenarios for the next decade* (Elsevier и Ipsos MORI, Amsterdam, 2019).

„Вртлог идеја“, како је био насловљен у програму први део радионице „Поглед у будућност“, оправдао је свој назив јер су истраживачи навели и образложили двадесетак покретача/фактора развоја Србије, научног система Србије и у оквиру њега друштвених и хуманистичких наука до 2030. године. Посебно истичемо да су учесници радионице у овом смислу истакли факторе различите природе, од цивилизацијских, преко фактора који се тичу функционисања државе и реформи института и факултета у Србији, до оних који се везани за појединце који се баве истраживачким радом у друштвеним и хуманистичким наукама.

После отворене дискусије која је уследила и уз активно учешће свих присутних, идентификовани су и груписани у три целине кључни покретачи/фактори који могу да утичу на развој Србије, научног система Србије и друштвених и хуманистичких наука у оквиру њега у следећој деценији. То су:

1. Консензус кључних актера о изласку државе, друштва и науке са периферије и о начинима да се то постигне;
2. Хумани капитал као ресурс;
3. Систем вредности на макро и на микро нивоу.

У образложењу давања посебног значаја „бегу са периферије“, истакнуто је да живимо у „недефинисаној држави“ што за последицу има непостојање системске перспективе,

али и владавину криминала, тешку корупцију на свим нивоима, распрострањен политички утицај, слабе институције, лош образовни систем и слично. У таквим условима наука нема садашњост и нема будућност. Излазак науке са периферије претпоставља, према мишљењу учесника у расправи, доношење релевантних стратешких докумената у широкој консултацији са научном заједницом, јаку међународну сарадњу, аргументовано објашњавање друштвених феномена заснованих на подацима, повезаност науке и високог образовања као и повезаност науке са јавним политикама и привредом, систематску институционалну подршку истраживањима, форсирање тимског рада и квалитета рада у односу на квантитет, инсистирање на перманентној јавно доступној евалуацији рада истраживача и институција.

На радионици је подвучено да људски капитал на нивоу заједнице и институција треба посматрати као битан ресурс, што подразумева не само разматрање броја људи, већ и њихов образовни профил (знање и вештине које поседују), мотивацију за одговоран рад, способност за тимски рад, отвореност за нове послове (отвореност за нове истраживачке теме у науци), али и здравствени статус, задовољство начином живота и слично. Посебно је указано на значај побољшања квалитета образовања које мора да се брже прилагођава захтевима времена. У дискусији је подвучено да кроз процес образовања на свим нивоима треба да се развија критичка свест појединца и усвајање вештина везаних за селекцију информација. То је важно уопште, а посебно је предуслов бављења истраживачким радом. Истакнута је важност повезивања државе са дијаспором у функцији развоја хуманог капитала Србије, укључујући и јачање професионалних капацитета истраживача у друштвеним и хуманистичким наукама.

Систем вредности на макро и на микро нивоу идентификован је као један од кључних фактора за развој државе и науке у Србији у следећих десет година. Систем вредности може директно да утиче на позитивне промене и да делује индиректно, преко остала два издвојена покретача развоја. Систем вредности је помало неухватљива категорија, односи се на нематеријалне вредности као што су култура, морал, етика, али које обликују заједницу у целини (Rašević, Nikitović и Lukić-Bošnjak, 2014: 611). Из перспективе развоја науке дискутована је потреба промене односа политике према вредновању науке с једне стране, и потреба промене парадигме размишљања у науци у новим условима као што су на пример отворена нау-

ка, нове технологије или *big data*, с друге стране. Посебно је истакнут значај развоја личне одговорности истраживача за враћање достојанства науци.

Издвојени кључни фактори су омогућили да се развије матрица (табела 1) као основа за израду оптимистичког и песимистичког сценарија развоја Србије и науке у Србији до 2030. године у две паралелне групе у које су били подељени учесници радионице. Наиме, ове матрица је представљала водич за размишљање учесницима у радионици приликом израде националних сценарија (оптимистичког и песимистичког).

Табела 1. Основа за израду националних сценарија до 2030. године

Покретачи/фактори	Оптимистички сценарио	Песимистички сценарио
Консензус кључних актера о изласку државе, друштва и науке са периферије и о начинима да се то постигне	Излазак државе, друштва и науке са периферије	Остајање државе, друштва и науке на периферији
Хумани капитал као ресурс	Мобилност високо образованих лица	Емиграција високо образованих лица
Систем вредности	Успостављен систем вредности	Урушен систем вредности

Према оптимистичком макро сценарију Србија је интегрисана у европски социополитички и научни простор. Друштво генерално високо вреднује знање. Постоји хијерархија знања унутар друштва. Врло значајан аспект јесте одвојеност политике од науке. Институте и факултете успевају да привуку најбоље, јер су потпуно отворени за повратак успешних научника у Србију и запошљавање странаца. Извршена је реформа образовања на свим нивоима, укључујући и постдипломске студије. Постоји пуна институционална подршка истраживањима, пре свега у смислу да су препознати савремени токови у науци, начини сарадње и начини остваривања научних резултата тимова. Она подразумева и успостављање механизма за препознавање и решавање акутних проблема. Сарадња са институцијама друштва постаје стандард. Интердисциплинарна сарадња се подразумева. Негује се веза са научном дијаспором. Стимулише се циркулација између универзитетских центара и између института и факултета у оквиру земље и шире. Усвојени су јасни критеријуми за вредновање истраживача као и научних и образовних институција. Развијена је лична одго-

ворност истраживача како према науци, тако и према друштву у целини. Важан мотив истраживача за рад су част, углед и корисност друштву.

Насупрот оптимистичком сценарију развоја Србије, овако изгледа песимистички макро сценарио. Држава се даље разграђује. Нема развоја институција које би помогле излазак државе, друштва и науке са периферије. Шта више, присутна је стална маргинализација оних појединаца и група које би требало да буду извор прогресивних идеја. Такво стање снажно подржава екстерни фактор зато што је неопходно да у глобалном систему постоји периферија. Доносиоци одлука подстичу разне квазинауке наспрам науке. Постоји спрега политичке и економске моћи. Систем образовања је непрекидно у процесу реформе који се води без јасног циља. Емиграција младих и образованих лица из земље се наставља.

Последњи задатак у радионици односио се на дефинисање профила једног замишљеног истраживача из друштвених и хуманистичких наука који је затим „провучен“ кроз израђен оптимистички и песимистички сценарио развоја Србије и промене стања научног система до 2030. године. Изабрани замишљени истраживач је тридесетдвогодишња Јелена, рођена је у Краљеву у наставничкој породици, докторирала је социологију на Универзитету у Београду, удата је и има једно дете. Ради визуализације индивидуалних сценарија, они су у скраћеном облику приказани у табели 2.

Животна прича Јелене у контексту оптимистичког националног сценарија је следећа. После докторирања, преко свог ментора, отишла је на постдокторске студије у трајању од две године у Амстердам. По завршетку студија се враћа у Београд, запошљава се на факултету где води занимљиве курсеве. Уредница је домаћег часописа и члан је уредништва међународног научног часописа. Руководи једном истраживачком мрежом у оквиру Европске асоцијације социолога и програмом који јој омогућава да запошљава докторанде и постдокторанде на пројектима у земљи. Она и муж су купили стан узевши кредит. Родила је и друго дете. Тада су она и муж поделили на једнаке делове родитељско одсуство, као што равноправно деле обавезе у домаћинству. Јелена је отворена за различите опције рада у Србији као што су индустрија, јавни сектор и канцеларије међународних организација у земљи.

Табела 2. Животна прича замишљеног истраживача у контексту два израђена национална сценарија до 2030. године

Профил замишљеног истраживача (Јелена, 32 године, из Краљева, др социологије, удата и мајка једног детета)	
Оптимистички сценарио	Песимистички сценарио
Професор на факултету Универзитета у Београду	Научни сарадник института у Београду
Уклопљена у међународни научни простор	Стагнира као истраживач
Живи складно са мужем и двоје деце у свом стану	Живи сама са дететом као подстанар
Отворена за друге опције рада у Србији	2030. године је неговатељица у дому за старе у Немачкој

Животна прича Јелене у контексту песимистичког националног сценарија је следећа. По докторирању се запошљава у једном институту у Београду на одређено време. Жели да конкурише на националним или међународним пројектним позивима, али не успева да окупи конкурентни тим, јер су сви који имају потенцијал за научни рад емигрирали или су у процесу одласка из земље. Избор у више звање јој је неизван, јер је изненада поштрен Правилник о вредновању резултата рада. Због запослења на одређено време није успела да добије стамбени кредит и живи са породицом као подстанар. То је разлог, заједно са ниским примањима у науци и бројним обавезама у домаћинству, што није родила друго дете. После неколико година муж се сели из земље и убрзо је и формално напушта. Суочена са низом тешкоћа, Јелена прихвата да ради као неговатељица у дому за старе у Немачкој.

Процес израде сценарија у обе групе је текао уз активно учешће свих присутних. Чини се да је било подједнако инспиративно за учеснике у радионици да израде и позитивне и негативне сценарије на националном и индивидуалном нивоу. Мада су у разговору бројчано доминирали истраживачи, замишљена је женска личност за грађење алтернативних животних прича заснованих на два супротна сценарија развоја земље. Тај избор је верујемо условљен потребом да се проговори о статусу жене у српском друштву, у партнерским односима и у породици.

Неочекивано оштро су дискусанти критиковали научну заједницу којој припадају и изнели очекивања која се ње тичу у непосредној будућности. Такође, нису наставили са по-

делама истраживача на „нас“ и „њих“, то јест на истраживаче у друштвеним, хуманистичким и природним наукама, као и на истраживачку и академску заједницу. Напротив, посматрали су научни простор у великој мери као недељиву целину у Србији. То је предуслов ублажавања сукоба у научној заједници и основ за мултидисциплинарна истраживања.

Но, јасан недостатак начина примењеног метода предвиђања у овом случају је што се добијени резултати базирају на опажањима, очекивањима и страховима истраживача из друштвених и хуманистичких наука. У разговору нису учествовали доносиоци политичких одлука.

Импликације за јавне политике

Резултати спроведеног истраживања се наслањају на оцене о стању и дате препоруке за унапређење друштвених и хуманистичких наука у Србији, објављене у радовима по позиви у два релевантна зборника и најновијој студији на ову тему (Stošić, Radovanović и Đukić, 2013; Костић, 2016; Ејдус, 2018). Но, специфичност овог истраживања је у томе што су учесници заједнички, након дискусије, изабрали главне факторе који могу да утичу на свеукупни развој Србије у непосредној будућности, укључујући и друштвене и хуманистичке науке. У том смислу они су препознали три групе покретача развоја: договор кључних актера о изласку државе, друштва и науке са периферије и о начинима да се то постигне, посматрање хуманог капитала као ресурса и промену система вредности на нивоу друштва и појединца.

Препознати покретачи развоја Србије се јасно разликују од оних који су назначени као главни фактори за које се очекује да ће обликовати будућност света и науке у наредној деценији (Elsevier и Ipsos MORI, 2019). Наиме, у великом истраживању које је узело у обзир мишљење преко 2 хиљаде актера, 19 очекиваних покретача развоја је груписано у 6 група везаних за фондове, отворену науку, начин рада истраживача, технолошку револуцију, истраживачки информациони систем и образовање. Последично сценарији носе следеће називе: „Храбри отворени свет“, „Технолошки Титани“ и „Успон Источа“. Ова разлика је, чини се, резултат стања у Србији и науке у Србији и оправдава залагање учесника спроведеног истраживања за потребе овог рада за излазак, са периферије, државе Србије и последично, њене науке.

Утврђени главни фактори развоја Србије и развијени национални и индивидуални сценарији до 2030. године недвосмислено указују креаторима научне политике на контекстуални аспект стања и перспектива сутрашњег научног система Србије. То посебно истичемо, јер је још увек актуелна *Стратегија научног и технолошког развоја Србије од 2016. до 2020. године – Истраживања за иновације* (2016) дефинисана без пуног уважавања везе између стања у држави и друштву са једне стране, и стања у науци с друге стране. Стратегија је савремен и истовремено тешко примењив документ у Србији у периоду на који се односи.

Поред истакнутог указивања, супротстављени сценарији развоја Србије у наредној деценији и алтернативне животне приче засноване на њима се могу превести у већи број директних порука креаторима научне политике и других јавних политика. Једна од важних порука се односи на миграције високообразованих лица. Тако је у оптимистичком сценарију/лепој животној причи подвучен значај подстицања мобилности у најширем смислу за развој истраживача, науке и земље. Супротно, емиграција најобразованијих грађана је саставни део песимистичког сценарија развоја Србије у наредној деценији и завршетак тужне животне приче једног замишљеног истраживача засноване на њему. Скренута је пажња на узроке и последице одласка из земље високообразованих грађана. Они одлазе због лоших услова различите природе чије ублажавање управо тражи ангажовање најобразованијих грађана на пољу права, економије, културе, образовања и низа других области у циљу развоја земље.

Животне приче провокативно илуструју разлику између два пажљиво конструисана супротстављена сценарија развоја Србије у наредној деценији и промене стања научног система у Србији и друштвених и хуманистичких наука у оквиру њега. Оне би требало да посебно мотивишу креаторе научне политике и других јавних политика да одмах стратешки делују у позитивном смеру. Но, обе животне приче истовремено могу да подстакну истраживачку и академску заједницу, посебно у друштвеним и хуманистичким дисциплинама, да помогне у достизању пожељних циљева који се тичу развоја државе и стварања погодног окружења за науку у Србији, укључујући и друштвене и хуманистичке науке.

ЛИТЕРАТУРА

- Babić, Jovan. (2013). Uvod: Uloga i značaj nauke i znanja sa posebnim osvrtom na društvene nauke, u: Stošić, Ivan, Radovanović, Bojana i Đukić, Mihajlo (urednici), *Istraživanja u oblasti društvenih nauka u Srbiji: pregled stanja, karakteristični problemi i preporuke*. Beograd: Institut ekonomskih nauka, 11–15.
- Valić Nedeljković, Dubravka i Kmezić, Marko. (2013). Položaj mladih istraživača u Srbiji, u: Stošić, Ivan, Radovanović, Bojana i Mihajlo, Đukić (ur.), *Društvene nauke u Srbiji: pregled stanja, karakterističnih problema i preporuke*. Beograd: Institut ekonomskih nauka, 121–134.
- Влада Републике Србије. (2016). Стратегија научног и технолошког развоја Републике Србије од 2016. до 2020. године – Истраживања за иновације. *Службени гласник РС*, бр. 10/2021, http://aler.rs/files/STRATEGIJA_naucnog_i_tehnoskog_razvoja_Republike_Srbije_za_period_od_2016_do_2020_godine_Istrazivanja_za_inovacije_Sl_gl_RS_br_25_2016.pdf, преузето 17. 7. 2017.
- Gavigan, James P., Scapolo, Fabiana. (2001). *Foresight and the Long-Term View for Regional Development*. Seville: Institute for Prospective Technological Studies.
- Georghiou, Luke, Harper, Cassingena Jennifer, Keenan, Michael, Miles, Ian and Popper, Rafael (eds.). (2008). *The Handbook of Technology Foresight: Concepts and Practice*. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing.
- Giaoutzi, Maria, Sapio, Bartolomeo (eds.). (2012). *Recent Developments in Foresight Methodologies*. Dordrecht, Heidelberg, New York and London: Springer.
- Ejdus, Filip. (2018). *Mapping and Analysis of the Social Sciences Research System in Serbia*. Beograd: PERFORM.
- Elsevier and Ipsos MORI. (2019). *Research future: Drivers and scenarios for the next decade*. Amsterdam: Elsevier and Ipsos MORI.
- Костић, Александар (ур.). (2016). *Наука: стање, стратегија, перспективе*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Лазовић, Живан. (2016). Излагање на симпозијуму „Друштвено-хуманистичке науке: стање и питање вредновања”, у: Костић, Александар (ур.), *Наука: стање, стратегија, перспективе*. Београд: Српска академија наука и уметности, 253–260.
- Rašević, Mirjana, Nikitović, Vladimir i Lukić-Bošnjak, Dragana. (2014). How to motivate policy makers to face demographic challenges? *Зборник Матиче српске за друштвене науке*, 148 (3): 607–617.
- Симеуновић, Драган. (2016). Излагање на симпозијуму „Друштвено-хуманистичке науке: стање и питање вредновања”, у: Костић, Александар (ур.), *Наука: стање, стратегија, перспективе*. Београд: Српска академија наука и уметности, 239–245.
- Stošić, Ivan, Radovanović, Bojana i Mihajlo, Đukić (ur.). (2013). *Društvene nauke u Srbiji: pregled stanja, karakterističnih problema i preporuke*. Beograd: Institut ekonomskih nauka.
- Toth, Erzsebet Fanni. (2013). *Developing Foresight Scenarios for SEEMIG. Methodological guideline*. Bratislava: Infostat.

Cvetičanin, Predrag i Petrović, Mina. (2013). Kapaciteti, prakse i problemi naučno-istraživačke zajednice u Srbiji, u: Stošić, Ivan, Radovanović, Bojana i Đukić, Mihajlo (ur.), *Istraživanja u oblasti društvenih nauka u Srbiji: pregled stanja, karakteristični problemi i preporuke*. Beograd: Institut ekonomskih nauka, 16–82.

Mirjana Rašević

SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES IN SERBIA'S SCIENTIFIC SYSTEM OF TOMORROW

Abstract

In many countries, social and humanistic scientific communities are facing underappreciation compared to those of the natural sciences. Serbia's scientific community in these scientific fields is additionally burdened by a series of problems. Most of them can be associated with the broader socio-political context that has existed in Serbia for quite a while. Science in general, and in particular its social and humanistic disciplines, are not mainstreamed, valued in the social sense or adequately financially supported. In addition, a considerable number of researchers are unwilling to accept contemporary trends in science. The topic of the paper was approached from two perspectives: through an analysis of the latest relevant publications and through a study based on the implementation of the foresight method. Precedence was given to the qualitative research-based approach of this method. The participants of the organised discussion, titled "A View to the Future",

were mid-career researchers with scientific/equivalent title in higher education in various social and humanistic sciences, employed with several institutes or faculties. The forecasting covered the period until 2030. This approach provided insight in the current challenges faced by social sciences and humanities in Serbia, the activities to be undertaken to address those challenges in the next decade, as well as in alternative stories about the life of a fictional researcher, based on two opposite scenarios of development of the country, these scientific fields and science in general in Serbia in the future. The selected approach aims to enable the policymakers to get a straightforward understanding of the contextual aspect of the status and prospects of Serbia's future scientific system and, within it, the social sciences and humanities, and to motivate them to take strategic actions. The downside of the above concept is the fact that it is dominated by perceptions, expectations and fears of the researchers in the fields of social sciences and humanities.

Keywords: social sciences and humanities, qualitative research, foresight method, policymakers, Serbia

ГОРАН БАШИЋ

Институт друштвених наука, Београд

basicgoran11@gmail.com

Могу ли друштвене науке бити практичне?*

Апстракт

Друштвеним наукама се приговара апстрактност и неприменљивост у свакодневици. Многи оспоравају сврху друштвених наука и указују на њихове слабости. Проблеми са којима се друштвене науке суочавају су спољашњи и унутрашњи. Први проистичу из кризе савремене либералне државе, а други из кризе идеја. Непријатељи друштвених наука популисти и псеудонаучници продубљују кризу и користе страх, обману, површност и заводљиви лаицизам као средства сопствене промоције науштрб даљег урушавања друштвених наука. Да би се такво стање превазишло потребна је нова парадигма којом се на начелима слободе научног рада постиже равнотежа између теоријских и емпиријских истраживања. Новој парадигми друштвених наука која следи Куново мишљење о револуционарним преображајима у науци претходи усвајање шире друштвене парадигме.

Кључне речи: друштво, наука, позитивизам, јавна политика

Скидање вела незнања

Друштвене и хуманистичке науке се, све чешће, преиспитују у контексту њихове применљивости у јавним политикама, привредном животу и технолошки развијеном друштву. Шта више, интенција је да се постигнућа у друштвеним наукама вреднује у односу на утицај који остварују у свакодневици. У савременим условима високо образовање и науке прате развој технологије и настоје, пре свега другог, да обезбеде висок ниво професионалности, специјализација и квалификованости радника за одређене послове. Истовремено, способност критичког промишљања друштвених промена је занемарено, а друштвене и хуманистичке науке су заведене у ћорсокак у којем воде бесплодну расправу о сопственој сврси и цени коштања. У таквим околностима друштвеним наукама је сужен простор у којем би требало да се баве промишљањем и о самопоштовању људи у савременом добу који су, уживајући у благодетима убрзаног и задивљујућег технолошког развоја,

---

* Рад је написан у оквиру Програма истраживања Института друштвених наука за 2020. годину који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

све мање способни да се заштите од тираније „машина“ и зависности од интернета.

За разумевање напетости створене између природе и човека као њеног разумног дела, и успостављања равнотеже међу њима, потребна су знања која нуде хуманистичке и друштвене науке. Ново време захтева нову парадигму, а да би се она успоставила потребна је уместо мука и „слепила“, „грмљавина“ друштвених наука (Башић, 2017: 2). Смисао друштвених наука у савременом добу, као и много пута током историје, јесте да сва савремена достигнућа укључујући и друштвене вредности испитају и уколико је потребно доведу у питање. Међутим, савременој држави не одговара критичко мишљење и аналитичка подршка. Заслепљена профитом и беспопштенном конкурентности, држава друштвени развој и друштвене вредности дехуманизује и смешта у простор апстрактног индивидуализма у којем се, упркос узлету људских права, сужавају границе слободе. Демонтирање социјалне државе и њених регулативних функција погодује с једне стране растакању јавног добра у којем би образовање и наука требало да су срж, а са друге стране јачању олигархијског модела управљања који омогућава концентрацију огромног профита у власништво неколицине незаинтересоване ни за шта друго до за увећање профита. Таквима „грмљавина“ друштвених наука није потребна, напротив, њих је пожељно сместити у прагматизам технолошког развоја, а њихов смисао и оправданост се одређује у односу на корист коју остварују.

Намеће се питање, зашто друштвене науке, уколико баштине знање од антике до савременог доба, не оповргну снагом аргумената неоснована мишљења о бесплодности расправе и метода друштвених и хуманистичких наука, зашто не објасне изазове и не понуде одређена решења. Одговор на то питање је вишеслојан, али покушаћу да разгрнем неке велове копрене с лица друштвених наука и на тај начин демистификујем дилеме о њиховој „корисности“.

Прво, од друштвених наука се не могу очекивати брзи одговори на сва питања нити решења за све проблеме које намеће развој. Од просветитељства до данас друштвени развој можемо пратити највише кроз две „велике“ идеје – либерализам и социјализам и обе су настале као одговори на суштинске, рекао бих вредносне, проблеме са којима се суочавала цивилизација. У оквиру њих отворена је расправа о свим кључним проблемима са којима се суочава савремено друштво. Џон Ролс (John Rawls) је 1971. године објавио књигу „Теорија правде“ која

је, ако не најзначајније дело савремене либералне политичке филозофије, а оно сигурно штиво које је изазвало најснажнији утицај и на либерале и на социјалисте у другој половини двадесетог века. Начела на којима Ролс гради теорију вредности савременог друштва су изведена из најблиставијих идеја са изворишта либералне теорије¹ и прилагођене су савременом добру. Сваком грађанину, припадају слободe и једнакост као основна добра у политичкој заједници, али како се појам једнакости не може уредити сам по себи, Ролс у држави види ауторитет који би својим регулативним функцијама, вођен начелом правде, требало да социјалне и економске неједнакости правично уреди у корист друштвено немоћних (Rawls, 1971). Ролсова социјална теорија је покренула живу расправу у друштвеним наукама. Харт је већ 1973. године критиковао Ролсово схватање слободe (Hart, 1973: 534), Нозик (Nozick, 1974), Сандел (Sandel, 1982) и „комунитарсти“ су поводом Ролсових идеја покренули инспиративну расправу која је преиспитивала и појмове индивидуализма, правде, правичности, дистрибуције јавног добра, односа либерала и комунитарне политичке теорије, правде, а тим идејама претходе или се из њих развијају расправе о мултикултурализму (Barry, Kymlicka, Parekh), феминизму (Friedan), теорији признања (Taylor) и етнокултурне правде (Kymlicka).

У Предговору „Теорије правде“ за издање на српском језику Ролс пише: „За основна права и слободe и њихов приоритет је речено да гарантују свим грађанима једнаке социјалне услове за адекватан развој и потпуно обавијештено упражњавање њихове двије моралне моћи – њихову способност за осјећање правде и њихову способност да имају схватање добра – у ономе што ја називам два темељна случаја. Укратко, први темељни случај је примјена принципа правде на основну структуру друштва помоћу употребе осјећаја за правду грађана. Други темељни случај је примјена грађанских моћи практичног разума и мишљења у формирању, мијењању и рационалном слијеђењу њиховог схватања добра“.

У овом кратком пасусу Ролс је баштинећи либералну традицију политичке теорије испунио основни задатак друштвених наука да поставе питање да ли друштво може да опстане у условима огромних неједнакости животних шанси грађана и подсетио је на, у пракси савремене државе засноване на теоријама економског раста и конкурентности, изгубљене принципе и вредности на којима би требало кориговати садашњост и градити будућност. Доследности ради требало

¹ Ролс у предговору „Теорија правде“.

би поменути да је критика Ролсовог дела била основана², али већина критичара је давала нове идеје и јасно је указивала на могуће трендове друштвених промена.

Површно сагледавајући друштвену и економску историју последњих пола века Ролсова теорија, упркос томе што је заснована на хуманистичкој традицији и оријентисана ка опстанку и развоју цивилизације, није дала одрживе резултате. Арогантној либералној држави у којој је преовладала логика приватног капитала преиспитивање и критичко мишљење, које негују друштвене науке, није пожељно. Слободоумље и истина коју друштвене науке подстичу су јерес уколико је циљ да се кроз контролисано образовање створе генерације технички обучених, послушних радника који ће извршавати планове елита чији су циљеви увећање профита кроз неконтролисани технолошки напредак. У таквим околностима је питање чему друштвене науке сувисло.

Да би идеје које друштвене науке производе постале практичне, односно примењене у друштву, јавним политикама потребно је аутономан и деидеологизован систем образовања. Америчка филозофкиња Марта Нусбаум (Martha Nussbaum) указује на то да су за будућност друштвених и хуманистичких наука одговорне бирократизоване управљачке елите на универзитетима широм света које профит стављају испред знања које би, уколико је засновано на истраживањима у друштвеним и хуманистичким наукама, могло да постави неугодна питања и да подстакне захтеве за променама. Нусбаумовој, која се бави истраживањем феномена среће, објашњење да је економски раст *sine qua non* развоја и да се због тога кроз образовање подстичу програмерске и технолошке вештине није довољно, јер

² Како ја схватам Ролсову политичку теорију, коју читам и кроз књигу „Политички либерализам“ коју је објавио 1993. године, двадесет две године након што је објављена „Теорија правде“, основна слабост је његово убеђење да се циљеви добро уређеног друштва могу остварити у савременој капиталистичкој држави. Ролс је веровао да ће економски раст у духу често цитиране Лемасове (Seán Lemass) крилатице о „плими која ће подићи све чамце“ (*The tide that lifts all the boats*) и порески систем омогућити остваривање правичнијег друштва, али је превидео да је тиме оправдао изворе и опстајање неједнакости. Ролс је касније увидео да је тежња приватног капитала ка увећању профита и доминацији таква да се он и у савременој либералној држави шири и ван економије ка јавној сфери. О овим идејама и критикама стварности од стране друштвених наука видети у књизи Вилијама Едмундсона „Џон Ролс: суздржани социјалиста“ из 2017. године. Занимљив приказ ове књиге дао је Ед Куиш (Ed Quish) у чланку „John Rawls: Socialist?“ који је у преводу Растислава Динића објављен на: <https://pescanik.net/suzdrzani-socijalizam/>.

раст се може обезбедити и условима неравномерно доступног образовања. Она указује на то да је у многим земљама са изузетно високом стопом економског раста образовање недостижно сиромашним. Модел развоја заснован на бруто националном производу по глави становника, упркос расту, не мора нужно да подстиче расподелу у корист смањења друштвених неједнакости. То је посебно уочљиво када је реч о друштвеним делатностима попут образовања, јер државе могу да остваре раст без много бриге о расподели образовања, све док су у стању да формирају компетентне технолошке и управљачке елите. Образовање засновано на теоријама економског раста гаји презир према образовању у уметности и књижевности, јер оно не води нужно ка економској добити. У прилог томе је да се на многим универзитетима, али и на другим нивоима образовања, наставни програми за уметност и хуманистику свODE на минималан фонд часова (Nusbaum, 2010: 121–143).

У савременим социолошким, политиколошким, антрополошким и другим теоријама и истраживањима постоје слични примери у којима друштвене науке исказују своју природу и снагу. У прошлости та снага је имала ефекат невидљиве грудве која се котрљала, расла и на крају изазвала лавину. Међутим и савременим друштвеним наукама, посебно у државама које периферно доприносе научним променама, све је мање научника који владају научним методама и поседују образовање које им омогућава да о друштвеним и другим појавама промишљају у ширем контексту.

„Непријатељи“ друштвених наука

Наука тежи истини. Због тога је у супротности са сваком догмом, са мишљењима која су неупитна и дата су „од сада до краја цивилизације“. Неке истине у природи јесу неупитне, да је земља округла, на пример, и научно су доказане, али и оне су предмет скепсе и подложне се критикама ненаучних или псеудонаучних теорија. У друштвеним наукама је све упитно и ништа није коначно, многе појаве су веома сложене и у међусобној вези су са мноштвом других појава и све заједно су подложне различитим утицајима и променама. Оно што је Аристотелу било познато као највише научно достигнуће илустрицима је било полазиште за развој модерне науке.

Предност друштвених наука је управо у томе што им је задатак да преиспитују и да доведу у питање сваку истину. Једино ограничење научника приликом преиспитивања коначних

друштвених истина јесте научни метод. Међутим, преовладава мишљење да су природне науке прагматичније од друштвених наука и да остварују конкретне резултате захваљујући прецизним методама којима се лако доказују хипотезе, односно да пут од претпоставке до научне истине и „опипљивог“ научног лакше брже савладавају. За друштвене науке, с друге стране, уврежено је мишљење да су им методи непрецизни, подложни субјективним оценама, да се резултати истраживања могу саопштавати на различите начине и слично. Са тим мишљењима се неће сагласити научници који праве јасну границу између науке засноване на научној методологији и теоријским и нарочито емпиријским чињеницама и псеудонауке која барата информацијама. Примењујући научну методологију у друштвеним наукама научници доприносе објашњењу и разумевању појава које истражују и доприносе научној истини, а псеудонаука мада заводљива и једноставнија за разумевање јесте манипулација истином.

У савременим условима у којима су медији моћан, брз и већини људи доступан извор информације све чешће се суочавамо са манипулацијама научне истине. Сећам се предавања професора Ђуре Шушњића у којем је рекао да је „у науци пуно оних који пишу помало, али не читају ни мало“, односно да се добар део научника одметнуо од извора и метода науке и тиме науштрб слободе изабрао да живе „пуних руку“, али „духовно спутани“. Жељни пажње јавности и спремни да се вулгарно прилагоде филозофији профита расправу о значајним питањима која се уобичајено води у научним институтима и на универзитетима изместили су у медијски простор и на друштвене мреже. Површност и лаицизам који прате ове форме комуникације наносе штету друштвеним наукама и научницима. Људима чак и када поседују компетенције и стручност није увек једноставно да разликују научника од псеудонаучника. Оскољени самопоуздањем и елоквенцијом и ослобођени моралног императива псеудонаучници теже да заведу саговорника и у томе имају успеха. Ставови јавног мњења према важним друштвеним питањима најчешће се формирају на основу анализа и мишљења која нису заснована на чињеницама и валидним подацима. Када бих написао да такво стање одговара политичким странкама, интересним групама и медијима жељним брзе и ефектно пласиране информације упао би у замку псеудонауке да закључујем на основу импресија и претпоставки, ма колико да је њихова вероватноћа. Настојећи да такву грешку не учиним поставићу две хипотезе чије доказивање научним методама би било научна истина. Прва, политичке странке,

интересне групе и медији користе псеудонаучна мишљења да би формирали ставове јавног мњења у складу са сопственим интересима. Друго, коришћење непроверених и на ненаучни начин прикупљених података, ставова и мишљења дугорочно штети друштвеним наукама и друштву у целини.

У вези са разликовањем науке и псеудонауке желим да укажем на значај детаља у закључивању. Детаљи су наравно битни у свакодневици, у разговорима и односима са људима у различитим приликама, али у науци имају посебан значај. По некад скривени детаљ може да преокрене ток истраживања и да наведе научнике на закључке које није обухватио хипотезом. Детаљи помажу лаицима да разликују науку од псеудонауке. Најупечатљивији је однос према грешци у друштвеним наукама. Псеудонаучник на сопствене грешке не обраћа пажњу, занемарује их, објашњава их гомилом једнако безвредних информација и по којом чињеницом, не обраћа пажњу на детаљ, претежно се, наравно на „оригиналан“ начин, бави решавањем глобалних проблема, у његовом речнику све је претенциозно и дато као неупитна истина. Псеудонаучник ретко чита научну и стручну литературу, али не греша, сваки његов чланак, а по правилу пати од скрибоманије, јесте од међународног и националног значаја, обећања су изнад могућности, а једина препрека на коју се саплиће јесте научник који инсистира на грешци и то не на туђим него на сопственим грешкама. Промишљајући о сопственој грешци и дискутујући о њој у научној јавности, научник непрестано преиспитује чињенице и сопствени однос према њима, мења све, и себе и стварност и науку и инсистира на научном методу и чињеници. Критике које су Ролсу упутили Харт, Нозик и Волзер (Walzer) нису обезвредиле његове идеје, напротив оснажиле су их. У поменутом предговору „Теорије правде“ на српском Ролс пише: „У измјенама које сам учинио 1975. године покушао сам да уклоним извјесне слабости у енглеском издању. [...] Стављајући ово на страну, једна од најозбиљнијих слабости је била садржана у објашњењу слободе, на чије мане је указао Х. Л. А. Харт у својој критичкој расправи из 1973.“ Критиком оригиналног концепта мултикултурализма у савременој политичкој теорији и политичкој филозофији бавио се Вил Кимлика након критика које су му након читања и проучавања детаља у његовој концепцији упутили Тејлор, Бери, Апија (Kwame Anthony Appiah), Гутман (Amy Gutman), Кукатхас (Chandran Kukathas) и други. Однос према слабости у сопственом делу, закључку и мишљењу је преломна тачка између науке и псеудонауке.

Популиста је следећи „непријатељ“ друштвених наука. Постало је популарно писати о популизму, неки аутори га издвајају као слабо утемељену политичку теорију (Lutovac, 2020: 23 & Mudde, 2010: 1172), али већина у популизму види политичку технику погодну за остваривање интереса и циљева који не би били подржани да су објашњени на истинит начин и на основу чињеница. Популиста ће заговарати било шта што ће му помоћи да оствари пројектовани циљ. Настојећи да добије подршку истовремено ће заговарати индивидуализам и тржишну привреду, плурализам и социјалну државу, а по потреби, додаће и идеје тедемократије (Башић, 2017: 153). Научна истина и чињенице за популисту имају вредност уколико се уклапају у остваривање његових циљева. На популистичком распореду, након што је вулгаризована демократија, обесмишљен парламентаризам и принцип поделе и равнотеже власти, јесте да преведу своје практично деловање у теоријом обликовану идеологију. За такав подухват нису потребни научни методи, егзактни подаци и деидеологизоване друштвене науке. Схватање Михаела Цирна (Mihael Cirn) да су космополитизам и комунитаризам отмене политичке теорије, које своје аргументе и моделе за стварање праведних политичких поредака развијају на темељу схватљивих премиса (Cirn, 2018: 6), није пријемчиво популизму који се, промовишући површност и послушност, уткао и у друштвене науке.

Отворених и прикривених непријатеља слободе и истине, вредности које су у сржи научног промишљања, много је. Полице и полице књига би се могле попунити књигама које се баве односом страха и истине. Пољски социолог Жигмунт Бауман (Zygmunt Bauman) нас подсећа на Игоов (Victor Hugo) идеализам по којем ће доћи време у којем ће наука надвладати страх и свему дати смисао (Бауман, 2010: 10), али и на заблуду да наука сама по себи може да мења стварност. Наука је део стварности и подложна је интеракцијама сваке врсте. У друштву у којем страх регулише односе наука ће бити опхрвана страховима који је окружују. У таквом окружењу истинитост заснована на чињеницама није пожељна. Да би слободно мислио, говорио, заговарао идеје научник би требало да је слободан и да је аутономан. У идеалном смислу то подразумева сократовску слободу и храброст. У савременом добу то значи да не сме да сноси последице због идеја, мишљења која су резултат научноистраживачког рада. Од Платона, преко Галилеја, Макијавелија и Томаса Пејна до „научних“ страдалника у ауторитарним режимима двадесетог века и плутократијама двадесет првог,

бројни су примери немилости и неразумевања слободе као природног стања у којем наука дише пуним плућима.

Бег са периферије

Друштвене науке у Србији одавно не припадају главним токовима европске науке. За то одговорност носе и држава која кроз своје структуре није створила одржив систем развоја друштвених наука и научници који нису одговорили на изазове савременог друштва. Због пропуста државе претила је опасност, а још увек није отклоњена, да друштвене науке замру, а због помањкања доследности да се трага за научном истином и склоности за прихватањем конформизма научници су отупели на виталну снагу научне критике. Генерације филозофа, социолога, политиколога нису упечатљиво допринеле ни научној критици, за којом су жудели, нити друштвеним променама које су прижељкивали, а када је до тих промена и дошло, лако су научну теорију прилагођавали владајућим идеолошким мишљењима. Часлав Милош (Czesław Miłosz) у есеју о „Кетману“ описује дух интелектуалаца који су истину прилагодили духу времена: „Стално маскирање, ма како да ствара тешко подношљиву колективну атмосферу, пружа онима који се маскирају извесне, и то не најмање, сатисфакције. Говорити да је нешто бело, а мислити да је црно; у себи се смешкати, а споља показивати свечано одушевљење; мрзети, а испољавати знаке љубави; знати, а симулирати незнање; насамарујући тако противника (који такође нас насамарује), човек почиње да изнад свега цени личну препреденост. Успех у игри постаје извор задовољства. Истовремено, то што је у нама чувано од очију непозваних, добија за нас посебну вредност јер није никад јасно формулисано, а што није формулисано у речима, поседује ирационалну драж чисто осећајног квалитета. Човек се склања у унутрашње светилиште, које је утолико лепше уколико треба већу цену платити, да би се другима забранио приступ у њега“ (Miloš, 2006: 50).

Огрнути шињелом који је истовремено нудио удобну заштиту и опомињао да би покушај његовог згртања могао да значи губитак егзистенције већина научника се кетмански односила према стварности. Чини се да „филозофија“ шињела није ишчезла и да и у новим формама оптерећује слободу и истинитост у науци и савест научника. Нему анатему „Нове мисли“ крајем пете деценије двадесетог века, слепило научне елите приликом прогона професора београдског Универзитета

та и уметника „Црног таласа“ крајем шесте и током седме деценије, напoкoн салонска расправа o националним циљевима током осме и девете деценије, и те како су у вези са немуштим реформама науке и положајем друштвених наука у другом миленијуму.

Све то је утицало да у савременом добу друштвене науке у Србији немају препознатљив сисао. Објашњење да је улога друштвених наука да преиспитују стварност и истражују друштвене феномене јесте фундаментална и неодвојива је од науке као такве, али очигледно је да се од друштвених наука очекују и други резултати. Често се говори о вези друштвених наука са привредом, јавним политикама и цивилним друштвом, и о томе да би одлуке у јавним политикама требало да буду засноване на чињеницама и аналитичкој подршци. Те чињенице, односно подршку, требало би да обезбеде друштвене науке кроз емпиријска истраживања и довођење у везу резултата тих истраживања са стварношћу и конкретним појавама. Примера ради, пре израде урбанистичких планова сваке градске целине, установе које се старају о планирању би требало да прибаве податке и анализе које се односе на демографске процене и трендове, социјалне, еколошке и економске аспекте развоја и свакако мишљење грађана у каквом окружењу желе да живе и какве врсте услуга су им потребне. Или други пример, социјално укључивање друштвених група чији припадници се због одређених својстава или друштвене и културне ускраћености налазе у дуготрајном неповољном положају захтева изузетно сложен процес друштвених, административних, управних и организационих промена. Улога друштвених наука, у процесу који друштвену инклузију поставља у центар промена, би требало да је усмерена ка промишљању друштвених вредности (равноправност, солидарност, поверење, различитост и слично) и сложених питања функционалне трансформације и организације државе, привреде и друштва (децентрализација, одлучивање, дистрибуција добара, фискална политика, управљање променама...), али и на осмишљавању низа, на чињеницама заснованих, лако видљивих и конкретних поступака и радњи (акциони планови, утврђивање и развој индикатора за праћење усвојених мера, сигурно прикупљање података у локалним срединама, извештавање и друго). На такав приступ обавезује Закон о планском систему³ који указује на то да „анализа ефеката јесте аналитички процес који се спроводи током процеса планирања, формулисања и усвајања јавних политика

³ Службени гласник Републике Србије, бр. 30/2018.

и прописа, у циљу сагледавања промене коју треба постићи, њених елемената и узрочно-полседичних веза између њих и избора оптималних мера за постизање циљева јавних политика (*ex-ante* анализа ефеката), као и током и након спровођења већ усвојених јавних политика и прописа, у циљу вредновања учинака, преиспитивања и унапређења тих јавних политика, односно прописа (*ex-post* анализа ефеката)“.

Мање–више јасно је да би представници администрације требало да се обрате научницима и да затраже податке и анализе на основу којих би требало да донесу одрживе одлуке, још конкретније, потребно је да се успостави одржива сарадња између јавне управе и друштвених наука приликом планирања и праћења јавних политика. Да ли је то могуће?

У пракси европских администрација, нарочито британске, постоји јасно разликовање политика заснованих на мишљењима од политика заснованих на чињеницама и специјализовани институти „снабдевају“ јавне политике различитим врстама чињеница, информација и анализа. Ти подаци и анализе не подразумевају то да ће их доносиоци одлука безусловно применити у политичком и управном деловању, али њихово занемаривање подразумева преузимање ризика у случају неуспешних одлука и политичких избора. Пре Референдума о иступању Велике Британије из Европске уније научници су указивали на економске, социјалне и безбедносне последице такве одлуке⁴, све то није спречило популистички оријентисане политичаре да заговарају издвајање и да неетички користе технолошка достигнућа и друштвене мреже зарад утицаја на јавно мњење. Каква год да буде будућност Европе и Велике Британије као њеног географског, али не и политичког дела, одговорност заговорника и егзекутора издвајања је историјска, јер су вулгаризовали демократију.

Одговорност доносиоца одлука који игноришу чињенице и анализе и одлучују на основу мишљења и интереса није само лична већ има и јавни карактер. У политичким системима у којима одлучује један или неколицина, која се у савреме-

⁴ Видети: *Understanding the Economic Impact of Brexit* (2018), Report by Gemma Tetlow & Alex Stojanovic, Institute for Government, London (www.instituteforgovernment.org.uk/sites/default/files/publications/2018%20IfG%20%20Brexit%20impact%20%5Bfinal%20for%20web%5D.pdf); Haider, S. & others (2017), *Brexit: A review of impact on future of UK outside the UK*, *International Journal of Modern Research in Management*, Vol 1, Issue 1, May – June. (www.researchgate.net/publication/320383611_Brexit_A_review_of_impact_on_future_of_United_Kingdom_outside_the_European_Union) и друго.

ној политичкој теорији назива стабилократијама, а у ствари је реч о класичним аутократијама, подаци које нуде друштвене науке су пожељни таман колико је Дионисију старијем било потребно Платново мишљење о његовој тиранској владавини на Сиракузи. У таквим условима, када је сила огољена и ван политичке и јавне контроле, научнику да би саопштио идеје, теорију, мишљење, хипотезе које нису у сагласности са главним политичким мишљењима, потребна је изузетна храброст, особина која није нужна да би се бавио научноистраживачким радом. Нису сви научници храбри, као што ни сви доносиоци одлука нису мудри, и због тога је важно да постоји синергија слободе избора истраживања, научне одговорности и одсуство, не страха, него сваке нелагодности и помисли научника да би због јавног саопштавања резултата научноистраживачког рада могао да трпи друштвене последице. Једина последица која је могућа, и шта више пожељна, јесте јасна деидеологизована научна критика.

Истини за вољу, постоје и препреке у друштвеним наукама које их спутавају да буду ефикасније примењене у јавним политикама и да видљиво ефективно доприносе јавном добру. Прва од тих препрека је то што се на нашим универзитетима ни током докторских студија не придаје довољно пажње образовању потребном за научноистраживачки рад. Високо образовање, посебно у делу које школује стручњаке за друштвене делатности, није се одговарајуће прилагодило променама и потребама савременог друштва, а опхрвано бројним наслеђеним и новим проблемима нема могућности да школује стручњаке образоване за научноистраживачки рад који подразумева и његову примену у јавним политикама. Обука за таквав рад најчешће почиње тек када се млади доктори наука суоче са остваривањем пројеката у којима је потребно да стечено теоријско знање преведу у одговарајуће практичне поступке и активности. Са тим проблемом, по правилу се суочавају и млади научници у институтима и другим научноистраживачким организацијама и њихове колеге који раде у јавној управи. Да су високошколске установе утрошиле упола снаге у разговоре око прилагођавања наставе на докторским студијама друштвеним потребама, колико су утрошиле на обесмишљавање логике права научних института да акредитују докторске студије, напредак би био уочљив. Међу унутрашњим препрекама за постизање веће прагматичности друштвених наука је деценијска демотивација научника и одсуство компететивности у друштвеним истраживањима. Додуше у стање малодушности

и учмалости друштвене науке су доспеле због дуготрајних неповољних услова у којима су тавориле и неосноване деградације њиховог значаја и улоге за шта одговорност имају спољни чиниоци, али и због равнодушности научника који су се на те услове привикли тако што су науку прихватили као скромну синекуру. Научници у институтима друштвених наука су годинама заговарали смањење стандарда за напредовање у научној хијерархији и одржање или повећање зарада, а ретко су помињали квалитет научноистраживачког рада и обезбеђивање средстава за истраживања. Такав приступ их је учинио индивидуалним произвођачима научних радова и удаљио како од емпиријских истраживања, тако и од критичког мишљења заснованог на чињеницама.

Усвајањем Закона о науци и истраживањима и оснивањем Фонда за науку у 2019. години наговештено је да је бег са научне периферије могућ, односно да би стање у друштвеним наукама могло да се измени. Наговештај промена је и Извештај Европске комисије о напретку Србије у процесу придруживању Европској унији у којем је поменуто да се србијанска научна заједница укључила у развој инфраструктуре за спровођење Европског социолошког истраживања⁵ (*European Social Survey – ESS*). У развој ESS истраживачке инфраструктуре у Србији, али и на простору западног Балкана снажно је укључен Институт друштвених наука⁶ у којем се последњих година посвећује пажња емпиријским истраживањима и брижљиво се граде националне и међународне научне мреже и негује равнотежа развоја фундаменталних (основних) и примењених (усперених) истраживања. Резултат развојне научне политике је то да је буџетско учешће у укупној добити Института смањено са 98% на 89%, да су ојачане научна компетивност кроз партнерства у међународним пројектима и изграђена водећа улога у регионалној сарадњи⁷. Истовремено Институт је ојачан са дванаест талентованих докторанада, који су унели нову енергију и динамику у научноистраживачки рад, а у највишим научним звањима су двадесет два истраживача, чији резултати приближавају Институт статусу института од националног значаја.

⁵ https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/serbia_report_2020.pdf.

⁶ <https://wb-europeansocialsurvey.org>.

⁷ Институт је 2016. године у сарадњи са Институтом за етничка питања (*Inštitut za narodnostna vprašanja*) из Љубљане и Факултетом политичких знаности из Загреба основао *Академску мрежу за сарадњу у југоисточној Европи* којој су се придружили факултети и институти из држава југоисточне Европе, Италије и Аустрије.

Иако ова постигнућа нису мала и није их било лако постигнути, Институт је још увек, а чини се да ће и у будуће бити на периферији европског научног простора. За „бег“ са ове периферије, односно приближавање европском истраживачком просеку потребне су корените промене и у научном систему, у односу према друштвеним вредностима, у свести истраживача и најзад у јавној управи. Појединачни резултати су пожељни, јер доприносе расправи о стандардима у науци, указују на решења, али су недовољни за укупни напредак.

Друштвене науке и нова парадигма

Проблеми у нашим друштвеним наукама су дубоки, укоренењени у различитим системима и друштвеној свести која обухвата и свест научника о сопственој улози у науци и друштву. Популизам, псеудонаука, занемаривање основних истраживања и научне методологије, дезоријентисане јавне политике и незаинтересованост научника за науку најупечатљивији су, али не и сви, проблеми са којима се суочавамо, настојећи да одговоримо на питање да ли друштвене науке могу бити практичне. На ово питање би било лакше одговорити да о друштвеним наукама постоје валидни подаци. Доступни подаци о друштвеним наукама у базама Републичког завода за статистику, Министарства просвете науке и технолошког развоја и Фонда за науку износе мање од двадесет редова, а малобројне сада већ превазиђене анализе о положају ове гране науке покренуте и подржане су кроз програме RRPP и PERFORM које су финансирале швајцарске развојне агенције. Недовољно за прецизну оцену стања и планирање промена.

Друштвеним наукама недостаје парадигма из које би одговориле на изазове савременог друштва. Не спадам међу научнике који без скепсе прихватају Кунову (Thomas Samuel Kuhn) идеју о револуционарним преображајима у науци, али у случају друштвених наука у Србији потребна је потпуно нова парадигма помоћу које ће се оне удаљити од постојеће научне летаргије (Kuhn, 1962: 77). Кунова теорија о промени парадигме ми је блиска због његовог схватања значаја грешке у еволуцији научног процеса. По њему најзначајнија тачка у промени парадигме је уочена грешка од које се стање на основу нових идеја, мишљења, метода мења у потпуно новом правцу. Стандарди у оквиру нове парадигме би свакако требало да буду потпуно различити од искривљених вредности садашњег

стања у нашим друштвеним наукама; засновани на начелима међу којима су једнако значајни и слобода научног рада и позитивистички метод. Примена првог начела би требало да елиминише површност у научноистраживачком раду и да обезбеди одсуство страха у вези са саопштавањем резултата тога рада, а друго начело би требало да омогући доследну примену егзактних метода у друштвеним истраживањима. Постизање равнотеже између теоријског и емпиријског научног рада је, међутим, најзначајније за унапређење стања и истраживања у друштвеним наукама, јер омогућава друштвеним наукама како преиспитивање и критику стварности, тако и чињенице на основу којих се појаве предвиђају, јавне политике коригују и управља развојем.

Да ли је нова парадигма могућа? Нисам сигуран да јесте у друштву чија су обележја плутократија, популизам, *twitter* дипломатија и псеудонаука, а политички интерес је увек изнад друштвеног. Таквом друштву је потребна нова парадигма, а пре тога отрежњење да је досегло стање у којем је свака следећа грешка непоправљиво штетна по целину.

ЛИТЕРАТУРА

- Barry, Brian. (2001). *Culture and Equity: An Egalitarian Critique of Multiculturalism*, Harvard University Press.
- Bauman, Zygmunt. (2006). *Liquid Fear*, Polity Press, Cambridge.
- Bašić, Goran. (2017). Multietnička društva i reakcionarni populizam. u: *Populizam*, Institut društvenih nauka, Beograd.
- Cirn, Mihael. (2018). *Autoritarizam i populizam vs. otvoreno društvo – nova linija sukoba*, Heinrich Böll Stiftung, Beograd.
- Edmundson, William A. (2017). *John Rawls: Reticent Socialist*, Cambridge University Press.
- Friedan, Betty. (1963). *The Feminine Mystique*, Norton, New York.
- Hart, Herbert, Lionel, Adolphus. (1973). Rawls on Liberty and Its Priority, *University of Chicago Law Review*, Vol 40.
- Kuhn, Samuel Thomas. (1962). *The Structure of Scientific Revolution*, University of Chicago Press.
- Kymlicka, Will. (1989). *Liberalism, Community, and Culture*, Oxford University Press.
- Kymlicka, Will. (1995). *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*, Oxford University Press.
- Lutovac, Zoran. (2020). *Populism, Stabilocracy and Multiculturalism*, Institute of Social Sciences, Belgrade.
- Miloš, Časlav. (2006). *Zarobljeni um*, Paideia, Beograd.
- Mudde, Cas. (2010). The Populist Radical Right: A Pathological Normalcy, *West European Politics*, Vol. 33, No.6, Routledge.
- Nozick, Robert. (1974). *Anarchy, State, and Utopia*, Basic Books, New York.
- Nussbaum, Martha. (2010). *Not for Profit: Way Democracy Needs the Humanities*, Princeton University Press.
- Parekh, Bhikhu. (2002). *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*, Harvard University Press.
- Rawls, John. (1971). *A Theory of Justice*, Harvard University Press.
- Rawls, John. (1993). *Political Liberalism*, Columbia University Press.
- Sandel, Michael J. (1982). *Liberalism and the Limits of Justice*, Cambridge University Press.
- Taylor, Charles. (1989). *Sources of the Self: The Making of Modern Identity*, Harvard University Press.
- Башић, Горан. (2017). „Укалупљивање“ или прекорачење граница, Београд, Институт друштвених наука.

Goran Bašić

COULD SOCIAL SCIENCES BE PRACTICAL?

Abstract

Social sciences are objected for their abstractedness and inapplicability in everyday life. Many contest the purpose of social sciences and point to their weaknesses. The problems that social sciences encounter are divided to external and internal. The first group originate in the crisis of contemporary liberal state, while the second group is caused by the crisis of ideas. Enemies of social sciences, populists and pseudo-scientists deepen this crisis and utilise

fear, deception, superficiality and seductive laicism as the agents of their own promotion, at the cost of further deterioration of social sciences. In order to overcome such condition, a paradigm shift is needed, which would strike balance between theoretical and empirical research, based on the principles of the freedom of scientific work. The new paradigm of social sciences, which follows Kuhn's thesis on revolutionary transformations in sciences, would be preceded by the adoption of a wider, social paradigm.

Keywords: society, science, positivism, public policy

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

303.01(497.11)(082)

ДРУШТВЕНЕ и хуманистичке науке у Србији / уредници
Љубомир Максимовић, Горан Башић. - Београд : САНУ,
Институт друштвених наука, 2022 (Београд : РИЦ графичког
инжењерства Технолошко-металуршког факултета). - 251 стр.
; 22 ст. - (Едиција Зборници / [Институт друштвених наука,
Београд])

Тираж 300. - Реч Владимира С. Костића, председника Српске
академије наука и уметности: стр. 6-7. - Стр. 9-15: Изазови
друштвених и хуманистичких наука / Љубомир Максимовић.
- Напомене и библиографске референце уз радове. -
Библиографија уз сваки рад. - Abstracts.

ISBN 978-86-7093-251-7 (ИДН)

1. Максимовић, Љубомир, 1938- [уредник] [аутор додатног
текста] 2. Башић, Горан, 1961- [уредник]

а) Друштвене науке -- Србија -- Зборници б) Хуманистичке
науке -- Србија -- Зборници

COBISS.SR-ID 67627273

- **Andrija Krešić u svom i našem vremenu**
- **Ка бољој демографској будућности Србије**
- **Ka evropskom društvu – ograničenja i perspektive**
- **Multiculturalism in Public Policies**
- **Dug i (ne)razvoj**
- **Traditional and Non-Traditional Religiosity**
- **Xenophobia, Identity and New Forms of Nationalism**
- **Филозофија кризе и отпора: Мисао и дело Љубомира Тадића**
- **Contemporary Issues and Perspectives on Gender Research**
- **Different Forms of Religiosity and the Modern World**
- **Contemporary Religious Changes: From Desecularization to Postsecularization**
- **Strategic Streams 2019: European Elections and The Future of Europe**
- **Србија: род, политике, становништво**
- **Promišljanja aktuelnih društvenih izazova: Regionalni i globalni kontekst**
- **Ksenija Atanasijević: O meni će govoriti moja dela**
- **Izazovi održivog razvoja u Srbiji i Evropskoj uniji**
- **Political and Economic Self-Constitution: Media, Political Culture and Democracy**
- **Resetting the Left in Europe: Challenges, Attempts and Obstacles**
- **Kulturna autonomija nacionalnih manjina u svetlu činjenica**
- **Друштвене и хуманистичке науке у Србији**

Протеклих година у свету, а и код нас, приметне су тежње ка мењању и побољшавању начина вредновања научних достигнућа, у најтешњој вези са критеријумима за финансирање научних радника, установа, пројеката и публикација. Проблеми са којима су се ранији покушаји на том пољу суочавали допринели су да се искристалише свест о потреби да се настоји на што бољем сагледавању и максималном уважавању специфичности сваке поједине научне области, каткад и дисциплине. Алтернативна опција, која већ више година добија на замаху, да се за све научне гране и области уведу више–мање једнообразна мерила, више шкоди него што доприноси крајњем циљу, а то је равномерно подизање и уједначавање нивоа објективности при просуђивању научних резултата у целокупном спектру науке.

Љубомир Максимовић

Може се закључити да поред свих осталих разлика које постоје између природних и друштвених и хуманистичких наука један момент изгледа посебно битно, и важно је да се нагласи: друштвене науке, које се баве циљевима и њиховим вредностима, радикално заостају за природним наукама, које се баве средствима за циљеве који се могу поставити (али на питање које циљеве треба поставити природне науке не могу одговорити). Ова дискрепанца је један од најважнијих проблема са којима се суочава савремени свет. Наиме, природне науке су нас оспособиле да задовољимо много тога што се, често неодрљиво жели, док друштвене науке заостају у образложењу критерија који треба да нам помогну да разлучимо шта је у домену могућег заиста (стварно и дугорочно) добро и исправно, а шта пак у том домену, ма колико било могуће и уз то још неодрљиво, треба да буде недопустиво. То је посебно проблем код нових врста поступака којих, макар и да су се могли непротивречно замислити (али често заправо нису), у прошлости није било јер се нису могли реализовати.

Јован Бабић